

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**İSLÂM HUKUKUNDA
KOLAYLAŞTIRMA İLKESİNİN HAC
İBADETİNDE GÜNÜMÜZ UYGULAMASI**

Yüksek Lisans Tezi

Murat ÇINAR

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ÇOLAK

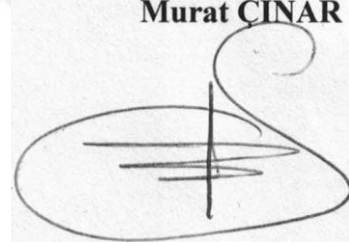
Erzincan 2018

TEZ BİLDİRİMİ

"İSLÂM HUKUKUNDA KOLAYLAŞTIRMA İLKESİNİN HAC İBADETİNDE GÜNÜMÜZ UYGULANMASI" isimli "Yüksek Lisans" tezime tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini, aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Murat CİNAR

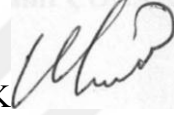

TEZ KABUL TUTANAĞI

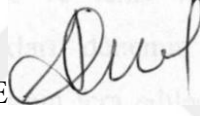
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Temel İslâm bilimleri dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri :Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ÇOLAK

Jüri : Dr. Orhan AKTEPE

Jüri : Dr. öğr. Üyesi Bayram DEMİ

İSLÂM HUKUKUNDA KOLAYLAŞTIRMA İLKESİNİN HAC İBADETİNDE GÜNÜMÜZ UYGULAMASI

Murat ÇINAR

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel
İslâmi Bilimler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi Haziran 2018**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mücahit ÇOLAK

ÖZET

Hac ibadetinin farzıyeti Kitap, Sünnet ve icma ile sabittir. Pratikteki uygulamada, müctehid imâmlarının, yaşadıkları dönemin toplumsal yapısını, toplumun ekonomik imkânlarını, hac menâsikinin icra edileceği bölgenin coğrafi özelliklerini göz önünde bulundurarak, naslardan hüküm çıkarmış olmaları en tabîî durumdur. Fakat günümüzde teknolojinin gelişmesi, toplumun refah düzeyinin artması, dünyadaki Müslüman nüfusunun müctehid imâmlarının zamanındaki nüfusla kıyaslanamayacak kadar fazla olmasının yanında, hac ibadetinin çok yönlü bir ibadet olması, bir takım zorlukları beraberinde getirmiştir. Hac ibadetini, bir tek mezhebe bağlı kalarak ifa etmeye çalışmak, bu zorluğu dahada pekiştirecektir. Bu durum da, hacle ilgili birçok unsurun yerine getirilememesi sonucunu doğuracaktır. Tez de, İslâm hukukunda kolaylaştırma ilkesi ışığında, bu soruna çözüm yolları bulmaya çalışılmıştır.

Tezin amacı; Şâri'nin hac ibadeti ile ilgili emrini ve isteğini yerine getirmek için, İslâm hukukundakolaylaştırma ilkesinin, hac ibadetinde hangi şartlarda ve ne ölçüde günümüzde uygulandığını incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Hac, Kolaylaştırma, Meşakkat, Telfik, Azîmet, Ruhsat, Tavaf, Müzdelife, İhram, Mina, Arafat.

**TODAY'S WORSHIP OF THE PILGRIMAGE APPLICATION IN
TERMS OF THE FACILITATION PRINCIPLE IN ISLAMIC LAW**

Murat ÇINAR

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences
Department of Basic Islâmic Sciences, Master of Science Thesis June 2018**

Thesis Advisor: Dr. Instructor Mücahit ÇOLAK

ABSTRACT

The assumption of pilgrimage is fixed with the book, circumcision and ijma. In practice, it is of course the case that the mujtahid imams, judging by considering the social structure of the period they lived, the economic opportunities of the society, and the geographical features of the region where the pilgrimage will be performed. But today, the development of technology, the increase in social welfare, worlds Muslim populations being too large to compare with the population at the time of Mujtahid imams, and the fact that the pilgrimage being a versatile worship have brought about some difficulties. Trying to perform pilgrimage by adhering to a single sect will strengthen this difficulty even more. This situation would result in failure to fulfill many elements related to the pilgrimage. The thesis also tried to find solutions to this problem in the light of facilitation principle in İslamic law.

The aim of the thesis is to try to contribute to the today's application by considering the facilitation principle in Islamic law in terms of worship of pilgrimage, in order to fulfill the wish and desire about the worship of pilgrimage.

Keywords: Pilgrimage, Facilitation, Difficulty, Telfik, Azîmet, License, Circumambulate, Müzdelife, İhram, Mina, Arafat.

ÖNSÖZ

İslâmın beş şartından biri olan hac, hem malî hemde bedenî ibadetlerden biridir. Özel yer ve zamanda yapılması gerekir. Namaz, oruç, kurban, sadaka gibi ibadetler, içerisinde yer alır. Hac ibadeti,ferdi yönüyle beraber toplumsal yönüde olan ve sembolik anlamlar içeren bir ibadettir.

İslâm dininde kolaylaştırma ilkesi, Müslümanların ibadet hayatlarında karşılaştıkları sorunları çözmeye başvurdukları temel ilkelerden biridir. İbadetlerimizi ifa ederken karşılaştığımız sorunlar, bu ilke sayesinde sistematik bir yapıda çözümlendiği için, meselenin keyfiliğe dönüşmesi engellenmiş olur.

Bu tezde; İslâm hukukunda kolaylaştırma ilkesinin, hac ibadetinde günümüz uygulaması incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmamızda; kolaylaştırma ilkesini vegenel olarakİslâm öncesi dönemde haccı işledikten sonra İslâm da hac hakkında, Kur'an ve Sünnet verilerinden faydalanarak bilgi vermeye çalıştık. Son bölümde isehacla ilgili hükümlerde kolaylaştırma ilkesinden günümüz uygulamasında,hangi şartlarda vene ölçüdeyararlanıldığını, farklı mezhep görüşlerini mukayese ederek, incelemeye çalıştık.

Tez yazım süresince; her türlü yardımı, bilgiyi ve desteği benden esirgemeyen Ön lisans, Yüksek lisansve danışman hocamDr. Öğr. Üyesi Mücahit ÇOLAK Bey'e ve Ön lisans ve Yüksek lisans hocam Doç. Dr. Orhan AKTEPE Bey'e, her zaman manevi desteğiyle yanımda olan aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Murat ÇINAR

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
KOLAYLAŞTIRMA İLKESİ	2
I. 1. Kur'an-ı Kerimde Kolaylaştırma	2
I. 2. Sünnette Kolaylaştırma	6
I. 3. Kolaylaştırma İlkesinin Hükümlere Yansıması	10
I. 3. 1. Azîmet	10
I. 3. 2. Ruhsat	11
I. 3. 2. 1. Ruhsatın Özellikleri:	11
I. 3. 2. 2. Ruhsat Çeşitleri	12
I. 3. 2. 3. Ruhsat sebepleri:	19
I. 3. 2. 3. 1. İkrâh	19
I. 3. 2. 3. 2. Zaruret	21
I. 3. 2. 3. 3. Meşakkat	23
I. 3. 2. 3. 4. Maslahat	25
I. 3. 2. 3. 5. Manî	25

I. 4. Telfik.....	26
I. 4. 1. Telfiki Câiz Görenler	27
I. 4. 2. Telfiki Câiz Görmeyenler.....	27
I. 4. 3. Telfiki Şartlı Câiz Görenler.....	27
I. 5. Mezhep İçi Tercihler.....	28

II. BÖLÜM

GENEL OLARAK İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE VE İSLÂMDA HAC

KAVRAMI	31
II. 1. İslâm Öncesi Dönemde Hac.....	31
II. 1. 1. Hz. Âdem Döneminde Hac	31
II. 1. 2. Hz. İbrâhîm Döneminde Hac	31
II. 1. 3. Yahudilikte Hac	32
II. 1. 4. Hıristiyanlıkta Hac.....	32
II. 1. 5. Diğer Dini İnanışlarda Hac	33
II. 1. 5. 1. Hinduizmde Hac	33
II. 1. 5. 2. Budizmde Hac	34
II. 1. 5. 3. Eski Çin’de Hac.....	34
II. 2. İslâmda Hac.....	35
II. 2. 1. Haccın Sözlük Anlamı	35
II. 2. 2. Haccın Terim Anlamı	36
II. 2. 3. Kur’an ve Sünnette Hac	36
II. 2. 3. 1. Kur’an-ı Kerim’de Hac.....	36
II. 2. 3. 2. Sünnette Hac	38
II. 2. 3. 3. Haccın Fazileti İle İlgili Hadisler	41

III. BÖLÜM

KOLAYLAŞTIRMA İLKESİNİN HACLA İLGİLİ HÜKÜMLERDE GÜNÜN MÜZ UYGULAMASI	43
III. 1. Haccın Farzı ve Kolaylaştırma İlkesi.....	43
III. 2. Hacda Namazlar ve Kolaylaştırma İlkesi.....	55
III. 2. 1. Namazları Kısaltma (Kasr-ı Salât) Yoluyla Kolaylaştırma.....	57
III. 2. 2. İki Vaktin Namazını Birden Kılma (Cem) Yoluyla Kolaylaştırma	62
III. 2. 2. 1. Hac Esnasında Namazların Cem Edilebilme Durumu.....	62
III. 2. 2. 2. Hac Dışında Namazların Cem Edilebilme Durumu	66
III. 3. Haccın Farz Olduğu Yıl İçinde Yapılmasının Zorunlu Olup Olmaması (Fevrî veya Terahi Üzere Oluşu) ve Kolaylaştırma İlkesi.....	68
III. 4. İhrama Mîkat Yerinde Girme Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi.....	73
III. 4. 1. Mîkât Sınırları Dışında Oturanlar (Âfâkiler).....	75
III. 4. 2. Hill Bölgesinde (Harem Bölgesi İle Mîkât Sınırları Arasında) Oturanlar.....	76
III. 4. 3. Harem Sınırlarının İçinde Oturanlar (Mekkeliler).....	76
III. 5. Harem Bölgesine İhramlı Girme Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi..	78
III. 6. Tavafta Kolaylaştırma İlkesi.....	81
III. 6. 1. Tavafı Abdestli Yapma Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi	81
III. 6. 1. 1. Tavaf Esnasında Cünüp ya da Hayız ve Nifas Hallerinden Temiz Bulunmanın Farz Olduğunu Savunan Görüşler..	82
III. 6. 1. 2. Tavaf Esnasında Cünüp ya da Hayız ve Nifas Hallerinden Temiz Bulunmanın Vâcip Olduğunu Savunan Görüşler	83
III. 6. 1. 3. Tavaf Esnasında Cünüp ya da Hayız ve Nifas Hallerinden Temiz Bulunmanın Sünnet Olduğunu Savunan Görüşler.....	85

III. 6. 2. Tavafı Yürüyerek Yapma Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi	86
III. 6. 3. Tavaf Esnasında Remel yapma ve Kolaylaştırma İlkesi	88
III. 6. 4. Hacerü'l-esved'i İstilam ve Kolaylaştırma İlkesi	90
III. 6. 5. Makâm-ı İbrâhîm'de Tavaf Namazı Kılmak ve Kolaylaştırma ilkesi	91
III. 6. 6. Sa'y Yapmada Kolaylaştırma İlkesi	93
III. 6. 7. Ziyaret Tavafını Bayram Günlerinde Yapma Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi	94
III. 7. Müzdelife Vakfesi ve Kolaylaştırma İlkesi	96
III. 8. Şeytan Taşlama (Remy-i Cimar) ve Kolaylaştırma İlkesi	99
III. 9. Bayram Günlerinde İfa Edilecek Hükümlerde Tertibe Uyuma Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi	101
III. 10. Haccı Mazeret Sebebi ile Tamamlayamama (ihsâr) ve Kolaylaştırma İlkesi	103
III. 11. Hedy Kurbanı Bulamayanların Durumu ve Kolaylaştırma İlkesi	105
III. 12. Hacda Kurallara Aykırı Davranışlardaki Cezalar ve Kolaylaştırma İlkesi	106
III. 13. Hacda Kadınların Görevleri ve Kolaylaştırma İlkesi	110
III. 14. Hacca Başkası Aracılığı ile Güç Yetirebilmek (Bedel) ve Kolaylaştırma İlkesi	112
SONUÇ	116
KAYNAKLAR	119

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
a.g.t.	: Adı geçen tez.
b.	: bin, ibn (oğlu).
bint.	: binti (kızı).
bk.	: Bakınız.
çev.	: Çeviriyi yapan.
DİA.	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi.
DİB.	: Diyânet İşleri Başkanlığı.
Hz.	: Hazreti.
r.a	.:Radıyallahu anh.
s.	: Sayfa.
s.a.v.	:Sallallahu aleyhi vesellem.
ts.	: Tarihsiz.
v.dğr.	:Ve diğerleri
c.c	: Celle Celâlüh

GİRİŞ

İnsanın bu dünyadaki temel görevlerinden biri; Allah'ı tanımak ve Ona tam manası ile kulluk edebilmeye çalışmaktır. Çünkü Allah bizleri bunun için yaratmış ve elest bezminde dekendisini tanımayı fitratımıza yerleştirmiştir. Allah (c.c) yarattığı insanları başıboş bırakmamış, gönderdiği Peygamberlerle kendisine nasıl ibadet edileceğini insanlara öğretmiştir. Cahiliye döneminde zaman zaman bir takım hurafelerle haccın asli yapısı bozulmuştu.610 yılında Peygamberimize gelmeye başlayan vâhiyle, Allah Teâlâ hac ibadetini bizlere, nasıl yerine getirileceğini göstermiştir. İslâm'ın beş şartından biri olan hac ibadetini yerine getirmek için, bugün dünyanın dört bir yanından Müslümanlar kutsal topraklara, Kâ'be'ye ulaşmaktadırlar.Bugün tüm dünya Müslümanlarının hac ibadetini yerine getirmek için kutsal topraklara akın etmesi, Hz İbrâhîm'in davetine bir icabettir. Ülke, dil, renk, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmadan, tüm dünya Müslümanlarının bir araya gelmesi, kardeşliği sembolize etmektedir. Bu kardeşler topluluğu bembeyaz kıyafetler içinde, adeta mahşerin provasını yapmaktadırlar.

Günde beş defa, camide bir araya gelerek namaz kılanlara sevaplarını kat kat vermeyi vad eden Allah Teâlâ, aynı yöredeki Müslümanlara, Cuma ibadetini yerine getirmede, camide beraberliği şart koşmuştur. Aynı şekilde, senede bir defa, dünya Müslümanlarının belirli bir zamanda ve mekânda toplanması isehac ibadeti sayesinde mümkün olmaktadır. Bu durum İslâm dininin, Müslümanların birlikteliğine verdiği önemi göstermektedir. Hac ibadeti zaman ve mekân ile kayıtlı olduğu için, bir takım problemleri de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple hacdaki sorunlar, hacca gelen tüm Müslümanların ortak sorunudur. İslâm hukukunun bize tanıdığı kolaylıklar çerçevesinde, bu konudaki çözümleri araştırmayı kendime bir görev bildim.

Çalışmam üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, kolaylaştırma ilkesine yer verilmiştir. İkinci bölümde, genel olarak İslâm öncesi dönemde hacca ve İslâm dininde hac ibadetinin âyet ve hadislerde yer alış şekline değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise,kolaylaştırma ilkesinin, hacla ilgili hükümlerde, hangi şartlarda ve ne ölçüde günümüzde uygulandığıışlenmiştir.

I. BÖLÜM

KOLAYLAŞTIRMA İLKESİ

I. 1. Kur'an-ı Kerim'de Kolaylaştırma

İslâm dininin insana yüklediği teklifî hükümlerde imtihan unsuru ön plana çıkmaktadır. Bu durumu, Allah (c.c) farklı âyetlerle bize bildirmiştir. Şu âyetleri örnek olarak gösterebiliriz: “İnsanlar, imtihandan geçirilmeden, sadece ‘İman ettik’ demeleriyle bırakılıvereceklerini mi sandılar? Andolsun ki, biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmiştir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancılara da mutlaka ortaya koyacaktır.”¹ “O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.”² “Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâ gösterirseniz, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir.”³ “Andolsun ki içinizden cihad edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayınca kadar sizi imtihan edeceğiz.”⁴ “Bir de (böylece) Allah, iman edenleri günahlardan temize çıkarmak, kâfirleri de helâk etmek ister.”⁵ “Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) sabredenleri müjdele.”⁶

Bu imtihan sürecinde kişi başarıya ulaşmak için, sorumluluklarını yerine getirmeye çalışırken, belli bir meşakkatin olduğu da kesindir. Fakat bu meşakkat kulun gücü ile doğru orantılıdır. Yani kulun gücü arttıkça meşakkat artar, kulun gücü azaldıkça meşakkat de azalır. Yani kula gücünün yetmediği yükümlülükler yüklenmemiştir. Çünkü İslâm kolaylığı kapsayan ve kolaylığı tavsiye eden bir dindir. Bizler genel hayat çizgimizde, kulluğumuzu Allah’ın rızasına uygun olarak devam ettirirsek, karşılaştığımız zorlukların üstesinden, kolaylaştırma ilkesi sayesinde

---

¹ Ankebût, 29/2, 3.

² Mülk, 67/2.

³ Âl-i imrân, 3/186.

⁴ Muhammed, 47/31.

⁵ Âli-imrân, 3/141.

⁶ Bakara, 2/155.

gelebiliriz. Kur'an-ı Kerim'de ki birçok âyet-i kerîme, dinde güçlük ve meşakkatin murad edilmediğini, aksine kaldırılmış olduğunu ifade etmektedir. Şu âyetleri örnek olarak gösterebiliriz:

-“Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.”⁷Âyetinden dini sorumlulukların kulun gücü dâhilinde olduğunu anlamaktayız. Bu âyeti hac ibadeti açısından ele alırsak şunları ifade edebiliriz: Hac ibadeti şeytanla mücadelede en büyük cihadlardan biridir. En büyük olmasının sebebi çok yönlü bir ibadet olmasıdır. Çünkü: “Hac, hem malî, hem de bedenî bir ibadettir. İbadetlerin çoğunun özelliklerini içinde barındırmaktadır; Mesela: Hac yapan kişi (aynı zamanda) oruç tutmuş, namaz kılmış, i'tikâf yapmış, zekât vermiş, Allah yolunda sınırda nöbet beklemiş ve gaza etmiş gibi olur.”⁸ Hac süresince hacı adayı şeytanla, kendi nefsiyle, diğer insanlarla ilişki içinde olduğu için sabırla imtihan edilmektedir. Rabbi ile manevî irtibatı sağlamaya çalıştığı için, bu irtibatı kesmeye çalışan her türlü engellerle mücadele halindedir. Fakat bu mücadelenin bizim gücümüzün üstünde olmadığını âyetin akışından anlamaktayız.

İslâmın emirlerine ve yasaklarına riayet etmeyenlerin, tekrar pişmanlık duymaları durumunda, hakka yönelmeleri için, yollar kolaylaştırılmış; bazı günahlara tövbeyle,⁹ bazılarında kefaretle,¹⁰ bazılarında da kısasın uygulanması¹¹ ile affedilme yolu açılmıştır. Bütün bunlar günahlarımızın bağışlanıp, Âhirette hesabımızın kolay olmasında, bu dünyada bize tanınan fırsatlardır.

-“Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”¹²Bizim fizikî ve mânevî özelliklerimizi tabiki en iyi yaratanımız bilmektedir. İnsanoğlunu ruhî ve fizikî yapısı itibariyle zayıf yaratılmıştır. Allah (c.c);zayıf yaratılmamız sebebi ile de, günlük aslî ihtiyaçlarımızı kolaylıkla giderebilecek imkânlarla bizleri donatmıştır. Mesela:“Kuşkusuz sizin için

⁷ Hac, 22/78.

⁸ Hatîb eş-Şirbînî, *Delilleri ile Büyük Şafii Fıkhi Muğni'l Muhtaç*, (çev. Soner Duman), VI, 1.bs., İstanbul 2010, s. 1.

⁹ Bakara, 2/160.

¹⁰ Mâide, 5/89.

¹¹ Bakara, 2/179.

¹² Nisâ, 4/28.

hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fişki ile kan arasından gelen, içenlerinboğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz”¹³âyetinden, insanların yeme ve içmesindeki kolaylığı, “Nikâhtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir* tayin etmeden kadınları boşarsanız, bunda size mehirzorunluğu yoktur. Bu durumda onlara müt’a (hediye cinsinden bir şeyler) verin. Zengin olan durumuna göre, fakir de durumuna göre vermelidir. Münasip bir müt’a vermek iyiler için bir borçtur”¹⁴âyetinde, kişinin evlenmesi durumunda vereceği mehrin, kendi durumuna göre olmasının tavsiye edilmesinden, mehirde kolaylığın var olduğunu anlamaktayız.

-“Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet! Bizi bağışla! Bize acı! Sen bizim mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.”¹⁵Bu âyette Rabbimizin bizden öncekilere yüklediği bazı ağır yükleri, bizim üzerimizden kaldırarak yükümlülüğümüzün hafifletildiğine, işaret vardır. Bu sebeple insan, sorumluluğunu yerine getirirken yorulur ve zafiyet içine düşerse, bilir ki bu durum kendi zaafından kaynaklanmaktadır, teklifi hükümlerin ağırlığından değil.

-“Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsan ettiği) nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz.”¹⁶Allah’ın bizim üzerimize birtakım sorumlulukları yüklemesinden muradından biri; kullar üzerindeki nimetini tamamlayıp, kulu manevi temizliğe ulaştırmak olabilir. Manevi temizlikte, günahların temizlenmesi ile mümkündür. “Kim Allah için hacceder de (Allah’ın rızasına uymayan) kötü söz ve davranışlardan ve Allah’a karşı gelmekten

---

¹³ Nahl, 16/66.

*Mehir: Nikâh akdinin sonucu olarak kocanın karısına ödemek zorunda olduğu para veya mal. (bk: Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Bekr İbn Farh el-Kurtubî, el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’ân, XII, 1.bs., Beyrut 2006/1427.IV, s. 164; Mehmet Âkif Aydın, “Mehir,” *DİA*, XXVIII, 2003, s. 389).

¹⁴ Bakara, 2/236.

¹⁵ Bakara, 2/286.

¹⁶ Mâide, 5/6.

sakinirsa, (kul hakkı hariç) annesinin onu doğurduğu günkü gibi günahlarından arınmış olarak hacdan döner”¹⁷ hadisi de bu âyeti açıklar mahiyettedir. İfa edilen birçok ibadetin günahlara kefâret olma özelliğini, Peygamber efendimiz (s.a.v) in hac ile ilgili bu hadis’i şerifinden açıkça anlamaktayız.

-“Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygambere uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir.”¹⁸ Kur’an-ı Kerim, önceki ümmetlerde var olan bazı ağır hükümlerin (meselâ zekâtta malın dörtte birinin verilmesi, elbisenin necaset bulaşan yerini temizlemek için oranın kesilmesi gibi),¹⁹ bu ümmete kolaylık olsun diye kaldırıldığını bize haber vermektedir.²⁰

-“Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar.”²¹ Allah Teâlâ’nın bizlere yüklediği emir ve tavsiyelerin bizim gücümüz kadar olması veya bizim gücümüzden az olması, onun buna güç yetirememesinden değil, bize olan merhameti ve rahmetinden dolayıdır. Böylece Allah’ın bize vermiş olduğu güç ve kuvvet, üzerimizdeki sorumluluklardan daha fazladır. Bu fazla alandan dolayı, insanlar kendi geçimlerini sağlamak için bir çalışma alanı bulacak, gezip eğlenmeye zaman ayıracak veya daha takva yaşamak isteyenler, nâfile ibadetleri yerine getirme imkânı bulacaklardır.

-“Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır.”²² İnsanlar yaşantılarının belirli bir zamanında zorluklarla dolu bir hayat yaşayabilir. Bu âyet-i kerîme, sıkıntıdaki insanlara, her zorluktan sonra bir kolaylığın geleceğini müjdelemiştir. Yine bu âyet-i kerîmeden bu dünyada birtakım zorluklarla beraber sorumluluklarımızı yerine getirmeye çalışırsak, bu zorluklardan sonra, âhrette hesap vermede Âllâh (c.c)’ın bize kolaylık tanıyacağı sonucunu çıkarabiliriz. Yani zorluklar bu dünyada, kolaylıklarda öbür dünyada olabilir.

¹⁷ Muhammed b. İsmail Buhârî, *el-Câm’u’s-Sahîh*, Çağrı yayınları, İstanbul 1981, “Hac,” 4.

¹⁸ A’raf, 7/157.

¹⁹ Vehbe Zuhaylî, *el Veciz fi Usulü Fıkıh*, Beyrut 1999, s. 143.

²⁰ Bakara, 2/286; Â’raf 7/157.

²¹ Bakara, 1/286.

²² İnşirâh, 94/4, 5.

-“Köre vebal yoktur, topala da vebal yoktur, hastaya da vebal yoktur. (bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler). Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar. Kim de geri kalırsa, onu acı bir azaba uğratar.”²³ Cenab-ı Hak, bir takım özürhüleri sayarak onları âyette zikretmesinin sebebi, ilgili kişilere ayrı bir önem vermesi ve bunlar için ruhsat alanlarını genişletmek istemesi olabilir. Devamlı olan özürlerde ömür boyunca, devamlı olmayan özürlerde ise, özürün devamı süresince, özürhüünün maddi ve manevi müeyyidelere dâhil olmadıklarının ifade edilmesi, ilgili kişiler açısından büyük kolaylıktır.

I. 2. Sünnette Kolaylaştırma

Peygamber efendimizin genel hayatına ve Kur'an-ı Kerim'in indiriliş sürecine baktığımızda kolaylık ilkesinin ilk âyetlerin inmesinden, tamamlanmasına kadar olan süreçteki “tedricî” yöntemde görmekteyiz. Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerimin ilk muhatapları olan Araplar cehalet içinde olan ve insanlara zulmeden bir kavimdi. Böyle bir kavmi, istenilen yaşam tarzına dönüştürmede ki yöntemlerden biride, kolaylık prensibinin uygulanarak mümkün olduğunu Hz. Âişe şöyle açıklamaktadır:“Önce Cennet ve Cehennemden söz eden âyetler nazil oldu. Ne zamanki insanlar İslâma ısındılar, o zaman helal ve haram hükümleri nazil olmaya başlandı. Şayet hemen ilk başta “İçki içmeyin” denilseydi, insanlar; “Kesinlikle içki içmekten vaz geçmeyiz” derlerdi. Aynı şekilde daha işin başında, “Zina yapmayın” hükmü konulsaydı insanlar; “Kesinlikle zinadan vaz geçmeyiz” derlerdi. Mekke’de Hz. Muhammed’e -Ki o sırada ben oyun çağında bir kız idim- ‘Bilakis kıyamet onlara vâdedilen asıl saattir ve o saat daha belâli ve daha acıdır’²⁴ âyet-i nazil oldu. Bakara ve Nisâ sûreleri ise, ben onun yanında iken (evlendikten sonra) nazil oldu.”²⁵

Kur'an-ın bir defada toptan indirilmeyip, bölümler halinde indirilmesinin hikmetlerinden bazısını; kolayca ezberlenip, kısa zamanda etrafa yayılabilmesi, mânasının, (anlamak isteyenler için) kolaylıkla anlaşılabilmesi, zihinlerde ve akıllarda derece derece bir gelişme gösterip alıştırma sağlanabilmesi, inançların ve

²³ Fetih, 48/17.

²⁴ Kamer, 54/46.

²⁵ Buhârî, “Fedâilül Kur'an,” 6.

değer yargılarının yavaş yavaş güçlenip kökleşerek, topluma dinamizm kazandırılabilmesi olarak ifade edebiliriz. Yüce Allah'da Kur'an-ın bir defada toptan indirilmeyişinin sebebini şöyle açıklamaktadır: "İnkâr edenler: Kur'an ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi? Dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık ve onu tane tane okuduk."²⁶

Hadislerin muhtevası incelendiğinde, Kur'an-ı Kerim'in yedi harfle okumanın bir farz, bir aslî hüküm değil, ruhsat olduğu, Kur'an okuma ve öğrenmeyi kolaylaştırma ve yaygınlaştırma amacı güttüğü görülecektir.²⁷

-Daha takva yaşamak uğruna takatinin üstünde kendisine ibadet yükünü yükleyerek kendisini ağır sorumluluk altına sokan kişileri de Rasûlullâh (s.a.v.) uyarmış ve böyle hareket etmek isteyen Abdullah b. Amr'a şu tavsiyede bulunmuştur: "Nefsinin, senin üzerinde hakkı var, ailenin senin üzerinde hakkı var. Şu halde bazen oruç tut, bazen tutma. Gecenin bir kısmında ibadet et, diğer kısmında uyu, birde her aydan oruç tut, bazen tutma. Çünkü yapılan bir hayırlı amele on misliyle sevap verilir. Dolayısıyla bu üç gün bütün senenin orucu gibidir." Nitekim bu sahâbi daha sonra, "Keşke Resûl-ü Ekrem'in (s.a.) ruhsatını kabul etseydim diye hayıflanmıştır."²⁸ Bir başka rivayete göre iki direğin ortasında bağlı bir ipi gören Efendimiz, onun ne olduğunu sordu. "Zeynepnamaz kılar, yorulduğu zamanondan tutar," dediler. Efendimiz: "Çözün onu. Sizden her biriniz zinde oldukça kılsın, yorulduğu veya gevşeklik hissettiği zaman otursun"²⁹ buyurmuşlardır.

Peygamber efendimiz namazlarda dahi kolaylık yolunu tercih ederek namazların kısa tutulmasını tavsiye etmiştir. Bir şahsın, Muaz b. Cebel'in namaz kıldırmasındaki uzunluğu Hz. Peygamber'e şikâyet etmesi üzerine, Resûlullâh (s.a.) Muaz'a öfkelenerek: "Sen fitnemisin" diye uyarıda bulunmuş ve ardından şöyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Sizler insanları dinden nefret ettiriyorsunuz. Kim namaz

²⁶Furkan, 25/32.

²⁷ Suat Yıldırım, "el-Ahrufü's-seb'a," *DİA*, II, 1989, s. 176.

²⁸ Buhârî, "Savm," 55,56,57.

²⁹ Ebûl-Hüseyn b. Haccâc bin Müslim, *el-Câmi'u's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, "Müsâfirîn," 219.

kıldırırsa, namazı hafif tutsun. Çünkü cemaat arasında hasta, güçsüz ve iş-güç sahibi olanlar vardır.”³⁰

Bedensel arızalarda özürünün yükü hafifletilsin diye, bazı ibadetlerin rükunleri kaldırılmıştır.Özür sahibinden, yükünün hafifletilmesi ile beraber, ibadetini yerine getirmesi istenmiştir: “Namazını ayakta kıl, buna güç yetiremezsen oturarak, bunada güç yetiremezsen yan üstü yatarak kıl.”³¹ Hadis-i şerifi, özürünün durumuna göre,zordankolaya doğru bir metod takip edilmesinin yolunu bize göstermiştir.

-Farziyeti sünnetle sabit olan oruç kefâretinde ki hadis-i şerif Peygamber efendimizin kolaylığa verdiği önemi gözler önüne sermektedir: Ashâb: Biz bir defa Nebi (s.a.v.)'nin huzurunda otururken bir adam geldi ve:"Ey Allah'ın Elçisi, helak oldum" diye halinden yakındı.Peygamber (s.a.v.): "Seni helak eden nedir?" Dedi. O kimse: "Ramazanda oruçlu iken eşime yaklaştım"dedi.Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Bir köle azat edebilir misin?" Buyurdu. Adam "hayır" dedi.Hz.Peygamber (s.a.v): "İki ay ara vermeden oruç tutabilir misin?" Sorusuna "hayır" dedi.Hz. Peygamber, "O halde, altmış yoksulu doyurabilir misin?" Dedi. "Buna da güç yetiremem ya Resûlullâh!" karşılığını verdi. Bu arada Hz. Peygamber'e içerisinde hurma dolu büyük bir sepet getirildi.Allah'ın Resûlü (s.a.v) "O mesele soran nerede?" Buyurdu. O zat, "benim" diyerek ayağa kalktı. Resûlullâh (s.a.v); "Al bunu tasadduk et." buyurdu. O kişi "Benden daha fakirine mi? Seni hakikat üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki, siyah taşlı şu Medine şehrinin içinde benden/benim ailemden daha muhtaç kimse yoktur dedi. Resûlallah (s.a.v.) yan dişleri görününceye kadar güldü ve "Haydi bunu al ve ailene yedir," buyurdu.³² Hz. Peygamber'in (kişinin özel durumuna binaen) zordan kolaya doğru seçenek sunarak bu cezayı yerine getirmesini istemesi, ilgili kişi açısından önemli bir kolaylıktır.

Normal ibadetlerde dahi Hz. Peygamber'in kolaylaştırma yolunu tercih etmesi, İslâm dininin kolaylıklar manzumesi olduğunu göstermektedir:“Ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim, her namaz için abdest,her abdest içinde ağız ve diş

³⁰ Müslim, “Salât,” 182-186.

³¹ Buhârî, “Taksir,” 19.

³² Muhammed b isâ Tirmizî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, “Savm,” 28.

temizliğini emrederdim,”³³ hadisi buna örnektir. Ve yine Hz. Âişe anlatıyor: “Resûlullâh (s.a.v.) bir işi yapmayı çok arzuladığı halde, onu insanlarda yapmaya kalkar da üzerlerine farz kılınır diye endişelendiği için o işi yapmaktan vaz geçirdi.”³⁴

Allah Resûlünün sahâbelere yaptığı tavsiyelerde de kolaylık ilkesinin önemli yer tuttuğunu görmekteyiz: Ebu Musa ve Muâz b. Cebbel’i (r.a) Yemen’e gönderen Allah Resûlü onlara şu tavsiyede bulunmuştur: “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Sevdiriniz, nefret ettirmeyiniz. Uyum içinde olunuz, ihtilafa düşmeyiniz”.³⁵ Diğer yandan “Allah’a en sevgili olan din, müsamaha ve kolaylık üzerine kurulmuş olan hanîfliktir”³⁶ buyuruyor. Daha takva bir yaşam uğruna aşırıya gidenleri de Peygamber efendimiz (s.a.v) hadisi şeritte uyarıyor: “Aşırılık gösterenler/söz ve davranışlarında ileri gidip haddi aşanlar helak oldular.”³⁷

Âyet ve hadislerin bir kısmını incelediğimizde, İslâm hukukunun temel ilkelerinden biri olan kolaylaştırma ilkesinin, temel kaynaklarımız olan Kur’an ve sünnette önemli yer tuttuğunu anlamaktayız. Bu ilke sayesinde; aslî hükmün uygulanmasının imkânsız olduğu yerde veya aslî hüküm uygulanması durumunda mükellefin ciddi meşakkatle karşı karşıya kalması durumunda, istisnaî hükümlerle amel ederek, kişilerin yükümlülüklerini tümünden terk etme gibi, nefislerini huzursuz edecek bir durumdan kurtulmalarının yolu açılmıştır. Çünkü bu ilkenin yansıması olarak hastalık, yolculuk, tehdit, zaruret, meşakkat, kadınların özel halleri gibi durumlarda ilgili kişilerin yükümlülükleri ya tamamen kaldırılmış veya aslî hüküm yerini istisnaî, daha hafif hükme bırakmıştır.

Gerekli hallerde teklifî hükümlerin hafifletilmesiyle, ilgili kişilerin keyfi istekleri doğrultusunda hareket etmelerinin önüne geçilmiş, konu sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Böylece mükellef, Allah’ın emir ve yasaklarını yerine getirmede, istisnaî bir durumun ortaya çıkması halinde, bu emir ve yasakları nasıl ifa edeceğini daha net bir şekilde bilip, bu hususta kendisini endişeye sevk edecek

---

³³Buhârî, “Cuma,”8.

³⁴Buhârî, “Teheccüt,”5.

³⁵Buhârî, “Cihad,” 164.

³⁶Buhârî, “İman,” 29.

³⁷Müslim, “İlim,” 7.

durumdan kurtulmuş olacaktır. Daha takva yaşama uğruna nefislerini helak edecek şekilde kendilerini güçlük ve sıkıntıya sokmak isteyenlere de, bu ilke sayesinde engel olunacaktır.

I. 3. Kolaylaştırma İlkesinin Hükümlere Yansıması

Genel anlamda hükümleri incelediğimizde, kişinin normal şartlarda ilkten konulan hükümlerle (âzimet) amel etmesinin asıl olduğu görülmektedir. İlkten konulan hükümle amel etmek birtakım imkânsızlıkları ve meşakkatleri beraberinde getirmesi durumunda ise ruhsatla amel edilerek kolaylığa gidilmesi İslâm hukukunun genel prensiplerindedir. Fakat ne tür zorluklarda bu ruhsattan faydalanılması gerektiği veya bu ruhsatın ölçüsünün ne olacağı ayrıntılı bir şekilde işlenmeli ki, konu keyfiliğe dönüşmemiş olsun. Bu sebeple âzimet ve ruhsat kavramlarını ayrıntıya inerek işlemeyigerekli gördüm.

I. 3. 1. Azîmet

Sözlükte; “kuvvetli istek, arzu, kesin olarak bir şeye yönelmek, niyetlenmek, sebat ve kararlılık”³⁸ anlamlarına gelir. “Andolsun biz, daha önce de Âdem'e ahit (emir ve vahiy) vermiştik. Ne var ki o, (ahdi) unuttu. Onda azim de bulmadık.”³⁹ Âyet'i kerîmesinde bu anlamda kullanılmıştır. Âyetteki azm kelimesi ile şu husus anlatılmak istenmiştir: Âdem'de şeytanın kendi nefisine vesveseyle nüfuz etmesini önleyecek bir kararlılık ve sağlam bir azim yoktu.⁴⁰

Fıkıh usûlünde, her hâlükârda her mükellef için umum bir kanun olsun diye ilkten konulan küllî hükümlerdir. Namaz, zekât, hac ve İslâmın diğer şartları gibi. Azîmet, ya vâcip ya mendup ya haram, ya mekruh veya mübah olur.⁴¹Bu hükümler kulların karşılaştığı sıkıntı ve zorluklar gibi ârizî hallere bağlı olmadan başlangıçta konmuş bulunan ve normal şartlarda herkesin uymakla mükellef

³⁸ Muhammed ibn. Ya'kub Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-Muhit*, 2.bs., Beyrut 1987, s. 1468; Muhammed Hudaî Beg, *Usûlü'l-Fıkh*, Dâru İhyai Turasil Arâbi, Beyrut1966, s. 66.(Normal şartlarda her mükellef için umum bir kanun olsun diye ilkten konulan küllî hükümlerdir bk.Mustafa Baktır, “Azîmet,” *DİA*, IV, 1991, s. 330).

³⁹Taha, 20/115.

⁴⁰Zekiyyüddîn Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*,(çev. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV Yayınları, 22.bs., Ankara, Ekim 2015. s.255.

⁴¹Zuhaylî,*a.g.e.*, s. 141.

tutulduğu aslî hükümlerdir. Yani bir şeyin yapılması veya yapılmaması yolunda konan hükümleri ifade eder. Bu hükümler asıl ve genel hükümlerdir. Herkesi ilgilendirir. Normal şartlarda mükelleflerin hepsi buna uymak zorundadır.⁴²Kanaatimce normal şartlarda şarap içme, domuz eti yeme, zina, haksız yere öldürme ve kul hakkı gibi haram olan hükümler de azîmettir. Çünkü bu tür yasaklarda ilkten konulan hükümlerdir.

Azîmetin Özellikleri:

Azîmet; delil ile sabit, ilkten/başlangıçta konulan hükümlerdir. Şâri'nin bu hükümleri koymasındaki gayesi, kullara teklifî bir hüküm inşa etmektir. Bunlardan önce o hususta şer'î bir hüküm yoktur. Genel nitelikli hükümdür. Bu hükümler şahıs, zaman ve mekân yönünden geneldir. Azîmet ancak karşılığında ruhsat hükümlerinin bulunduğu hususlarda söz konusudur.⁴³

I. 3. 2. Ruhsat

Sözlükte; “izin, kolaylık, hisse, lisans”⁴⁴ gibi anlamlara gelmektedir.

Fıkıh usûlü terimi olarak ruhsat; aslî hükmü vâcib kılan sebep devam etmekle beraber özel hallerde mazeret sayılacak bir meşakkatten dolayı halkın ihtiyacını dikkate almak veya mükellefe kolaylık sağlamak maksadıyla meşru kılınmış hükümlerdir.⁴⁵

I. 3. 2. 1. Ruhsatın Özellikleri:

Ruhsat; aslî ve genel hüküm hilafına delille sabit olan hükümdür. Genel olarak “özür” kavramı ile karşılanan muayyen sebeplerin meydana gelmesine bağlı olduğu için, özel ve geçici hükümdür. Ruhsatın ana karakteri zordan kolaya, darlıktan genişliğe, sıkıntı ve meşakkatten rahatlamaya geçiştir. Ruhsatlar, izafî nitelikte olduğu için, herkes vicdanı ile karşı karşıyadır. Kişi kendi kendinin fakihi olmak

⁴²Mustafa Baktır, “Azîmet,” *DİA*, IV, 1991, s. 330.

⁴³Halit Çalış. “İslâm'da Kolaylaştırma İlkesi Azîmet-Ruhsat ilişkisi,” Ensar Neşriyat, 1.bs, İstanbul 2013, s. 84, 85.

⁴⁴Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 800.

⁴⁵Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 141-143.

durumundadır. Karşılığında âzimet hükmünün bulunduğu hususlarda söz konusudur.⁴⁶

Tehdit karşısında kişi bir takım şeyleri yapmaya veya yapmamaya zorlanırsa bu ruhsattan faydalanabilir. Çünkü ümmetten hatanın, unutmamanın ve zorlandıkları şeylerin sorumluluğunun kaldırıldığını şu hadis-i şeriften anlamaktayız: “Muhakkak ki Allah’ü Teâlâ ümmetimden uykuyu, unutmayı ve ikrâhı kaldırmıştır”.⁴⁷

İkrâhtan dolayı kelime-i küfrü söyleme zorunda kalması ruhsat şeklinde kolaylıktır. İkrâh durumunda kişinin kalbi ile inkâr etmeksizin dili ile iman esaslarından birini inkâr edebileceğini şu âyetten anlamaktayız: “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse -Kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah’ın gazabı bunlardır; onlar için büyük bir azap vardır.”⁴⁸ Bu âyet-i kerîmeden anladığımız mesaj; önemli olanın kalplerdeki inancın nasıl olduğudur. Kalbi iman ile dolu olduktan sonra, zorlama sebebi ile dilin inkâr etmesinin, âhirette azaba sebep olmayacağını müjdesini, Allâhü Teâlâ bize âyet-i kerîme ile bildirmektedir.

I. 3. 2. 2. Ruhsat Çeşitleri

- Haramları işleme ruhsatı:⁴⁹

Zaruret veya ihtiyaç halinde haram fiilin helâl olmasını, haramları işleme ruhsatına örnek verebiliriz. Meselâ ölüm veya organını kesme tehdidi altında, kalben imanından emin olmak şartıyla inkâr sözlerini söylemek helâl kılınmıştır. Nitekim âyet-i kerîmede: “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâr ederse, -kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah’ın gazabı bunlardır, onlar için büyük bir azap vardır.”⁵⁰ Buyrulmuştur. Can tehlikesi olduğu zaman emr-i bi’l maruf, nehy-i ani’l münker farzını terk etmenin câiz olması gibi. Bu durumlarda ruhsatla amel câizdir. Ancak cana ve mala bir zarar gelmesinden

⁴⁶ Halit Çalış, *a.g.e.*, s. 97,98.

⁴⁷ Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mace, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, “Talak,” 16.

⁴⁸ Nahl, 16/106.

⁴⁹ Zekiyyüddîn Şa’bân, *a.g.e.*, s. 255-259.

⁵⁰ Nahl, 16/106.

korkuluyorsa o zaman ruhsatla amel vâcip olur. Mükellef bu tür durumlarda ruhsatla amel etmeyip ölürse günahkâr olur. Çünkü Allah (c.c.) “Ellerinizi kendinizi tehlikeye atmayın”⁵¹ buyuruyor. Normal zamanlarda haram olan yenilip içilen maddelerin zaruret durumunda helal olması istisnâî bir durum olarak âyetlerde yer almaktadır. Şu âyetler buna misaldir:“Üzerine Allah'ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kıldığı şeyleri size açıklamıştır. Doğrusu birçokları bilgisizce kendi kötü arzularına uyararak saptırıyorlar. Muhakkak ki Rabbin haddi aşanları çok iyi bilir.”⁵² “Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir.”⁵³

Yukarıdaki âyetlerden, gerektiği zaman haram olan yiyecekleri yemenin bize tanınan bir ruhsat olduğunu anlamaktayız. Daha takva bir hayat yaşamak uğruna bu ruhsatlardan faydalanmaz da, hayati tehlikenin oluşmasına yol açarsak, bu da kendimizi öldürme gibi bir durumun ortaya çıkmasına neden olur ki, bu durum âyetteki “Kendinizi öldürmeyin” emrine muhaliftir diye düşünüyorum. Kendini öldürmenin kişiyi cehenneme götürme gerekçesi olduğu hadisi şeriflerde de daha net olarak ortaya konmaktadır. Şu hadisi şerifi örnek olarak gösterebiliriz: Bir er, müşriklerle yapılan bir savaşta büyük fedakârlıklar göstermişti. Bazı müslümanlar "Bugün, şunun yaptığını hiç birimiz yapamadık" dediler. Bunun üzerine Rasûlullâh (sav) "Dikkat ediniz, o Cehennem ehliendir!" buyurdu. Topluluktan birisi; 'Ben onun peşindeyim' dedi ve çıkıp onu takibe koyuldu, durdukça duruyor, koştukça da koşuyordu. Nihayet adam ağır bir yara aldı, bir an önce ölmek isteyerek kılıncının kabzasını yere koydu, ucunu göğsüne dayadı ve üzerine yüklenerek kendini öldürdü. Beriki Rasûlullâh'ın (sav) huzuruna çıkarak: "Ben şâhidlik ederim ki sen Allah'ın Rasûlüsün!" dedi Rasûlullâh (sav) "Bunun sebebi nedir?" diye sorunca da "Biraz önce cehennem ehliendir dediğiniz adam..." diye başladı ve hadiseyi anlattı. İşte o zaman Rasûlullâh (sav) şöyle buyurdu: "Kişi, insanlara göre Cennetliklerin işini

---

⁵¹ Bakara, 2/195.

⁵² En'âm, 6/ 119.

⁵³ Nisâ, 4/29.

işler; hâlbuki o Cehennemliktir; yine kişi -insanlara göre- Cehennemliklerin işini işler; hâlbuki Cennetliktir.⁵⁴ Yine peygamber efendimiz (s.a.v) in intihar edenin cenaze namazını kılmaması buna örnektir.⁵⁵

-Vâcibi terk etme ruhsatı:⁵⁶

Yapılması mükellefe bir meşakkat getirdiğinde vâcibin (farzın) terk edilmesinin helâl olması. Ramazan ayında oruç tutmamanın câiz olması gibi. Allah (c.c.): “Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder”.⁵⁷Buyurmuştur.

-Genel kaidelere ters düşmekle beraber halkın ihtiyacından dolayı bazı akid ve tasarrufların helal kılınması:⁵⁸

Selem akdini bu maddeye örnek verebiliriz. Selem akdi yoku satmaktır. Olmayan şeyi satmak bâtıldır. Ancak halkın ihtiyacından dolayı buna müsaade edilmiştir.Selemin câiz olması ile ilgili hadis-i şerifte Resûlullâh şöyle buyuruyor: “Sizden kim selem yaparsa miktarı belli bir ölçekte, miktarı belli bir tartıda ve belli bir vadeye kadar yapsın”.⁵⁹

- Geçmiş şeriatlarda var olan bazı ağır hükümlerin bu ümmette kolaylık olsun diye kaldırılması:⁶⁰

“Yanlarındaki Tevrat ve İncil’de yazılı buldukları o Elçiye, o ümmî Peygamber’e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber’e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr’a (Kur’an’a) uyanlar var ya, işte

⁵⁴ Buhârî, “Cihad,” 77; “Megâzi,” 38.

⁵⁵ Müslim, “Cenâiz,” 107.

⁵⁶ Şa’bân, *a.g.e.*, s. 255-259.

⁵⁷ Bakara, 2/184.

⁵⁸ Şa’bân, *a.g.e.*, s. 255-259.

⁵⁹ Müslim, “Müsâkât,” 128.

⁶⁰ Zekiyüddîn Şa’bân, *a.g.e.*, s. 255-259.

kurtuluşa erenler onlardır”.⁶¹ Âyetinde ağırlıkların ve zincirlerin indirilmesi ile mükellefiyetlerin hafifletilmesine işaret vardır.

Ruhsatı daha ayrıntılı bir şekilde işlersek şöyle bir tasnifde yapabiliriz:

-İskât Biçiminde Kolaylık (Tahffü İskât):⁶²

Özürli kimsenin üzerinden oruç ibadetinin sakıt olması, hayızlı kadının üzerinden namaz borcunun düşürülmesiyle kadına sağlanan kolaylık iskat şeklinde kolaylıktır. “Hz. Peygamber (s.a.v) Fatma binti Ebi Hubeys’e “Hayız gördüğün zaman namazı bırak ve hayız halin sona erince, kanı temizleyince guslet ve namaz kıl,”⁶³ diye buyurmuştur.

Adetli kadının üzerindeki, bedensel ve ruhsal zorluklardan dolayı, oruç mükellefiyetini, adet halinin bitmesinden sonra yerine getirmesine imkân tanınmıştır. Peygamber hanımlarından: “Biz hayızlı iken namaz kılmaz ve oruç tutmazdık, yalnız oruçları kaza etmekle emrolunduk.”⁶⁴ Anlamındaki hadisler, adetli kadınlara tanınan kolaylıklara örnektir. Yine gücü yetmeyenin üzerinden hac borcunun düşmesi⁶⁵ iskat şeklinde kolaylıktır.

-Noksanlaştırma Şeklinde Kolaylık (Tahffü Tenkis):⁶⁶

Sefer durumunda farz namazların ikişer rek’ata düşmesi kısaltma şeklinde kolaylığa örnektir. Sözlükte; "Bir mesafeyi katetmek" demek olan sefer, din ıstılahında, belirli bir mesafeye gitmek ve orada belirli bir süre kalmak üzere yola çıkmak anlamına gelir.”⁶⁷ Şer’an aranan şartlar çerçevesinde belirli uzaklıkta bir yere gitmeyi ifade eder. Fıkıhta daha çok, bazı hükümlerin değişmesine sebep olan

⁶¹ Â’raf, 7/157.

⁶² Çalış, a.g.e., 1.bs, s. 73. (bk. Ebu Muhammed İzziddün İbn Abdisselâm, *Kavâidü’l-ahkâm fi mesâlihi’l-enâm*, II, Beyrut 1410/1990, s. 192,193; Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi, *el-Mansûr fi’l-Kavâid*, Thk:Teysîr Fâik ahmed Mahmud, ts; Abdul Kerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usûlil-Fıkh*,I, Beyrut 1987, s. 253, 254; Celalüddin Abdubdurrahman Suyûti, “*el-Eşbâh ve’n-nezâir fi kavâidi ve furûi fikh’iş-Şâfiyye*”, Beyrut 1403/1983, s. 82; Zeynülabidin b. İbrahim, İbn Nuceym, “*el- Eşbâh ve’n-nezâir alâ Mezhebi Ebî Hanife en-Nu’mân*”, Thk: Abdulkerim el-Fudaylî, Beyrut 1414/1998, s. 104).

⁶³ Buhârî, “Hayız,” 19, 24.

⁶⁴ Buhârî, “Hayız,” 20.

⁶⁵ Al’i İmrân, 3/97.

⁶⁶ Çalış, a.g.e., s. 73. (bk:İbn Abdisselâma.g.e.,s. 192, 193; Zerkeşi, a.g.e.,s. 253, 254; Suyûti, a.g.e., s. 82;İbn Nuceym, a.g.e.,s. 104).

⁶⁷ İsmail Karagöz, “*Dini Kavramlar Sözlüğü*,” DİB yayınları, Ankara 2005, s. 584.

yolculuk⁶⁸ durumunu ifade eder.Haliyle yolcu olan kişiye belirli bir meşakkati getirdiği için, Kur'an-ı Kerim namazlardaki rek'at sayısını kısaltarak, namaz ibadetini, yolcunun üzerinden hafifletme yoluna gitmiştir.“Yolculuk ettiğinizde, kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir sorumluluk yoktur. Zira kâfirler, size apaçık düşmandırlar.”⁶⁹ Âyeti bunun delillerindendir.

-Bedel Şeklinde Kolaylık (Tahffu İbdal):⁷⁰

Bedel, sözlükte “karşılık, yok olan birinin yerine geçen kimse, ıvâz, denk, eşit”⁷¹ gibi anlamlara gelir.

Terim anlamı; bazı ibadet ve borçlarda aslı şekliyle ifanın mümkün olmaması durumunda onun yerini alan ifa şekli.⁷²

İslâm hukuku açısından geçerli bir mazeretin olması durumunda, bazı ibadetlerin ifa şeklinde, bir takım değişikliğe gidilerek, onun yerini alan bir başka ifa şekliyle ibadet yerine getirilir. Bundan maksat mazeretten dolayı mükellefin sorumluluğunu yerine getirmede bir kolaylaştırmaya gidilmesidir. Abdest veya gusul hakikaten veya hükmen mümkün olmadığında, teyemmümün yapılması bedel şeklinde kolaylıktır.

Âyet-i kerîmede “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar cünüp iken -Yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya bir yolculuk üzerinde bulunur iseniz yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse yahut kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin: Yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedeci ve çok bağışlayıcıdır.”⁷³ Buyruluyor. Abdest alması veya gusletmesi gereken bir Müslüman su bulamadığı takdirde toprak ve yeryüzü cinsinden bir şeyle teyemmüm eder. Teyemmüm hem abdest, hem de

⁶⁸Fahrettin Atar, “Sefer,” *DİA*,XXXVI, 2009, s. 294.

⁶⁹ Nisâ, 4/101.

⁷⁰ Çalış, *a.g.e.*, s. 73,(bk:İbn Abdisselâma.*a.g.e.*,s. 192,193; Zerkeşî, *a.g.e.*,s. 253, 254; Suyûti, *a.g.e.*, s. 82;İbn Nüceym, *a.g.e.*,s. 104).

⁷¹ Karagöz, *a.g.e.*, s. 60.

⁷² Ali Bardakoğlu, “Bedel,” *DİA*, V, 1992, s. 298-300.

⁷³ Nisâ, 4/43.

gusül yerine geçer. Ayrıca suyu kullanmaktan(hastalık, düşman korkusu, alet yokluğu, suyun uzakta olması, susuz kalma vb durumlar sebebiyle)âciz kalırsa teyemmümü câiz kılar.⁷⁴

Peygamber efendimiz hayatında, suyun bulunamaması durumunda teyemmümle namaz kılma kolaylığını uygulayarak, âyetin hükmünü fiili olarak göstermiştir. Âişe şöyle buyuruyor: “Resûlallâh (s.a.v)'la bir seferde beraber idik. Beyda nam mevki ne veya Zatul-Ceyş denen yere gelmiştik ki benim bir kolyem kopup kayboldu. Resûlallâh (s.a.v) onu aramak için kaldı, O'nunla birlikte herkes orada kaldı. Bir suyunbaşında da değillerdi. Üstelik beraberlerinde su da yoktu. Halk; Hz. Ebu Bekir (r.a)'e uğrayıp: ‘Âişe'nin yaptığını gördün mü? Hem Resûlullâh'ı, hem de herkesi burada oyaladı. Bir suyun başında değiller, beraberlerinde su da yok!’ demişler. Resûlullâh başını dizlerimin üzerine koymuş uyurken Ebu Bekr (r.a) çıkageldi. "Sen Resûlullâh (s.a.v)'ı da halkı da, burada hapsettin. Bir suyun başında değiller, beraberlerinde su da yok!" diyerek, babam beni azarladı ve Allah'ın dilediğince başka şeyler de söyledi. (öfkesini daha da yenemeyip) eliyle böğrümeye dürterek (Canımı yaktı). Resûlullâh'ın başı dizimin üzerinde olduğu için kımıldamamaya çalıştım. Resûlullâh (s.a.v) sabaha kadar, susuz olarak uyudu. Sabah olunca Allah Teâlâ Hazretleri, teyemmüm âyeti'ni inzal buyurdu:" Üseyd İbnu Hüdayr -ki (Akabe biatına katılan) nakiblerden biridir- dedi ki: "Ey Ebu Bekir ailesi! Bu, sizin ilk bereketiniz değildir." (Hz. Âişe) sözüne devam ederek dedi ki: "Bindiğim deveyi dürtüp kaldırdım. (kaybolan) kolye altından çıktı."⁷⁵

Başkası adına bedel olarak hac yapmanın meşru olması da bu tür kolaylıktır.İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: “Cüheyne kabilesinden bir kadın Resûlullâh'a gelerek şöyle dedi: Annem hac yapmayı adadı fakat hac yapamadan öldü. Onun yerine ben hac yapayım mı? Resûlullâh (s.a.v.) şöyle cevap verdi: Evet, onun yerine hac yap. Annenin borcu olsaydı onu ödemez miydin? Allah'a olan borçlarınızı da ödeyin. Çünkü Allah'a olan borç ödemede önceliklidir.”⁷⁶

⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar*,(çev. Ahmed Davudoğlu), I. İstanbul 1982, s. 355.

⁷⁵ Müslim, “Hayız,” 110; Buhârî, “Teyemmüm,” 8.

⁷⁶ Buhârî, “el-Eymân ve'n-Nüzûr”, 30, VII, 232.

Hac ibadeti ile yükümlü olan bir kimse, üzerine hac farz olduğu yıl bu görevi yerine getirmez, daha sonra hac yapmasına engel bir durum ortaya çıkar ve bu engelin ömrünün sonuna kadar devam edeceği bilirse yerine bedel gönderir. Bu kimsenin bedel göndermesi ittifakla farzdır. Sağlığında bedel göndermemiş ise, ölümünden sonra yerine bedel gönderilmesini vasiyet etmesi gerekir. Vasiyet etmezse günahkâr olur.⁷⁷

-Öne Alma Biçiminde Kolaylık (Tahffü Takdim):⁷⁸

Arafat'ta öğle ile ikindiye öğlenin vaktinde kılma, öne alma şeklinde kolaylıktır. Peygamber efendimiz (s.a.v) Arafat'ta, öğle ve ikindi namazlarını öğle vaktinde birleştirerek kılmıştır.⁷⁹

-Geciktirme Şeklinde Kolaylık (Tahffü Te'hîr):⁸⁰

Müzdelife'de, akşam ile yatsıyı yatsı vaktinde birleştirerek kılma, geciktirme şeklindeki kolaylığa örnek teşkil etmektedir. Abdullah ibn Ömer "Alâh'ın elçisi, akşam namazı ile yatsı namazını Müzdelife'de birleştirerek kıldı. Akşamı üç, yatsıyı iki rek'at olarak bir kametle kıldı" demiştir.⁸¹

-Değişiklik Yaparak Hafifletme (Tahffü Tağyir):⁸²

Kılınış şekli itibari ile korku namazının kılınması. Bu ibadetin vakti geçirilmeden yerine getirilmesi için bazı durumlarda özel kolaylıklar tanınmıştır. Ayrıca savaş, tabii afetler gibi fevkalâde durumlarda bile namazın cemaatle kılınmasının önemine vurgu anlamı taşıyan, tek imâma uyararak nöbetleşe namaz kılma biçiminin Kur'an'daki delili. "Eğer -bir şeyden- korkarsanız namazı yaya

⁷⁷ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd Kâsânî, "Bedâi'us-Sanaî fî Tertîbi 'ş Şerâi", II, 2.bs., Beyrut 1982, II, 221.

⁷⁸ Çalış, a.g.e., s. 73.(bk:İbn Abdisselâma.g.e.,s. 192, 193; Zerkeşî, a.g.e.,s. 253, 254; Suyûti, a.g.e., s. 82;İbn Nüceym, a.g.e.,s. 104).

⁷⁹ Ahmed b. Şuayb Nesâî,"es-Sünen," Çağrı Yayınları, İstanbul 1981,"Menâsik," 201. s. 254.

⁸⁰ Çalış, a.g.e., s. 74.(bk:İbn Abdisselâma.g.e.,s. 192, 193; Zerkeşî, a.g.e.,s. 253, 254; Suyûti, a.g.e., s. 82;İbn Nüceym, a.g.e., s. 104).

⁸¹ Müslim, "Hac," 276.

⁸² Çalış, a.g.e., s. 74.(bk:İbn Abdisselâma.g.e.,s. 192,193; Zerkeşî, a.g.e.,s. 253, 254; Suyûti, a.g.e., s. 82;İbn Nüceym, a.g.e., s. 104).

olarak veya binek üzerinde kılabilirsiniz. Güvenliğe kavuştuğunuz zaman Allah'ı daha önce bilmediğinizi size öğrettiği gibi anın"⁸³ meâlindeki âyetidir.

İlgili âyetten hareketle, düşman saldırısı, sel ve yangın felaketi gibi tehlikeli durumlarda, İslâm cemaati kendi aralarından imâmlığa elverişli bir zatı imâm edinerek, onun arkasında farz bir amazı nöbetleşe kılabilirler. Korkunç bir savaş vb. hallerde İslâm cemaatinin korkuları çoğalırdaki binitlerinin üzerinden inemezlerse, herkes bineğinin üzerinde gücü yettiği tarafa yönelerek, imâ (işaret) ile namazlarını kılabilirler. Bu da mümkün olmazsa namazlarını kazaya bırakabilirler.⁸⁴

Kişinin normal durumlarda âzimetle amel etmesi esastır. Ruhsatla amel edebilmesi için zaruri bir durumun olması gerekir. Çünkü zaruri durumlar beraberinde belirli bir meşakkati getirir.

I. 3. 2.3. Ruhsat sebepleri:

I. 3. 2. 3.1. İkrâh

Sözlükte, "bir şahsı hoşlanmadığı bir işi yapmaya zorlamak"⁸⁵ anlamına gelir.

Terim olarak ikrâh: "Cebir ve tehdit kullanarak kişiyi rızâ göstermeyeceği bir söz veya davranışa zorlamak anlamındadır. İnsanların bir şeye inanmaya, bir sözü söylemeye veya bir işi yapmaya zorlanması"⁸⁶ şeklinde ortak bir anlama sahiptir.

İslâm hukukçuları, özellikle de Hanefiler ikrâhı, kuvvetine ve tasarruflara etki derecesine göre ikiye ayırırlar:

a) Tam ikrâh (İkrâh-ı mülci, ikrâh-ı kâmil): Öldürme, bir uzvu sakat bırakma gibi ağır bir zararı içeren cebir ve tehdit olup bu tür ikrâh rızayı yok eder, ihtiyarı bozar. Böyle bir ikrâh aynı zamanda zaruret halinin de sebeplerinden biridir.

⁸³ Bakara, 2/239.

⁸⁴ Muhammed Ali Sabuni, *Ahkâm Tefsiri*, (çev. Mazhar Taşkesenoğlu), I, İstanbul 2012, s. 495, 496; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, (çev. A. Fikri Yavuz), I.bs, İstanbul 1997. s. 187,188.

⁸⁵ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s.1616.

⁸⁵ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s.1616.

⁸⁶ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l Arab*, XIII, Beyrut ts, s. 535; Ali Bardakoğlu, "İkrâh," *DİA*, XXII, 2000, s. 30-37. (bk. Mücahit Çolak, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyetini Etkileyen Durumlar*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003, s. 147-157).

Nitekim mükrehin satımı zaruret halinde yapılan satımın en çok vurgulanan örneklerinden birini oluşturur. Fikhî tartışmalarda ikrâh terimi yalın olarak kullanıldığında kural olarak tam ikrâh kastedilir.

b) Eksik ikrâh (İkrâh-ı gayr-i mülc'i, ikrâh-ı nâkıs):Kısa süreli hapis, dayak, malı itlâf gibi ikinci derece ağırlıkta zararları içeren cebir ve tehdittir. Bu çeşit ikrâh rızâyı ortadan kaldırır, fakat ihtiyarı bozmaz. Bu ikrâh şahsa göre değişebilir.⁸⁷

Tam ikrâh durumunda kişi zorlandığı şeyi işlemekle dinen sorumlu olmayacağını şu âyetler bize bildirmektedir: "Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -Kalbi iman ile dolu olduğu halde (inkâra) zorlanan başka- fakat kim kalbini kâfirliğe açarsa, işte Allah'ın gazabı bunlardır; onlar için büyük bir azap vardır."⁸⁸Yüce Allah'ın: "Zorlanan başka" buyruğu, tefsir âlimlerinin görüşüne göre, Ammâr b. Yâsir hakkında inmiştir. Çünkü Ammâr (r.a) kendisinden istedikleri şeylere kısmen yaklaşmış idi. Müşrikler Ammar'ı, babasını, annesi Sümeyye gibi sahâbeleri alıp onlara işkence etmeye başladılar. Hem Sümeyye hem de kocası Yâsir öldürüldü. İslâm tarihinde ilk şehid edilen kişiler bunlardır. Ammâr ise, zor ve baskı altında diliyle onların istediklerini söyledi.⁸⁹ Bunu Rasûlullâh (s.a.v)'a arz edilince, Rasûlullâh (sav) da ona: "Kalbini nasıl buluyorsun?" deyince o, iman ile dopdolu ve huzur bulmuş olarak, diye cevap verdi. Bunun üzerine Rasûlullâh (sav) ona: "Bir daha aynı şeyi yapmaya kalkışacak olurlarsa, sen de öyle yap"⁹⁰ diye buyurdu.

Yukarıdaki delillerden anladığımıza göre, kişi günahlardan sorumlu olması için, bu günahı isteyerek, yani kendi rızası ve kendi seçimi ile işlemesi gerekir. Bizle kendi ihtiyarımız olmadan günahı işlemek zorunda kalmamız durumunda ise Yüce Allahın bizlere olan merhametinin sonucu olarak, bu günahlardan âhrette inşallâh sorguya çekilmeyeceğiz. Rıza, bir şeyi arzu etmek ve onu memnuniyetle kabl etmek, İhtiyar ise bir şeyi yapıp yapmama hususunda tercihte bulunmaktır.⁹¹Bu sebeple

⁸⁷Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, VII, İstanbul ts, s. 320, 321; Ali Bardakoğlu, "İkrâh," *DİA*, XXII, 2000, s. 30-37.

⁸⁸Nahl, 16/106.

⁸⁹el-Kurtubî, *a.g.e.*, XII, s. 432, 433.

⁹⁰Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed Zeylâî, *Nasburraye*, IV, Daru'ı İhya et-Türasi, Beyrut 1987, s. 158.

⁹¹Şa'bân, *a.g.e.*, s. 302.

zorlama karşısında küfür sözlerini söylemenin, ölü eti yemenin, haram içecek içmenin, farzları terk etmenin, ruhsat olduğunu İslâm hukukçuları belirtmişlerdir.⁹²

I. 3. 2.3. 2. Zaruret

Sözlükte, “meşakkat, ihtiyaç, çaresizlik”⁹³ anlamlarına gelir. Fıkıh terimi olarak; kişiyi dinî yasakları ihlâl etmekle karşı karşıya bırakan ve ancak bu şekilde savuşturulabilen ciddi özür/mazeret halini ifade eder. Öyle ki yasağa uyulması durumunda hayat hakkı başta olmak üzere zarûriyyât denilen beş temel haktan birinin tamamen ortadan kalkması ya da telâfisi mümkün olmayacak şekilde zarar görmesi söz konusu olacaktır. Zaruret halini ifade etmek üzere ıztırâr kelimesi de kullanılır. Zaruretle karşı karşıya bulunan kişiye ise muztar denir.⁹⁴

Zorlukla karşılaşan bireye, maslahatlarını gerçekleştirebilmesi için, İslâm hukukunun ilkeleri çerçevesinde bir kolaylığın sağlanması zorunludur. Çünkü “Meşakkat teysiri celbeder.”⁹⁵ Yani zorluk kolaylığı getirir. “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.”⁹⁶ Âyeti de buna işaret etmektedir.

Zaruri, arızî durum hasıl olunca, şahıs için asıl hüküm istisna olur ve mükelleften zorluk kaldırılır. Onun işi hafifletilir. Zaruri durum kaybolunca aslî hükme dönülür.⁹⁷ Bazı istisnaî durumlarda bireyler haram olan şeyleri kullanabilirler. Çünkü “Zaruretlar memnu olan şeyleri mübah kılar”.⁹⁸ Doktorun, zaruret durumunda hastanın mahremyerlerine bakabilmesi ve tutabilmesi bu madde ile ilgilidir. Çünkü âyet-i kerîmede “Kim zorda kalırsa haddi aşmadıkça ona bir günah yoktur.”⁹⁹ Buyruluyor.

İslâm hukukunca kabul edilen bir takım mazeretlerin ortaya çıkması durumunda da ruhsat hükümlerinden faydalanılabilir. Bu kapsamda unutmama (nisyan) ve bilememeyi (cehalet) örnek olarak verebiliriz.

⁹² Zuhayli, a.g.e., s. 229, 230.

⁹³ Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 550.

⁹⁴ Halit Çalış, “Zaruret”, *DİA*, XXXIV, 2013, s. 141-144.

⁹⁵ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, İstanbul 1985, Mad. 17.

⁹⁶ Bakara, 2/185.

⁹⁷ Zuhaylî, a.g.e., s. 230.

⁹⁸ *Mecelle*, mad. 21.

⁹⁹ Bakara, 2/173.

-Nisyan:

Sözlükte, “bir şeyi unutmak, kasten terk etmek ve ğafil olmak”¹⁰⁰ anlamlarına gelir.

Terim olarak, sahip olunan bilginin ihtiyaç anında akla gelmemesini ifade eder ve bu duruma bazı fikhî sonuçlar bağlanır. Fıkıh usulünde ehliyet kavramı “Şer‘î hitaba ehil ve muhatap olma” mânası esas alınarak incelendiği için hukukî açıdan ehliyeti daraltma veya ortadan kaldırma özelliği bulunmamakla birlikte, ilgili kişiye nispetle bazı hükümlerde değişiklik meydana getiren bir kısım haller.”¹⁰¹

Unutan kişi; dini sorumluluklarını yerine getirememesi ve günah işlemesi durumunda bundan sorumlu tutulmaz. Unutma sebebi ile iftar edenin, iftarı ile beraber orucu baki kalır. Hayvanı boğazlarken besmele çekmeyi unutması durumunda etin yemesi câiz olur.¹⁰² Çünkü Hz. Peygamber’in, ümmetinden hata, unutma ve zorlandıkları şeylerin kaldırıldığını veya Allah’ü Teâlâ’nın bunları bağışladığını belirtmiştir.¹⁰³

-Cehâlet:

Cehl ve cehâlet kelimeleri sözlükte, "bilmemek, tanımamak, haberi olmamak; ahmak, akılsız, kaba, katı ve sert davranışlı olmak; bir şey şiddetli olmak; saldırmak, tecavüz etmek" anlamlarına gelir. İlim ve hilmin zıddıdır.¹⁰⁴

Dînî hükümleri bilememe, hukukî işlemlerde, işlem konusunun belirsizliğiveya bilinmezliği, gibi anlamlara gelen bir fıkıh terimi.Cehl kişinin inanç, söz veya davranışları konusundaki bilgisizliğini, cehâlet ise kendi dışında kalan durumlara ilişkin bilinmezliği ifade eder. Bir başka ifadeyle cehl insanın, cehâlet varlık ve olayların vasfı olarak kullanılır.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 1725.

¹⁰¹ İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyan”, *DİA*, XXXIII, 2007, s. 144-147.

¹⁰² Zuhaylî, *a.g.e.*, s. 229, 230.

¹⁰³ İbn Mâce, “Falâk,” 16.

¹⁰⁴ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 1267; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XI, s. 129. (bk. Mücahit Çolak, *a.g.t.*, s. 118-126).

¹⁰⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Cehalet,” *DİA*, VII, 1993, s. 219-222.

Kur'ân-ı Kerim'de, peygamber gönderilmedikçe kimseye azap edilmeyeceği belirtilmektedir.¹⁰⁶ İnsanın sorumlu olması için yükümlülüğünün ona bildirilmiş olması gerekir.

I. 3. 2.3. 3. Meşakkat

Meşakkat; sözlükte “güçlük, zor ve zahmetli olmak,”¹⁰⁷ anlamlarına gelmektedir. “Genelde dinî ve hukukî hükümlerin tabii uzantısı olan zorlukları, özelde yükümlülüğün kaldırılmasına veya hafifletilmesine sebep olan sıkıntıyı ifade eden bir fıkıh terimi”¹⁰⁸.

Her insanın güç ve kabiliyeti farklıdır. Mükellef dinin emir ve yasakları ile sorumlu olabilmesi için, teklifin mükellefin gücü ile doğru orantılı olması gerekir. Tabi ki her teklif, beraberinde meşakkati getirir. Bu meşakkat mükellefin gücünü aşarsa o hüküm genel ilkeler çerçevesinde kolaylaştırılır. Çünkü “Bir iş dâk oldukça müttesi olur.”¹⁰⁹ Yani bir iş daralırsa genişletilir. Bir işin daralması demek o işin yapılmasının zorlaşması demektir. Genişletilmesi ise ruhsatları kullanarak kolaylaştırma yoluna gidilmesi demektir.¹¹⁰ Peygamber efendimiz hayatın devamına zarar verecek şekilde aşırıya gitme pahasına ibadet edilmesini yasaklamış ve böyle yapan sahabeleri de uyarmıştır.¹¹¹ Nitekim Zâtüs-selasil seriyyesinde Amr b. Âs'ın gece soğuktan askerlerin kırılmasından korkarak su olduğu halde teyemmümlerle namaz kılınmasını emretmesi,¹¹² gerektiği zaman ruhsatla amel edilmesi gerektiğine bir örnektir. Veya ayakta namaz kılmak belli bir meşakkati getiriyorsa, bu kişiyi ayakta namaz kılması (kıyam) istisnaî olarak farz olmayabilir.

İslâm hukukçuları, kolaylaştırma ve ruhsat sebebi sayılma noktasında meşakkati iki kısma ayırırlar.

-Genellikle İbadetlerin Ayrılmaz Parçası Olan Meşakkat:

¹⁰⁶ İsrâ, 17/15.

¹⁰⁷ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 1159.

¹⁰⁸ Şükrü Özen, “Meşakkat,” *DİA*, XXXIX, 2004, s. 357-360.

¹⁰⁹ *Mecelle*, mad. 18.

¹¹⁰ Faruk Beşer, *Kolay Usûlü Fıkıh*, 2.bs., Şubat 2016, s.110.

¹¹¹ Buhârî, “İman,” 13; “Nikâh,” 1,8; Müslim, “Nikâh,” 5, 8.

¹¹² Ebû Dâvûd, “Tahâret,” 124.

Soğuk havada abdest alma, sıcak günlerde oruç tutma, hac ve cihadın ayrılmaz parçası olan sefer meşakkati, sefer için, sefer öncesi çekilen zorluk. Bu tür meşakkatlerin hiçbir zaman ibadetlerin sakıt olmasına veya hafifletilmesine tesiri yoktur.

-Umumiyetle İbadetlerle Beraber Bulunmayan Meşakkat:

Ağır meşakkat: Uzuvlardan birinin iş göremez hale gelmesi veya tamamen telef olması veya hayat tehlikesinin söz konusu olduğu meşakkatler. Bu tür meşakkatler kolaylaştırma sebebidir. Hac açısından meseleyi düşünecek olursak, söz gelimi; deniz yolu dışında hacca gitme imkânı yok ve deniz seyahati emniyetli değilse, haccın farziyeti bu durum devam ettiği müddetçe sakıt olur.

Hafif meşakkat: Parmaktaki basit bir ağrı, sıradan bir baş ağrısı gibi rahatsızlıklar bu gruba girer. Bu nevi rahatsızlıkların hükme tesiri yoktur, dikkate alınmazlar. Çünkü ibadetin sağladığı genel maslahat, bu derecedeki meşakkatten çok büyük ve önemlidir.

Orta seviyedeki meşakkat: Bu tür meşakkatler, kuvvet ve şiddet itibariyle birinci kısma yaklaşırsa kolaylaştırma sebebi sayılır. İkinci kısma yaklaşırsa dikkate alınmazlar.¹¹³

Kişidaha fazla sevap kazanmak içindinin istemediği bir meşakkate kendisini atmamalı. Bir ibadeti yapma konusunda, daha hafif bir zahmetle o ibadetin ifa edilmesi mümkün ise, ilgili kişi bu yolu tercih etmeli diye düşünüyorum. Çünkü Peygamber efendimiz (s.a.v) yaya olarak hacca gitmek için bir adakta bulunan kimseyi uyarmış ve kişinin kendisine eziyet etmesine Allah'ın ihtiyacının olmadığını söyleyerek hayvana binmesini emretmiştir.¹¹⁴ Meşakkatler karşısında ruhsatlardan faydalanmak da İslâm dinin genel kaidelerinden biridir. Çünkü Allah âzimetlerin yapılmasını sevdiği kadar, gerektiği zaman ruhsatlarında yapılmasını da

¹¹³ Çalış *a.g.e.*,s. 41, 42 (bk: İbn Abdisselam, *a.g.e.*, II, 193-199; Şihabüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris Karâfi, *el-Furûk*, I, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ts, s. 118; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 80, 81; İbn Nüceym, *a.g.e.*,s.103; Cemil Muhammed İbn Mübârek, *Nazarîyyetü't-darurûrati's-ser'iyye, hudûduhâ ve davâbituhâ*, Mansura, 1408/1988, s. 50; Ebu İshak Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, Thk:Abdullah Dıraz, 3.bs, I, 296; II, 426, 427).

¹¹⁴ Buhârî, "Sayd," 27.

sevmektedir.¹¹⁵ Fakat herhangi bir ibadet ifa edilirken belirli bir zahmetin olması da gerekiyorsa veya ibadetin ifa edilmesinde daha kolay bir yol yok ise, kişinin bu zahmeti çekerek Allah'ın rızasını kazanmaya çalışması durumunda, bu zahmet oranında sevabının da artacağı kanaatindeyim. Çünkü Resulü Ekrem (s.a.v), bir özür sebebi ile yerine getiremediği umreyi daha sonra kaza etmesi durumunda alacağı sevabın meşakkat oranında artacağını söylemiştir.¹¹⁶

I. 3. 2. 3. 4. Maslahat

Sözlükte; “menfaat, fayda, yarar, bir şeyin doğru ve uygun olması anlamlarına gelir.”¹¹⁷ Bir şeyin maksada uygun özellikte olması, fesadın zıddı, iyi, uygun, elverişli, yararlı, iyi olana ulaştırmasıdır.”¹¹⁸ İslâm dininin gayesi; insan için yararlı olan şeyleri ona sağlamak, zararlı olanları ondan uzaklaştırmaktır. Bunların he ikisi de maslahattır. Ümmetin yararına olan bir durum ortaya çıkarda bununla ilgili bir delil bulunmazsa, maslahata uygun olduğu için o şey emredilebilir veya yasaklanabilir.¹¹⁹ Bu şekilde insanların yaşantıları kolaylaştırılabilir. Hakkında nas olan meselelerde maslahata göre amel edilmez. Çünkü Allah (c.c.) buyuruyor ki: “Bir şeyi hoşlanmadığımız halde o sizin için hayır olabilir. Bir şeyi de hoşlandığımız halde o sizin için şer olabilir. Bilen Allah'tır, siz bilmezsiniz.”¹²⁰

I. 3. 2.3. 5. Mâni

Sebebe bir hükmün bağlanmasına veya sebebin gerçekleşmesine engel olan durum demektir.¹²¹ Daha açık bir ifade ile mâni sebebe hükmün bağlanması veya sebebin gerçekleşmesine engel olan durumdur. Mâniler; istenen şeyin tümünden düşürülmesine sebep olabilir. Akıl hastasını buna örnek olarak gösterilebilir. Akıl ortadan kalkması teklifi hükmün anlaşılmasına imkân vermez. Aklı olmayanın ise yükümlü tutulması imkânsızdır.¹²² Yine evlenerek neslin devam ettirilmesi asıl iken,

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, II, s. 108.

¹¹⁶ Buhârî, “Umre,” 8.

¹¹⁷ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 293.

¹¹⁸ İbrahim Kâfi Dönmez. “Maslahat,” *DİA*, XXVIII,2003, s. 79-94.

¹¹⁹ Beşer, *a.g.e.*, s. 42, 43.

¹²⁰ Bakara, 2/216.

¹²¹ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 1696.

¹²² Çalış, *a.g.e.*, s. 109.

iki kızkardeşten biriyle olan evliliğin, diğeri ile evliliğe mâni olması âyetle sabittir. Konu ile ilgili âyette şöyle buyruluyor: “Analarınız, kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kızkardeş kızları, sizi emziren analarınız, süt bacılarınız, eşlerinizin anaları, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla (nikâhlanıp da) henüz birleşmemişseniz, kızlarını almanızda size bir mahzur yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.”¹²³ Meseleyi hac açısından ele alırsak; hacca gidip gelecek miktarda paraya sahip olmasına karşı, kişinin bu miktarda borcunun olması, kişinin hacca gitmesine mânidir, diye düşünülebilir.

I. 4. Telfik

Sözlükte, "bir işi talep edip ulaşamamak, kumaşın iki yanını yan yana getirip dikmek, sözü batılla karıştırıp süsleyip püslemek" anlamlarına gelir.¹²⁴

Terim manası; “bir meselenin hükmünü birden fazla mezhepten seçilen unsurlardan yararlanarak oluşturmak” demektir. Abdestli bir kimsenin, hem mahremi olmayan kadına dokunduğu, hem vücudundan kan aktığı halde birinci durumun Hanefî, ikincisinin Şâfiî mezhebine göre abdesti bozmadığı hükümlerini bir araya getirip kendini abdestli sayması telfik için verilen örneklerdendir. Bu terim hakkında yapılan tariflerin bir kısmı farklı mezheplerden alınmış hükümlerin bir araya getirildiğini, diğeri bir kısmı bununla daha önce hiçbir müctehidin sahih olarak nitelemediği abdest, zekât ve nikâh gibi yeni bir şer‘î hakikatin ihdas edildiğini vurgular.”¹²⁵

Telfik; en geniş anlamıyla, değişik mezheplerin görüşlerinden yararlanmayı ifade eder.¹²⁶ Farklı mezheplere göre amel edilmesi ile ilgili konuda, usûl âlimlerinin üç kısma ayrıldıklarını ifade edebiliriz:

¹²³ Nisâ, 4/23.

¹²⁴ Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 1190.

¹²⁵ Eyyüp Said Kaya, “Telfik,” *DİA*. XXXX, 2011, s. 401, 402.

¹²⁶ Karagöz. *a.g.e.*, s. 648.

I. 4. 1. Telfiki Câiz Görenler

Bu görüşte olanlar söz konusu ameliyeyi yasaklayan herhangi bir delil bulunmamasıyla gerekçelendirmektedirler. Dolayısıyla kişi kendisine daha kolay gelen görüşle amel edebilir. Nitekim Hz. Peygamberin hayatında bunu görmekteyiz. Çünkü Hz. Peygamber iki şey arasında tercihte bulunması gerektiği durumda –haram olmadığı sürece- mutlaka kolay olanı seçerdi. Ümmetine kolay gelen şeylerden hoşlanırdı. O şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz bu din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, mutlaka ona yenik düşer.”¹²⁷ Bu görüşte olanlar ruhsatların Allah’ın bir lütfü olması ve bunlarla amelin de Allah’a sevimli gelmesi, bu hususta yasaklayıcı herhangi bir delilin bulunmaması gibi rahmet ve genişlik unsurlarından hareketle bu kanaate vardıkları anlaşılmaktadır.¹²⁸

I. 4. 2. Telfiki Câiz Görmeyenler

Farklı mezheplere göre amel etmenin câiz olmadığını ileri süren âlimler şu gerekçeleri ileri sürerler: Müctehid görüşleri arasında seçici davranmak, haramlara giden yolun ve haramların helal kabul edilmesinin başlangıç noktasıdır. İnsanoğlu sorumlulukların hafifletilmesi eğiliminde olduğu için bir defa ruhsatların peşinde koşmaya başlayınca dinin gereklerine bağlı mümin özelliğini kaybeder. Bu tür ruhsatlardan faydalanma durumunda dinî-hukukî hükümler karşısında hileye başvurma yolu açılır. Böylece ruhsat görüntüsü altında şer’î hudutlar çiğnenir. Dinî-hukuki hayatın şekillenmesinde, nefsi istek ve arzuların, hevanın yeğane belirleyici olma sonucunu doğurur. Zarar ve fesada yol açar. Kişiyi genel anlamda, haram olduğu kesin olan hallerle karşı karşıya bırakır. Bu sebeple sedd-i zerîa prensibi gereği bu ruhsattan faydalanmak câiz değildir.¹²⁹

I. 4. 3. Telfiki Şartlı Câiz Görenler

Bu görüşte olanlara göre ise birtakım sebep ve şartların bulunması halinde, telfik yolunun tercih edilmesi câizdir. Söz konusu tercih zaruret ve ihtiyaçtan kaynaklanmalı. Sırf nefsi istek ve beklentilerin sonucu olmamalı. Dinde haram

¹²⁷ Buhârî, “İman,” 29.

¹²⁸ Çalış, *a.g.e.*, s. 298.

¹²⁹ Çalış, *a.g.e.*, s. 302.

olduğu bilinen bir hususun işlenmesine yol açmamalı. Yasaklanan telfik durumunun ve yargı kararının ihlâli söz konusu olmamalı.¹³⁰ Telfike ihtiyaç duyulması durumunda, daima kolay hükümleri alarak dini hayat keyfiliğe dönüştürülmemelidir. Bu yolun “kanuna karşı hile” amacına alet edilmemesi gerekir. Bu yolla kolaylığa gidilmesi durumunda helal-haram meselelerinde ihtiyata da riayet edilmelidir. Ancak bu şartların bulunması durumunda telfik câizdir.¹³¹

Kanaatime göre telfikte şartlı cevaz görüşünün uygulanması, Şâri'nin isteğinin yerine getirilmesinde daha isabetli olacaktır. Çünkü zorunlu olmadıkça telfik ruhsatından faydalanmak, kişinin heva ve hevesine uymak olur ki, bu durumdan kaçınmamız gerekmektedir. Gazzâli (ö. 505/1111) bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Herhangi bir mezhebin/müctehidin, muradı ilâhîyi tesbitte daha isabetli olduğuna kanaat getiren kişi, sırf hoşuna gidiyor diye o mezhebin/müctehidin muhalifinin görüşünü alamaz. Aynı şekilde icthad ehliyetine sahip olmayan bir kişi, her meselede, görüşler arasında kendince en uygun olanını seçip genişlik oluşturamaz.”¹³² Bu sebeple, zorunlu olmadıkça, avamın farklı mezheplere göre amel etmesi câiz olmayabilir.

I. 5. Mezhep İçi Tercihler

Mezhep içi tercih, “muayyen bir mesele ile ilgili mezhepteki muhtelif kaviil veya rivayetlerden daha ağır basanı, üstün olanı belirlemek”¹³³ şeklinde tarif edilebilir. Bireyin kendi mezhebinin içinde farklı müctehidlerden gelen icthadlar varsa vekişinin dini hayatındaki problemler bu icthadlara göre çözümlenebiliyorsa (farklı mezhebe göre amel etmeden), birey bu icthadlar çerçevesinde hükümleri ifa ederek dini hayatındaki problemleri çözmeye çalışmalıdır diye düşünüyorum. Çünkü mezhepler kendi sistematik yapısı içerisinde fikhî meselelerde, konular arası ve konu içinde, usul (metedoloji) ve furûda tam bir bütünlük ve tutarlılık (insicam) sağlamışlardır. Hiçbir sebep olmadan farklı mezhebe göre hareket edip, sırf kolay

¹³⁰ Çalış, *a.g.e.*, s. 303.

¹³¹ Hayrettin Karaman v. dğr, “*İlmihal*,” I, DİB yayınları, Ankara 2006, s. 46.

¹³² Çalış *a.g.e.*, s. 300, (bk: Ebu Hamid Muhammed bin Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmî'l-usûl*, II, 3.bs, Beyrut, 1414/1993, s. 391).

¹³⁴ Seyyit Mehmet Uğur. “Mezhep içi tercih açısından Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *Cumhuriyet İlahiyat dergisi*, XXII, S. 1, s. 233.

görüşü tercih edip uygulamak, bu bütünlüğü bozacak ve uygulamayı keyfilige dönüştürecektir.

Tabi ki her mezhepte başlı başına bir din olmayıp, sadece dininin yorumu olduğu için, gerekli olduğu durumlarda, Şâri'nin muradının yerine getirilebilmesi için, diğer bir mezhebin görüşünden faydalanıp, sorunun çözümü yoluna gidilebilir. Çünkü Şâri'nin muradının yerine gelmesi asıl hedeftir. Allah Resûlü (s.a) şöyle buyuruyor. “Şüphesiz bu din kolaylıktır. Dini aşmak isteyen kimse, mutlaka ona yenik düşer.”¹³⁴ Yani, ihtiyaç duyulması durumunda, helal ve harama dikkat edilerek, kanuna karşı hile amacı taşımadan, dinin sınırları içerisinde diğer bir mezhebe göre amel edebiliriz. Nitekim bir kısım âlimler Yüce Allah kimseyi bizatihi bir imama veya belli bir mezhebe uymakla mükellef kılmamış, şu veya bu bilgin ile sınırlamaksızın bilenlere uymayı emrettiği görüşünü savunmuşlardır. Delil olarak “Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.”¹³⁵ Âyetinin genel anlam ifade etmesini göstermişlerdir.

Diğer taraftan sahâbe devrinde ve onlardan sonraki devirlerde mukallidler belirli bir bilgin veya mezheple sınırlı olmaksızın rastladıkları bilginlere sora gelmişlerdir. Müctehidlerin amelî hükümlerdeki görüş ayrılıkları, Yüce Allah'ın kullarına rahmet eseridir. Bu onlara sağladığı bir genişliktir.¹³⁶

Hükümleri uygulamada asıl olan ilkten konulan hüküm (azîmet) ile amel etmektir. Bireylerin başına gelebilecek özür durumunda ise şer'i delilin hilafına istisnaî hüküm devreye girer ki (ruhsat), Şârinin hükmünün yerine getirilmesi için bu düzenleme ile amel edilmesi gerekebilir. Naslarda belirtilen bu kolaylıklardan cevâz alanı kadar faydalanmakta, Allâhın bireylere olan bir rahmetidir. Allah'ın bu rahmetinden faydalanmak da her Müslümanın hakkıdır. Mükellefin kendisine gereksiz zahmet vermesini de dinimizin hoş görmediğini şu hadis-i şeriften anlamaktayız: İbn Abbas (r.a) anlatıyor: Bir defasında Resûlallah (s.v.) bize hitapettiği sırada (güneşte) ayakta duran bir adam gördü ve bunun kim olduğunu sordu. Ashab-ı Kiram, Ebu İsrâil adında biri olduğunu, oturmadan ayakta durmayı,

¹³⁴Buhârî, “İman,” 29.

¹³⁵ Nahl. 16/43.

¹³⁶Şa'bân, *a.g.e.*, s. 450.

gölgelenmemeyi, konuşmamayı ve oruç tutmayı nezrettiğini söylediler. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.): “Söyleyin ona; konuşsun, gölgelensin, otursun, fakat orucunu tamamlasın” buyurdular.¹³⁷

Her meselede kolay olanı tercih etmek meseleyi keyfiliğe dönüştürebilir.Şu halde zengin fıkıh mirasımızdan istifade ederken kolay olanları alan nefsi seçiciliği değil, tercih metodunu uygulayabiliriz. Tercihde delalet ve sıhhat açısından en kuvvetli delile sahip olanı almaktır.¹³⁸ En kuvvetli görüş ile amel edilirken bu görüş insana belli bir meşakkati yükleyebilir. Kişi bu meşakkatle beraber hükümleri hayatında uygularsa bu dini yaşantısındaki samimiyetini gösterir. Şayet aksi bir durumla insanlar hep kolay olanı tercih ederlerse,Allah’ü Teâlâ’nın şu ikazının muhatabı olurlar: “Şayet hak, onların arzu ve isteklerine uysaydı, mutlaka gök ve yer ile bunlarda bulunan ne varsa hepsi bozulur giderdi.”¹³⁹ Samimi müminin özelliklerinden biride zaten kendi arzu ve isteklerini Allah Resûlü’nün isteklerine tabi kılmaktır.

---

¹³⁷ Buhârî, “Eyman,” 31.

¹³⁸ Çalış, *a.g.e.*, s. 329.

¹³⁹ Mu’minûn, 23/27.

II. BÖLÜM

GENEL OLARAK İSLÂM ÖNCESİ DÖNEMDE VE İSLÂMDA HAC KAVRAMI

II. 1. İslâm Öncesi Dönemde Hac

İslâm tarihinden önceki dönemi incelediğimizde, yeri, zamanı ve yapılış biçimi farklı da olsa, farklı dinlerde hac ibadetinin olduğunu anlamaktayız. Konuyu şu şekilde tasnif edebiliriz

II. 1. 1. Hz. Âdem Döneminde Hac

Hac menâsikinin günümüzde ifaedilme şekilleri her ne kadar Hz. İbrâhîm döneminden itibaren başlasa da,¹⁴⁰ bu ibadetin izlerini Hz. Âdem'e kadar götürmek mümkündür. Yani hac ibadeti aslında insanlık tarihi ile aynı yaşıttadır, dersek yanlış olmaz.

Rivayet edildiğine göre Hz. Âdem (a.s.) hac yapınca, Cibril ona gelmiş ve şöyle demiştir: “Melekler senden yedi bin yıl önce bu evi tavaf ediyorlardı.” Meleklerin, Hz. Âdem'den önce hac yapmalarından, hac ibadetinin dünya tarihi açısından, Hz. Âdem'den öncesine dayanmakta olduğunu anlamaktayız. İnsanlık tarihi açısından ise hac ibadetini, ilk defa Hz. Âdem yerine getirmiştir. Allah (c.c) hangi Peygamberi gönderdiyse o mutlaka Kâ'be'yi haccetmiştir.¹⁴¹

II. 1. 2. Hz. İbrâhîm Döneminde Hac

Kur'an-ı Kerim'de hac ibadetinin ilk muhatabı olarak Hz. İbrâhîm'e işaret edilmekte: “Hani İbrâhîm'e Beytullâh'ın yerini gösterdik ve kendisine şöyle dedik; "Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve bu evimi tavaf edenler, ayakta dikilenler, rükuya ve secdeye varanlar için temiz tut."¹⁴² Âyet-i kerîmesinden bunu anlamaktayız.

---

¹⁴⁰ Hac, 22/26.

¹⁴¹ eş-Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 2.

¹⁴² Hac, 22/26.

II. 1. 3. Yahudilikte Hac

“Hz. Mûsâ'nın peygamberi olduğu ilâhî din.”¹⁴³“Yahudilik'te kutsal mekânları ziyaret etme; “hag”, “Aliyah” ve “Aliyah le-Regal/yaya olarak gitmek” kelimeleri ile karşılanmaktadır. Bu kelimelerin kökeninde, “Kudüs'e gitme” veya daha genel anlamda “İlâhî lütuf elde etme amacına yönelik olarak, Tanrı'ya kavuşma, Tanrıyla buluşma veya Tanrının ilahî gücünün tecellisinin gerçekleştiği kutsal kabul edilen mekânları ziyaret etme”, anlamları yatmaktadır. Bu kavramlar ile bağlantılı olarak hac ibadetini gerçekleştiren kişiye de, hacı anlamında “Ole Regal” adı verilmektedir.”¹⁴⁴

Yahudilikte üç hac bayramı bulunmakta ve bu üç bayram, İbranice “hag” kelimesiyle, “Hac Bayramı”, olarak nitelendirilmektedir. Bu bayramlar; Pesah (Fısıh) Mayasız ekmek bayramı, İbranice “Hag ha-şavuot” ve “Hag ha-katsir” olarak nitelendirilen, Şavuot (Haftalar Bayramı) ve İbranice “hag ha-sukot” olarak tabir edilen, Haymeler/Sukot (Çardaklar, Çadırlar Bayramı)'dur. Yahudiler, Mabel döneminde bu üç büyük bayramda Mabel'i ziyaret etmişlerdir. Tarihî süreçte de üç bayramı mümkün olduğu ölçüde kutlamışlardır.¹⁴⁵

II. 1. 4. Hıristiyanlıkta Hac

“Hz. İsa'nın peygamberi olduğu ilâhî din.”¹⁴⁶ Diğer dinlerde olduğu gibi Hıristiyanlıkta da hac, kurtuluşa ermek ilahi varlıkla temas kurmak ve hac beldesinde tabiatüstü güçten inayet elde etmek, anlamı taşımaktadır. Hıristiyanlar için bizzat Filistin topraklarının kendisi, Hz İsa'nın doğduğu fiziki temasta bulunduğu ve öldüğü yer başlı başına hac merkezleridir.¹⁴⁷

“Kudüs; Hıristiyanlarca, günahattan kurtuluşun gerçekleştiği esrarlı mekân, yaratılmış dünyanın merkezi, Mesih'in ikinci kez dönüş yeri olarak ana hac merkezi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın doğduğu yer olarak kabul edilen

¹⁴³Salime Leyla Gürkan, “Yahudilik,” *DİA*, XXXIII, 2013, s. 187-197.

¹⁴⁴ Mehmet Alparslan Küçük, a.g.m. s. 112.

¹⁴⁵ Kutsal Kitap, Çıkış, 23:14, 17; 34: 18-26.

¹⁴⁶Kürşat Demirci, “Hıristiyanlık,” *DİA*, XVII, 1998, s. 328-340.

¹⁴⁷ İsmail Taşpınar, *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti Hinduizm ve Budizm*, 2.bs., İstanbul 2016, s.16.

Filistin'deki Beytullahim (Bethlehem/Beytlahim) en büyük saygı gören hac yerlerindedir.¹⁴⁸

Haccın önemini kavrayan Hıristiyanlar, emellerine ulaşmak için, kendi çıkarları doğrultusunda bu ibadeti kullanmışlardır. Kendi içlerindeki birlikteliği sağlamada haccın birleştirici gücünden faydalandıklarını aşağıdaki alıntıda görmekteyiz:

“Hac münasebetiyle Hıristiyanlar arasında meydana getirilmek istenen dayanışma belki de Hıristiyan haccının en önemli amaçlarından birisidir. Hıristiyanlık tarihi boyunca bu konu çeşitli yorumlarla hep gündemde tutulmuştur. Özellikle haclı seferlerinde Hıristiyan haccı, Hıristiyan dünyasının kutsal topraklarını ele geçirmek için gerçekleştirmiş olduğu plana alet edilmiş ve "Kutsal hac" düşüncesi altında nice katliamlar yapılmış, bir yığın kutsal mekân yerle bir edilmiştir. Bugün de özellikle misyonerlik faaliyetleri noktasında Hıristiyanların en çok önem verdiği ve yeni hac merkezleri ihdas ederek kullanmaya çalıştığı değerlerin başında hac olgusu gelmektedir.”¹⁴⁹

II. 1.5. Diğer Dini İnanışlarda Hac

II. 1. 5. 1. Hinduizmde Hac

Hinduizmin kutsal metinlerinden (Şruti) Vedalara göre Hindistandaki yedi nehir ve bu nehirlerin geçtiği yerlerdeki kutsal mekânları ziyaret etmek hac ibadeti sayılır. Bu nehirler; Ganj, Yamuna, İndus, Godavari, Nermada Kaveri, ve mitolojik olduğu kabul edilen ancak antik dönemde var olabileceği de kabul edilen Sarasvati nehirleri. Bu su ve nehirlerin manevi temizleyici özelliğine inanılmaktadır. Buna göre manevi kirlere temizlenmek öldükten sonra tanrılar diyarı olan göğe yükselebilmek için Hindular bu nehirlerde yıkanmaktadırlar. Dindar Hindular aynı zamanda yeniden doğuş süreci olan karmadan ve dünya hayatının sıkıntılarından kurtulmak için bu kutsal nehirlerde yıkanır. Nehirlerin kıyılarında, nehre rahatça

¹⁴⁸Küçük, *a.g.m.*, s. 119.

¹⁴⁹Ali Erbaş, “İslam Dışı Dinlerde Hac,” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2002, s.120.

dalıp çıkmak, abdest almak, nehre karşı oturmak, dua etmek ve ölümü beklemek için belirli yerler mevcuttur. Bu yerler Hindulara göre kutsal yerlerdir.¹⁵⁰

Hinduizm kaynaklarına göre Hindistanda 7 kutsal şehirde bulunmaktadır. Buna göre, söz konusu şehirlerin ziyaret edilerek hac ibadetinin yerine getirilmesi, ebedi mutluluğun elde edilmesini sağlamaktadır. Bu şehirler; Benares (Kaşi), Ayodhya, Mathura, Gaya, Kançi (Conjeveram), Avanti (Ujjayini) ve Dvaraka şehirleridir. Bu şehirlerin tamamı aynı zamanda birer hac merkezidir.¹⁵¹

II. 1. 5. 2. Budizmde Hac

Budizmde dinin kurucusu olan Buda'nın hayatının dönüm noktasının gerçekleştiği Hindistandaki yerler, kutsal mekânlar olarak kabul edilmiş ve buralar hac merkezleri olmuştur. Budizme ait Hindistandaki beldelere giden hacılar, dinin içindeki geleneğe uygun özel giysiler giyerek bu yerleri ziyaret ederler. Adeta kefeni hatırlatan kumaş parçalarından yapılmış olan giysileri her hacının dünya ile bağıni sembolik olarak kopardığını ifade etmektedir. Budist hacıların bazıları, ziyaret ettikleri dini mekânların etrafında dönerler ve bir nevi tavaf (Junrei) ederler. Budistler tarafından şu yerler hac merkezleri olarak kabul edilmiştir: Lumbini Koruluğu, Bodhi Gaya, Sarnath ve Kuşinğaradır.¹⁵²

II. 1. 5. 3. Eski Çin'de Hac

T'ai-shan, Hua-shan, Heng-sehan, Non-yu-shan ve Sung-Shan Dağları'nın hac merkezleri olması, bu ibadetin Çin'de de ifa edildiğini bize göstermektedir.¹⁵³ Hindistan'ın her köşesine yayılmış olan mabedler ve mabudların bulunduğu yerler kutsal mekânlar olarak kabul edilir ve hac maksadıyla ziyaret edilir.¹⁵⁴

Hacla ilgili konuyu araştırmam sonucunda elde ettiğim bu bilgilere göre; genel anlamda dünyada diğer din mensuplarının da belirli günlerde, belirli yerleri hac

---

¹⁵⁰ Taşpınar, *a.g.e.*, s. 45.

¹⁵¹ Taşpınar, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁵² Taşpınar, *a.g.e.*, s. 87, 88.

¹⁵³ Taşpınar, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁵⁴ Erbaş, *a.g.m.*, s. 104.

ibadetine tahsis etmek suretiyle, buldukları yerleri terk ederek, kutsal olmayandan kutsal olana yolculuk yaparak, hac ibadetini yerine getirmektedirler. Kudüs'te Süleyman Mabedi'nin yeri, melek vasıtasıyla, Davud'abizzat Yahve tarafından gösterilen¹⁵⁵ yerlere kutsallık atfedilmesi, Hz. Musa'ya da kendisinin Mukaddes Tuva vadisinde bulunduğu yine vahiy yoluyla bildirilerek¹⁵⁶ buralara kutsiyet verilmesi, bunun en güzel örneklerindendir.

Zihinlerinde yücevarlık fikrinin oluştuğu, inandığı dinin dindarları olmak isteyen insanlar grubu, yer, zaman ve yapılaş biçimi farklı olsa da, taabbudi unsuru ön plana çıkararak, zihinlerindeki yüce varlığa manevi olarak bağlanmak için, hac ibadetini yerine getirdiklerini görmekteyiz. İnandıkları dinleri tarafından kutsal kabul edilen bu yerler, sadece kimi zaman din kurucusunun buralarda seyahat etmesinden dolayı kutsal kabul edilmesi veya dini şahsiyetler ile irtibatının olması ile sınırlandırılması, bu ibadetin alanını daraltmak olur. Kanaatimce; hac ibadetini yerine getiren ziyaretçiler bu yerleri maddi alandan, manevi alana geçişin kolaylıkla sağlandığı yerler olarak görüp, bir nevi günahlardan temizlenmek suretiyle, kendilerini âhiret hayatına hazırlarlar. Çünkü bu dinlere mensup hacı adayları, dünyalık bir beklenti içine girmeden, bilakis zamanlarından ve maddi imkânlarından fedâkarlık ederek, bu ibadeti yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Belki tüm din sahiplerinin oluşturduğu ortak amaç budur. (amaçta birlik).

II. 2. İslâm'da Hac

II. 2. 1. Haccın Sözlük Anlamı

Kelime olarak hac:“Hüccet, kast etmek, saygı duyulan büyük ve önemli bir şeye yönelmek, ziyaret etmek, bir yere gidip gelmek, delil ile galip gelmek anlamlara gelir.”¹⁵⁷Diğer sözlük anlamı ise; “Allah’a yönelme, günahlardan arınma, Hak

¹⁵⁵Kutsal Kitap, 1. Tarihler, 22/1.

¹⁵⁶ Kutsal Kitap, Çıkış, 3, 4: Ş; T:l.hfi, 20/12.

¹⁵⁷Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, s. 234; Ebû'l-Kâsım Huseyin b. Muhammed, Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Mısır 1961, s.106, 107; Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid, es-Sivâsî, İbn Hümâm, *Fethu'l-Kadîr Alâ'l-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, II, thk. Abddürrazak Galip el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,II, 1.bs. Beyrut. 1995, s. 414.

yolunda ferağat gösterme ve dinin özüyle temasa geçme,¹⁵⁸ gibi anlamlara gelmektedir.

II. 2. 2. Haccın Terim Anlamı

Hac; “İmkânı olan her Müslümanın belirlenmiş zaman içinde Kâ’be’yi, Arafat, Müzdelife ve Mina’yı ziyaret etmek ve belli bazı dinî görevleri şart ve usulüne uygun olarak yerine getirmek suretiyle yapmış olduğu ibadeti ifade eder.”¹⁵⁹ Bu ibadeti yerine getirenlere Arapçada hâc (çoğulu huccâc), Türkçede hacı denir.”¹⁶⁰Dini terminolojideki diğer anlamı ise, ibadet amacı ile Kâ’be’ye yönelmektir.¹⁶¹

Kur’an-ı Kerimde geçen menâsik kelimesi, Allah Teâlâ’ya yaklaşma vesilesi olan her ibadet anlamındaki “nüsük” kelimesinin çoğulu olup, bundan dolayı ibadet eden kişiye de “nâsik” denir.Fakat din terminolojisinde haccın rükünlerinden (farzlarından) her birine ayrı ayrı nüsük denir,¹⁶²Şu âyet-i kerîmede de bu anlamda kullanılmıştır: “Hac (menâsikini) ibadetlerinizi bitirince, babalarınızı andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı anın. İnsanlardan öyleleri var ki: Ey Rabbimiz! Bize dünyada ver derler. Böyle kimselerin âhiretten hiç nasibi yoktur.”¹⁶³

II. 2. 3. Kur’an Ve Sünnette Hac

II.2. 3. 1. Kur’an-ı Kerim’de Hac

Müslümanlar açısından hac İslâmın 5 farzından biri olup kadın-erkek, gücü yetenlerin bizzat kendilerinin yapması gerektiği, bazı şartların bulunması halinde de,yerlerine bedel göndermelerinin gerekli olduğu, hem malî hem de bedenî bir ibadet tarzıdır. Büluğa ermeyen çocuğun yaptığı hac ise nâfile olur. Hicretin 9. yılında farz kılınmış olup farziyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ İsmail Karagöz, *a.g.e.*,s. 210.

¹⁵⁹İbn Hümâm, *a.g.e.*,II, s. 415.

¹⁶⁰ Ömer Faruk Harman, “Hac,”*DİA*,XIV, s. 382.

¹⁶¹ Hatîb eş-Şîrbînî, *a.g.e.*,VI, s. 1.

¹⁶² Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, Serahsi,*Mebcut*,çev. İbrahim Kutlay v.dğr. Akşit C, (edt.),IV, İstanbul 2008, s. 1.

¹⁶³ Bakara, 2/200.

¹⁶⁴ Kâsânî, *a.g.e.*,II.s. 118-120.

“İnsanları hacca dâvet et ki, gerek yaya olarak ve gerekse uzak yollardan gelen çeşitli vâsıtalarla sana varsınlar. Böylece onlar, dünyevî ve uhrevî menfaatlerini görsünler ve belli günlerde, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanları kurban ederken, Allah’ın adını ansınlar. Siz de onlardan yiyin, yoksula ve fakire yedinin.”¹⁶⁵ Âyetinden, hac ibadetinin icra edildiği yerlerin, sadece bu yöre halkına özgü yerler olmayıp, evrensel bir nitelik taşıdığını ve insanların alış-veriş yaparak dünyevi menfaatler elde etmelerinin yolunun açıldığını anlamaktayız.

“Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.”¹⁶⁶ Âyet-i kerîmesi ile de, Mescid-i Haram'ın mahalli Müslümanlara tahsis edilmiştir.

Ailesini, dostlarını ve diğer yakınlarını terk ederek, birçok sıkıntıya katlanıp, kutsal topraklara ulaşmaya çalışan hacının tek hedefi Allah’ın buyruğuna uyarak, onun rızasını kazanmaya çalışmak olmalıdır. Çünkü âyet-i kerîme de şöyle buyruluyor: “Hacı ve umreyi Allah için tamamlayın.”¹⁶⁷

“Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ’be dir. Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrâhîm’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin (istitâat) o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.”¹⁶⁸ Âyet-i kerîmesi Kâ’be’nin yeryüzünde kurulan ilk mabet olduğuna işaret etmektedir. Orada bir takım nişânelerin ve Hz. İbrâhîm’in makamının olması, hacın, Hz. Muhammed’in ümmetinden önceki ümmetlere de farz kılındığının göstergesidir. Yoluna gücü yetenlere farz kılınması, Rabbimizin kullarına olan merhametinden kaynaklanmaktadır. Gücü yetmeyenlerden hac sorumluluğunun kaldırılmasında, “Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey

---

¹⁶⁵ Hac, 22/27.

¹⁶⁶ Tevbe, 9/28.

¹⁶⁷ Bakara, 2/196.

¹⁶⁸ Al’i İmrân, 3/96, 97.

Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme.”¹⁶⁹ Âyet-i kerîmesinde ifade edilen duanın kabul olduğuna da işaret vardır.

II. 2. 3. 2. Sünnette Hac

Peygamber Efendimiz, hac ibadetinin İslâm’ın 5 temel esaslarından biri olduğunu şu hadisi şerifleri ile bildirmiştir:

-“İslâm beş temel esas üzerine kurulmuştur. Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed (s.a.s.)’in Allah’ın elçisi olduğuna tanıklık etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, hac yapmak ve Ramazan orucu tutmak.”¹⁷⁰

-“Şüphesiz Allahsize haccı farz kıldı, haccı ifa edin.”¹⁷¹

-Birgün vahiy meleği Cebrâil (a.s): “Ey Muhammed İslâm hakkında bana bilgi verir misin?” Dedi, Hz. Peygamber (a.s.);“İslâm, Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna tanıklık etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman, yoluna güç yetirebilersen Kâ’be’yi ziyaret etmen (hac yapman) dir” diye cevap vermiş, bunun üzerine Cebrail de “Doğru söyledin,” demiştir.¹⁷²

Peygamberimiz (a.s) in Cebrail’e verdiği bu cevaptan, hac ibadetinin İslâmın beş temel esasından biri ve imkânı olanların bu ibadetle yükümlü olduğu, sonucuna varmaktayız.

Yaşayan Kur’an olan Hz. Peygamber (s.a.v), hac ibadetini Medine’ye hicretten sonra bir kere yaptı. Bu haccı, ömrünün son yılındaki Vedâ haccıdır. Vedâ haccı denmesinin sebebi son hac olması, Peygamberimizin ömrünün sonlarına denk gelmesi¹⁷³ ve onun şu sözüydü: “Hac ibadetini benden öğrenin! Bilemiyorum, belki bu haccımdan sonra bir daha hac yapamam.”¹⁷⁴

---

¹⁶⁹ Bakara, 2/286.

¹⁷⁰ Müslim, “İman,” 1, 19, 22.

¹⁷¹ Müslim, “Menâsik,” 1.

¹⁷² Müslim, “İman,” 1.

¹⁷³ Ebû Abdullah Muhammed, İbn. Sa’d, *et-Tabakâtü’l Kübrâ*, II, 1.bs., Daru’l Kütübi’l İlmiyye, Beyrut 1990, s. 131.

¹⁷⁴ Müslim, “Hac,” 310, (2197).

Haccın özelliklerinden biri; günahlara kefâret olmasıdır. İnsanı manevi kirlerden arındırır. Böyle bir haccın şartlarının nasıl olması gerektiğini şu hadis-i şerifler bize ifade etmektedir:

-“Kim Allah için hac ederde, Allah’ın rızasına uymayan kötü söz ve davranışlardan ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa, (kul hakkı hariç) annesinin onu doğurduğu günkü gibi (günahlardan arınmış olarak) hacdan döner.”¹⁷⁵

Arafat vakfesinde, kıyamet günü Allah’ın huzurunda beklemeyi sembolize eden hacılarla, Allah-ü Teâlâ övüneceğini ve en fazla bu günde kullarını cehennemden âzâd edeceğini bizlere şu hadis bildirmektedir:

“Allâhı’ın Arefe gününden başka kullarını cehennemden daha fazla âzâd ettiği hiçbir gün yoktur. Gerçekten Yüce Allah o gün yaklaşır ve meleklere, şu toza-toprağa karışmış kullarıma bir bakın! Bunlar ne istediler diyerek Arafat’taki hacılarla övünür.”¹⁷⁶

-“Hac ve umre yapanlar Allah’ın (evinin) ziyaretçileridir. O’ndan bir şey isterlerse, onlara cevap verir (Duâlarını kabul eder), af isterlerse onları affeder.”¹⁷⁷ Anlamındaki hadislerde ifade edildiği gibi, hacda yapılan dualar, kabul edilen dualardır. Bu sebeple hac ibadetini ifa edenler hayatlarına yeni bir sayfa açarak memleketlerine dönerler.

İnsan gelecekte nasıl bir yaşam tarzı ile karşılaşacağını bilmediği için, sağlıklı olduğu zaman ve şartlar müsait olunca hac görevini ifa etmelidir. Çünkü sonra bu imkânını kaybedebilir.

Nitekim Peygamberimiz(a.s): “Hac yapmak isteyen kimse acele etsin.”¹⁷⁸ Çünkü hasta olabilir, (servetini, parasını) yitirebilir, ihtiyacı ortaya çıkabilir” diye buyurmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁵Buhârî, “Hac,” 4. II, 141.

¹⁷⁶Müslim, “Hac,” 436.

¹⁷⁷İbn Mâce, “Menâsik,” 5. No: 2892. II. 966.

¹⁷⁸İbn Mâce, “Menâsik,” 1. II, 962.

¹⁷⁹Süleyman b. Eş’as, Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981, “Menâsik,” 1732, II, 350.

Hac yapan kişi kendi nefsi ve Şeytanla bir m¼cadele i¼indedir. Bu anlamda hac aslında bir cihattır:

-Hz. Âişe'den rivayet edilen bir hadis ise Őyledir: Hz. Âişe: "Ey Allah'ın elçisi kadınlar ¼zerine de cihat y¼k¼ml¼l¼ğ¼ var mıdır?" Hz. Peygamber (s.a.v.): "Evet i¼inde savaş olmayan bir cihat (yani) hac ve umredir,"¹⁸⁰

Kuran ve s¼nnetteki bu delillerden dolayı haccın farz olduğu konusunda icma meydana gelmiştir.¹⁸¹

Yukarıdaki deliller haccın farzietini net bir Şekilde ortaya koyarken, Őm¼rde bir defa mı yoksa birden fazlamı yapılacağı konusunu ise, Peygamber efendimiz (s.a.v) Şu hadis-i Şerifleri ile a¼ıklıėa kavuŐturmuŐtur:

-Sahâbeden Akra' b. Hâbis:"Ey Allah'ın Elçisi! Hac her yıl mı, yoksa Őm¼rde bir kere mi farz?" diye sormuş, bunun ¼zerine Peygamberimiz (a.s.),

-"Őm¼rde bir kere farzdır. Daha fazla yapan nafile hac yapmış olur" cevabını vermiş,¹⁸² kendisi de hac farz olduktan sonra bir defa hac yapmıştır."¹⁸³

-Őm¼rde bir defe yapılan haccın yeterli olacağına dair bir başka hadis-i Şerif ise Öyle:Ebu H¼reyre (r.a.) anlatıyor: Allah'ın elçisi bize konuşma yaptı veEy insanlar!Allah size haccı farz kılmıştır. Haccediniz" buyurdu. Bir sahâbi:"Ey Allah'ın elçisi! Her yıl mı?" diye sordu. Peygamberimiz, s¼k¼t etti cevap vermedi. Sahâbi sorusunu ¼ç defa tekrarladı, bunun ¼zerine Peygamberimiz (a.s):"Eğer 'evet' deseydim her yıl hac yapmak farz olurdu, buna g¼c¼n¼z yetmezdi" cevabını verdi.¹⁸⁴

Bu deliller nedeniyle, Şer'i a¼ıdan kişi Őmr¼nde bir defa hac yapması ile farz olan haccı yerine getirmiş olacağını, fazla yapılan hacların ise nafile olacağını anlamaktayız.

¹⁸⁰ İbn Mâce, "Menâsik," 8, II, 968.

¹⁸¹ Kâsânî, *a.g.e.*, II, 118.

¹⁸² İbn Mâce, "Menâsik," 2, II, 963.

¹⁸³ Tirmizî, "Hac," 6. III, 179.

¹⁸⁴ M¼slim, "Hac," 412, 1, 975.

II. 2. 3. 3. Haccın Fazileti İle İlgili Hadisler

Hac insandaki kötü huyları bertaraf edip, takva, sabır, cömertlik gibi güzel huyları kazandırması yönüyle en üstün amellerden biridir:

- Ebu Hüreyre (r.a) şöyle dedi: “Nebi (s.a.v)’e en üstün amel hangisidir” diye soruldu;“Allah’a iman etmektir” buyurdu”. Sahâbi:“Sonra hangisidir”diye sordu. Hz. Peygamber,“Allah yolunda cihâd etmektir” buyurdu.Sahâbi:“Sonra hangisidir”diye sordu. Hz. Peygamber,“Makbul olan hacdır” buyurdu.¹⁸⁵

- Ebu Hüreyre (r.a) den rivayet edildiğine göre Resûlullâh (s.a.v) şöyle buyurdu:“Umre ibadeti, daha sonraki bir umreye kadar işlenecek günahlara kefârettir. Makbul haccın karşılığı ise ancak cennettir.”¹⁸⁶

-Âişe (r.a) şöyle dedi:“Ey Allah’ın Resûlü! En üstün amel olarak cihadı görüyoruz. Biz hanımlar cihat etmeyelim mi? dedim. Peygamber (a.s): “Fakat (sizin için) cihadın en üstünü, hacc-ı mebrurdur*” buyurdu.¹⁸⁷

Diğer bir hadiste: “Makbulbir haccın karşılığı ancak cennettir,”¹⁸⁸ diye buyrulması, haccın cennete gitmeye vesile olacağına ifadesidir.

“Ahkâm ve adabına riayet edilerek samimi bir şekilde yerine getirilen haccın cennetle mükâfatlandırılması, onun üstün faziletini gösterir. Hadislerden anladığımıza göre, hanımlar için en üstün, en güzel ve en uygun cihad hacdır. Zaten Hz. Âişe (r.a); “Hz. Peygamber’den bu cevabı aldıktan sonra hiçbir sene hacca gitmeyi ihmal etmedim”der.¹⁸⁹ Telbiye, remel, sa’y, hervele, vakfe, şeytan taşlama, tavaf gibi son derece hareketlilik isteyen birçok amelin bir arada bulunduğu hac ibadeti, zamanlama, kendine has uygulama ve hükümleriyle, eğitilmiş mü’min

¹⁸⁵ Buhârî, “Hac,” 4. II, 141; Nesâî,“Menâsik-ül hac,” 4, V, 113.

¹⁸⁶Tirmizi, “Hac,” 90, III, 272.

* Mebrur Hac: Makbul olan hac. (bk. Karagöz v.dğr.a.g.e.,s. 23).

¹⁸⁷ Buhârî, “Hac,” 4.

¹⁸⁸ Müslim, “Hac,” 437, I, 983.

¹⁸⁹ Buhârî, “Sayd,” 26, II, 219.

aramakta. Bu yönüyle de tam bir cihâddır ve bütün dünya Müslümanları ile birlikte bir İman ve İslam şoku yaşamaktır.¹⁹⁰

Haccın fazileti ile ilgili pek çok hadis bize kadar ulaşırken, hac yapma imkânı olup da hac yapmayanlar içinde tehdit mahiyetinde hadis rivayetleri de bize kadar gelmektedir. Şu hadis-i şerif, hacca gitmemeyi mübah kılacak bir mazereti olmamasına rağmen, hacca gitmeyenlere bir uyarı mahiyetindedir:

Peygamber efendimiz (s.a.v) şöyle buyurdu: “Kim azığa ve kendisini Allah’ın evi Kâ’be’ye ulaştırarak bir bineğe sahip olduğu halde hac etmez ve böylece ölürse, ister Yahudi, isterse Hıristiyan olarak ölsün,”¹⁹¹ buyurmuş ve şu âyeti okumuştur: “Kim inkâr ederse hiç şüphesiz ki Allah bütün âlemlerden müstağnidir,”¹⁹²

Peygamber efendimiz (s.a.v)’in, hacca gidebilme durumunda olup da gitmeyenleri ikaz ettikten sonra, inkâr konulu âyeti okuması, haccı inkâr edenlerin İslâm milleti dışına çıkacağını, inkâr etmemekle beraber hacca gitmeyenlerinde İslâmın temel esaslarından birini yerine getirmeme gibi büyük bir vebalin altında kalacağını anlamaktayız

---

¹⁹⁰Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbni Şeref İbni Mürî en-Nevevi,*Riyazü’s Salihin ve Şerhi*, (çev. M.Yaşar Kandemir), Erkam yayınları, V, İstanbul 2014, s. 566.

¹⁹¹ Tirmizî, “Hac,” 3.

¹⁹² Âl-i İmrân, 3/97.

III. BÖLÜM

KOLAYLAŞTIRMA İLKESİNİN HACLA İLGİLİ HÜKÜMLERDE GÜNÜNÜMÜZ UYGULAMASI

III. 1. Haccın Farzı ve Kolaylaştırma İlkesi

Allah(c.c.) “Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrâhîm'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir,”¹⁹³ âyet-i kerîmesi ile gücü yeten insanlar üzerine hac farz kılınmıştır. Gücü yetmeyenlerin üzerinden hac sorumluluğunun düşürülmesi, ilgili kişiler açısından büyük kolaylıktır.

Haccın gücü yetenlere farz kılınmasında ittifak olmasına rağmen, güç yetirebilme (istitâat) nin mahiyetini, mezhep imâmları farklı değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Bu sebeple aralarında ihtilaf meydana gelmiştir. Her mezhep imâmı kendi sistematik yapısı içinde kimlerin, hangi şartlarda hac ibadetiyle sorumlu olduklarını belirlemişlerdir. Bunları sırayla açıklamaya çalışacağız:

-Şafî Mezhebinde Güç Yetirebilmek (İstitâat):

Hac ve umreyi bizzat yapabilmesi için yiyecek vb. masrafları karşılayabilecek maddi imkânının olması gerekir. Bu da kendisine yiyecek kadar azığının olması, azığı saklayabilecek bir kabının olması, Mekke'ye gidip memleketine dönme masraflarına yetecek kadar parasının olması ile mümkün olur. Kişi yolculuk esnasında yiyeceğine yeterli olacak miktarı kazanabiliyorsa bakılır: Bulunduğu şehir ile Kâ'be arasında yapacağı yolculuk uzun ise, yani iki merhale (89.04 km) veya daha fazla ise hac yapmakla yükümlü olmaz. Bu kişi bir günde birkaç gün yetecek kadar kazansa bile hüküm böyledir. Çünkü beklenmeyen bir durum sebebiyle çalışıp kazanması kesintiye uğrayabilir. Kesintiye uğraması söz konusu olmasa bile yolculuğun yorgunluğuyla, çalışıp kazanmanın yorgunluğunun bir arada bulunması büyük bir zorluk doğurur. Bulunduğu şehirle Kâ'be arasında yapacağı yolculuk kısa

---

¹⁹³ Âl-i İmrân, 3/97.

ise; örneğin kişi Mekke’de ise veya Mekke’ye iki merhaleden daha kısa olan bir mesafede bulunuyorsa, bir günde hac günlerinde yetecek kadar kazanabiliyorsa hacca gitmekle yükümlü tutulur. Çünkü bu durumda az bir zorluk söz konusudur. Buna karşılık kişi bir günde yalnızca o günkü masraflarına yetecek kadar kazanabiliyorsa hacca gitmekle yükümlü tutulmaz. Çünkü hac günlerinde çalışıp kazanamayacak durumda olabilir. Kişinin yiyeceği yoksa ve insanlardan istemeye muhtaç kalacaksa; şayet kendisinin çalışıp kazanması söz konusu değilse, insanlardan dilenmeye güvenerek hac yolculuğuna çıkması mekruhtur.¹⁹⁴

-Binek hayvanının bulunması:

Bu şart Mekke ile memleketi arasında iki merhale (89.04km) mesafe bulunan kimsenin bineğinin olması durumundadır. Mekke ile arasında iki merhaleden az olan kimse yürüyebilecek güce sahipse hac yapması farzdır. Yiyecek ve bineğin, kişinin borcundan ve gidiş-dönüş süresince nafakalarını vermekle yükümlü olduğu kimselerin nafakasından artan kısımdan karşılanması şarttır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Kişinin, bakımını üstlendiği kimseleri zayi etmesi günah olarak yeter.”¹⁹⁵Yol güvenliğinin olması güç yetirebilme açısından şarttır. Kişi canı veya malına yırtıcı bir hayvan düşman veya yolu gözetleyen (yol kesici) bir kimsenin saldırmamasından korkarsa, şayet başka yol yoksa hacca gitmesi farz değildir. Yol güvenliği zanna dayalı olsa bile bulunmalıdır. Buna göre kişi yolda; canına, organına, yanında bulunan can dokunulmazlığı bulunan bir şahsa veya o şahsın malına, yırtıcı hayvan, düşman veya yolu gözetleyip yoldan geçenlerin mallarını alanlardan az da olsa bir zararın geleceğinden korkarsa, başka bir yol da yoksa, zarar mevcut olduğu için hac yapması gerekmez.¹⁹⁶

Binek üzerinde durabilmek: Yaşlılık hastalık vs. sebeplerle binek üzerinde duramayan kimseye hac farz olmaz. Gözleri görmeyen kişi şayet kendisini götürecek birini bulmuşsa hac yapması farz olur.¹⁹⁷

---

¹⁹⁴Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 21-23.

¹⁹⁵ Ebu Dâvûd, “Zekât,” 1692.

¹⁹⁶ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 25.

¹⁹⁷ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 49.

Şafî mezhebine göre yukarıdaki şartların bulunması durumunda kişinin bizzat hac yapması gerekir. İhtiyarlık, müzmin hastalık vb. bir durum sebebiyle kendi başına (şimdi ve gelecekte) hac yapmaktan âciz olan felçli kişi, şayet kendisi adına emsal ücretle veya daha düşük ücretle hac yapacak kişiye ücret olarak verebilecek kadar para bulabilirse bu parayı ödeyerek hac yaptırması gerekir. Şafîîlerin bu konudaki delilleri şu hadistir:¹⁹⁸

Has'am kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber (s.a.v.)'e şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resûlü; Allah'ın kulları üzerine farz kıldığı hac vazifesi babamın çok yaşlı olduğu, binek üzerinde duramayacağı döneme denk geldi. Onun yerine ben hac yapabilir miyim?" Hz. Peygamber (s.a.v.) "evet" diye cevap verdi.¹⁹⁹ Bu hadis haccın yürüyemeyen topal veya kötürüm olan kimseye farz olduğunun delilidir. Haccın farz olmasının gerekçesi malla bu farzı yerine getirme imkânının olmasıdır.

Zimmetinde "yapılması kesinleşmiş farz hac" borcu ile ölen bir kimse adına başkasına hac yaptırılması farzdır.²⁰⁰ Çünkü bu kişi başkası aracılığı ile hacca güç yetirebilmektedir. Şafîîler bu konuda şu hadisi delil olarak ileri sürmüşlerdir:

Cüheyne kabilesinden bir kadın Resûlullâh (s.a.v.)'a gelerek şöyle dedi: "Annem hac yapmayı adamıştı ama hac yapamadan öldü. Onun yerine ben hac yapabilir miyim?" Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle cevap verdi: "Evet, onun yerine hac yap. Söylesene annenin borcu olsaydı onu öder miydin?" Kadın "evet, öderdim" diye cevap verdi. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Allah'a olan borcunuzu da ödeyin; çünkü borcuna sadık kalınması gereken en büyük hak sahibi Allah'tır."²⁰¹

Diğer bir hadiste şöyle buyruluyor: Bir adam şöyle dedi: "Ey Allah'ın elçisi! Babam hac yapamadan öldü, onun yerine ben hac yapabilir miyim?" Resûlullâh (s.a.v.): "Babanın borcu olsa öder miydin?" diye sordu. Adam: Evet, diye cevap

¹⁹⁸ Şîrbînî, *a.g.e.*, VI, s. 56.

¹⁹⁹ Buhârî, "Hac," 1, II, 140; Müslim, "Hac," 408, II, 974.

²⁰⁰ Şîrbînî, *a.g.e.*, VI, s. 52.

²⁰¹ Buhârî, "el- Eymân ve'n-Nüzûr," 30, VII, 232.

verdi. Resûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurdu: “O halde Allah’a olan borcun ödenmesi daha önceliklidir.”²⁰²

-Hanefî Mezhebinde Güç Yetirebilmek (İstitâat):

Hanefî mezhebine göre yürüyemez topal, kötürüm veya felçli olan kimseye, yeterli malı olsa bile hac farz olmaz. Hanefîlerin delili “Hacca yol bulabilenlerin, Beyt’i haccetmeleri Allah’ın insanlar üzerinde hakkıdır” âyetidir. Allah Teâlâ haccı sadece Allah’ın evine ulaşmaya gücü yeten kimselere farz kılmıştır. Kötürüm ve hasta ise Beytullâh’a ulaşamaz. Dolayısıyla bu hitap onu içine almaz. Sonra Peygamber (s.a.v.); “Kim kendisini Beytullâh’a ulaştırarak azık ve binek bulursa...”²⁰³ Hadisi ile koşulu, “Beytullâh’a ulaştıran mal” olarak belirlemiştir. Felçli kimselerin azık ve bineği kendisini Beytullâh’a ulaştıramaz. Dolayısıyla onun varlığı yokluğu gibidir. Çünkü ibadetten maksat kutsal yeri ziyaret ederek gerekli ta’zimi göstermektir. Mal ise, bu maksada erişmek için bir koşuldur. Kutsal yeri ziyaret etme maksadı felçli için bulunmamaktadır. Bu sebeple koşulun varlığı da dikkate alınmaz.²⁰⁴

Hanefîler, Şâfîîlerin ileri sürdükleri Has’amlı kadın hakkındaki rivayetleri farklı değerlendirmektedirler. Rivayette kadın; “Bu yaşlı bir ihtiyardır”, demiştir. Bu ifadenin babasının bu sıfatla bu durumda bulunduğunu açıklamakta olup haccın vâcip oluş zamanında bu sıfatı taşıdığını göstermemektedir. Yani kadının babasına genç yaşta hac farz olmuş olabilir. Sonra kadının maksadı, babasının yaşlı olduğu durumda, kendisinden hac farzasının kalkıp kalkmadığı hususudur. Yoksa onun üzerine haccın farz olup olmadığı değildir.

Hanefîlerin haccın farzıyetinde dikkate aldıkları husus kişiyi Beytullâh’a ulaştıracak mâlî imkândır. Bu kurala göre, Ebu Hanîfe (r.a.) mal ve kılavuz bulsa da kör kimseye hac yapmak farz değildir demiştir. Çünkü kör kimse Beytullâh’a bizzat ulaşmaktan âciz kimsedir. Dolayısıyla kötürüm kişi gibidir. Bunun nedeni mala sahip olmak, onu Beytullâh’a ulaştırdığı takdirde dikkate alınır. Burada mal, onu

²⁰² Nesâî, “Hac,” 11, V, 118.

²⁰³ İbn Mâce, “Menâsik,” 6; Nesâî, “Hac,” 3.

²⁰⁴ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 288, 290.

Beytullâh'a ulaştırmamaktadır. Kılavuzun âmânın isteklerine itaat etmesi dikkate alınmaz. Kılavuzun varlığı yokluğu gibidir. Bu nedenle kör kimseye hac farz değildir. Ebû Yûsuf (r.a) ile Muhammed (r.a)'e göre ise, kör kimseye hac farzdır. Çünkü kör kimse bedeniyle hac yapma imkânı taşıyan kimsedir. Fakat kendisini hacca götürecek bir kılavuza muhtaçtır. Dolayısıyla kör kimse, yolunu kaybetmiş kimse gibidir. Yolunu kaybeden kişiye de, yolunu gösterecek birisini bulursa hac yapmak farz olur.²⁰⁵

Günümüzde refah düzeyinin artmasıyla hac ibadetinin ifa edileceği mekânlara ulaşmak daha kolay hale gelmiştir. Fakatbu refah düzeyi ile beraber,dünyada Müslüman nüfusunda (müctehid imâmlarının yaşadıkları döneme kıyasla) büyük oranda artışın olması, hac ibadetini ifa etmek için kutsal topraklara giden hacı sayısında da belli oranda artışın olmasının sebep olmuştur. Bu durumda, zaman ve mekânla kayıtlı olan hac ibadetinin birçok unsurunda izdihamın meydana gelmesin yol açmıştır. Böyle bir ortamda hac yapmak isteyen bireylerin bizzat kendileri, hac ibadetini kısmen meşakkat içinde ifa ederlerken, beraberlerindeki âmâ birisine kılavuzluk yapmaları, bu meşakkatin artmasına neden olacaktır. Bu sebeple İmâm Azâm'ın,kötürüme kıyasla âmâ kişilere haccın farz olmadığı yönündeki fetvasının tercih edilmesi, günümüz uygulamasında daha isabetli olacağı kanaatindeyim. Bu meşakkatle beraber, kendine uygun şartları bularak hacca gitmek isteyen âmâ bir kimsenin, nafîle olarak bu ibadeti yerine getirmesi de mümkündür.

-Hanbelî Mezhebinde Güç Yetirebilmek (İstitâat):

Hanbelî mezhebine göre “güç yetme” kişinin hacla ilgili ibadetin yerine getirildiği mekânlara gidecek bir bineğinin ve yiyip içecek tedbirlerine sahip olmasıdır. Her kimde durumu hacca gitmeye müsait olmamasına rağmen kendine hac ibadetini tekellüf edecek olursa bu yolculuğunda başkasına ilhak olabilir. Mesela yürüyerek gitme imkânı bulur, farklı işlerle çalışıp kazanacak durumda olur ve insanlardan bir şey dilenmeyecek durumda olursa bu durumda da onun hacca gitmesi müstehap olur. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “İnsanlar arasında haccı ilan et gerek yaya olarak ve gerekse uzak yollardan gelen çeşitli vasıtalarla sana

²⁰⁵ İbn Hümâm, *a.g.e.*, II, s. 415; Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 289, 290.

varsınlar.”²⁰⁶ Allah Teâlâ'nın gücü yetenlere şartını koyması dilenme pahasına hacca gitmeyi mekruh kılar. Çünkü böyle yapmakla mecbur olmadığı halde kendisini zora sokmuş olur.

Bineğin şart koşulması, mesafenin uzak olması durumunda söz konusudur. Mesafe yakın olup yürüyerek hac yapmaya gücü yeten birisinde bu şart aranmaz. Şart olan yol azığı, yiyecek içecek şartı, gidiş dönüş de yeme, içme ve giyim ihtiyaçlarından ibarettir. Bineğe gelince, bunun da kişinin kendi durumuna uygun bir şekilde olması gerekir. Bu ise satın alma veya kiralama gibi kişinin kendi maddi durumuna bağlıdır. Hacca gidecek olan kişi bakmakla yükümlü olduğu kişilerin nafakasını da hazırlamalı ve bu kişilerin nafakasını götürmemeli. Çünkü nafakada başkalarının hakkı daha önceliklidir. Bu kendisi ve ailesi için olan mesken ve zorunlu ihtiyaçları olup, bunlarda borcundan fazla olmalıdır. Çünkü borcun ödenmesi kul hakkı olması sebebiyle daha önceliklidir.²⁰⁷

-Mâlikî Mezhebinde Güç Yetirebilmek (İstîtâat):

İmam Mâlik'e göre eğer kişi yaya gidebiliyorsa onun hakkında bineğinin bulunması söz konusu değildir. Binecek vasıta bulamasa da hacca gitmekle sorumludur. Hatta yolda çalışarak masrafını karşılayacak durumu varsa, dilencilik yapsa dahi yol masrafının bulunması şart değildir. Zira rivayet olduğuna göre Peygamber (s.a.s) Efendimiz'e, “Hac yoluna güç yetirmek nedir?” diye sorulmuş, Efendimiz (s.a.v.) de, “Yol azığı ile bineceğinin bulunmasıdır”²⁰⁸ demiştir. İmâm Mâlik, “Bu tarif, yaya gidemeyen ve yolda çalışıp yol masrafını çıkaramayan kimseye mahsustur” demiştir. Çünkü güç yetirememeye yaya gidemeyen ve yolda çalışıp yol masraflarını çıkaramayan kimseye mahsustur. Mâlikî mezhebinde gücü yetmiyorsa yerine başkasını gönderebilse bile o kişiye hac yapmak vâcib değildir.²⁰⁹

Kronik rahatsızlığı bulunması sebebi ile bizzat hacca gidemeyenlerin, maddi imkânları elverişli ise, bir başkası aracılığı ile hacca gitmelerinin gerekli olması

²⁰⁶ Hac, 22/27.

²⁰⁷ Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisi, “*el-Muğni*”, (çev. A. Alpaslan Tunçer), II, İstanbul 2015, s. 128, 129.

²⁰⁸ Tirmizî, “Hac,” 4. III, 177.

²⁰⁹ Ebû'l Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, I, Beytül efkârı Devliyye, Ürdün 2007, s. 364, 365.

tercih ettiğim görüştür. Hac ibadeti bir yönü ile malî bir ibadet olması sebebiyle, İslâm hukukunun genel kuralları çerçevesinde, malî ibadetlerde vekâletle ibadeti ifa etme metodu uygulanabilir. Nitekim nafîle haccın vekâletle yerine getirilmesinin câiz olmasında ittifak vardır.²¹⁰ Şafîî ve Hanbelî mezhebi ile İmâm Muhammed ve Ebû Yûsuf'un görüşleriyle amel edilerek farz olan hacda da vekâlet yöntemi uygulanabilir. Âmâ kimseye haccın farz olması da Hasan b. Hasan b. Ziyâd (r.a)'ın Ebu Hanîfe (r.a)'den naklettiği ikinci görüştür.²¹¹

Sosyolojik açıdan düşündüğümüzde de, dünya Müslümanlarının bir kongresi mahiyetinde olan hacca imkânı olan Müslümanların bizzat gitmesi, maddi imkânı olup ta sağlık sorunları sebebiyle gidemeyenlerin vekâletle temsil edilmeleri, haccın sosyal yönüne daha uygundur. Bu sayede dünya Müslümanlarının gündemi takip edilebilecek veya ilgili kişiler, vekil aracılığı ile gündem oluşturabilecekler.

-Kadına Haccın Farz Olmasının Şartları:

Kadının fiziki ve psikolojik yapısı erkeklerden farklı olarak yaratılmıştır. Buna bağlı olarak da İslâm dini kadınların ibadetlerinde bir takım değişikliklere gitmiştir. Haccın farz olmasında da bu değişikliği müşahede etmekteyiz. Kadının hacca yükümlü olması için, erkeklerden farklı olarak şu şartlarında yerine gelmesi gerekir:

-Kadınların Can Mal ve Namus Güvenliğinin Sağlanması:

Bir kısım İslâm âlimine göre haccın farz olması için, kadınların can, mal ve namus güvenliğinin sağlanmış olması, yani kendisine refakat edecek eşi veya bir mahremi^{*} bulunması gerekir. Kadın, yanında eşi ya da mahremi olmadan hacca gidemez. Bu görüş sahipleri, kadının hacca gidebilmesi için yanında eşi veya mahreminin bulunması şartını ileri sürerken, seferîlik için esas aldıkları; bir kadının beraberinde bir mahremi bulunmadan “Üç gün”²¹² ve “Üç gece”²¹³ süren bir mesafeye yolculuk yapmasını yasaklayan hadisleri delil olarak göstermişlerdir. Üç gün üç gece süren bir uzaklıkta ikâmet eden bir kadının üzerine hac farz olması için, yanında eşinin veya bir mahreminin bulunması gerekir. Bu süreden az olan bir yerde

²¹⁰ İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 365.

²¹¹ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 290.

²¹² Müslim, “Hac,” 413. I, 975.

²¹³ Müslim, “Hac,” 414. I, 975.

ikâmet eden bir kadına haccın farz olması için yanında eşi veya mahremi bulunması şart değildir.²¹⁴

Bize kadar ulaşan hadis kaynaklarına bakıldığında bir kadının; beraberinde mahremi bulunmadan “bir gündüz,”²¹⁵ “bir gece,”²¹⁶ “bir gündüz ve bir gece,”²¹⁷ “iki gündüz” ve “iki gece,”²¹⁸ “üç gece ve üç gündüzden fazla”²¹⁹ süren bir yolculuk yapmasının yasaklandığı görülmektedir.

Bazı âlimlerimiz bu rivayetlerin hepsinin sahih olduğunu belirterek, bu hadislerin bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu rivayetlerin, yol güvenliğinin sağlanmadığı durumlarda kadının tek başına yolculuk yapamayacağını ifade etmeye yönelik olduğunun anlaşılacağını söylerler.²²⁰

Bir kısım İslâm fâkihlerine göre ise kadına haccın farz olabilmesi için, yanında eşinin ya da bir mahreminin bulunması şart değildir. Kadın güvenilir bir grup kadınla birlikte hacca gidebilir.²²¹ Bu görüş sahipleri, Peygamberimizin şu hadisini delil olarak göstermişlerdir. “Çok yakın bir gelecekte bir kadın tek başına korumasız olarak Hîre’den çıkacak (hiçbir zarar görmeksizin) gidip Kâ’be’yi tavaf edecektir” buyurmuştur.²²² Bu görüş sahiplerine göre kadının güvenliğinin sağlanmasında illada mahreminin bulunması şart değil. Güvenilir bir grupta da kadınların güvenliği sağlanabilir.

-Eşi Ölmüş Veya Boşanmış Kadınların İddet* Sürelerini Doldurmuş Olmaları:

Eşi ölmüş veya boşanmış olan kadınlar iddet süresini doldurmadan, eşlerinin evlerinden ayrılıp hacca gidemezler. Çünkü âyet-i kerîmede şöyle

²¹⁴ İbn Hümâm, *a.g.e.*, II, 426, 427.

²¹⁵ Müslim, “Hac,” 420, I, 977.

²¹⁶ Müslim, “Hac,” 419, I, 977.

²¹⁷ Müslim, “Hac,” 421, I, 975.

²¹⁸ Müslim, “Hac,” 415, 416; I, 977.

²¹⁹ Müslim, “Hac,” 423; I, 977.

²²⁰ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Daru'l-Kütü- bi'l-İlmiyye, Salat, III, 1.bs., Mekke 1994, s. 139.

²²¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 365, 366..

²²² Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı yayımları, İstanbul 1981, IV, 257.

*Evliliği sona eren kadının yeniden evlenebilmesi için beklemesi gereken süre anlamında fıkıh terimi. (bk. H. İbrahim Acar, “İddet,” *DİA*, XXI, 2000, s. 466-471).

buyruluyor. “Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar.”²²³

Fâkihler bu âyet-i kerîmeden hareketle iddet bekleyen kadınların bu süre içinde kendilerine hac farz olmayacağı ictihadında bulunmuşlardır.²²⁴

Âdet gören kadınların iddet süresi 3 kur, (üç temizlik veya üç adet görme süresi),²²⁵ âdetten kesilmiş veya âdet görmeyen kadınların iddeti üç ay,²²⁶ eşi ölen kadınların iddet süresi dört ay on gündür.²²⁷

Sahih kaynaklardan bize kadar gelen, kadının güvenliğinin korunması ve iddet süresince evlerinden ayrılmamalarına dair rivayetleri göz önüne alan mezhep imâmları da, bu rivayetleri farklı değerlendirmeye tabi tutarak, kendi prensipleri çerçevesinde kadına haccın farz olma şartlarını tesbit etmeye çalışmışlardır. Konu ile ilgili olarak mezheplerin görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

-Hanbelî Mezhebine Göre Kadına Haccın Farz Olmasının Şartları:

Yanında mahremibulunan bir kadına haccın yükümlülüğü erkeğin yükümlülüğü ile aynıdır. Mahremi olmaması durumunda ise hac yapmakla kadınlar yükümlü değildirlir. İmâm Hanbele göre mahreminin olması yoldan sayılır. Yani mahremi yoksa kadın hükmen güç yetiremiyor demektir. Çünkü Resûlullah (s.a.v) hadisi şerifinde şöyle buyuruyor: “Allah’a ve âhiret gününe iman etmiş bir kadına, beraberinde mahreminden bir erkek bulunmaksızın bir gecelik bir mesafeye yolculuk etmesi helal değildir.”²²⁸ Bir başka hadisi şerif de ise Nebi (a.s.) şöyle buyuruyor: “Bir erkek mahremi olmayan bir kadınla sakın yalnız kalmasın! Kadın da kendisi ile beraber bir mahremi bulunmaksızın sakın yola çıkmasın!” Bunun üzerine (sahâbelerden) biri ayağa kalkarak: “Ey Allah’ın Resûlü! Eşim hac emek üzere yola

---

²²³ Talak, 66/1.

²²⁴ Kâsânî, *a.g.e.*, II, 124.

²²⁵ Bakara, 2/228.

²²⁶ Talak, 65/4.

²²⁷ Bakara, 2/234.

²²⁸ Müslim, II, s. 977.

çıkıştır. Ben ise falan gazveye gitmek üzere yazıldım” deyince, Hz. Peygamber (s.a): “Haydi git, eşinle birlikte hac et.”²²⁹ Cevabını verdi.

Hanbelî mezhebine göre mahremi olma konusu, haccın vâcipliği dışında hacca gidebilmenin gereklilik şartlarındandır. Buna göre hac üzerine farz olduktan sonra kadının ölmesi veya iyileşme ümidi olmayan hastalığa yakalanması durumunda, hac ibadetini yapamazsa, mahremlerinden birisi bu ibadeti onun adına yerine getirebilir.²³⁰

Kendi yerine mahremi, kadın adına hac yaparsa, mahremin harcamaları da kadına aittir. Çünkü onun adına hac yoluna çıkmıştır. Bu sebeple kadının, mahreminin yolculuk ve yeme içme gibi harcamalarını karşılayacak meblağa sahip olması gerekir. Tüm bu masrafları karşıladıktan sonra mahremi hacca gitmeyecek olursa kadın mahremsiz kalır. Erkeğinde karısını farz olan haccını yerine getirmesine engel olmamalı. Nâfile olan hacda ise erkeğin hanımına engel olma hakkı vardır. Çünkü kocanın hakkı vâciptir. Bu sebeple de bir kadın kocasının hakkını yerine getirememeye hakkına sahip değildir.²³¹

-Mâlikî Mezhebine Göre Kadına Haccın Farz Olmasının Şartları:

İmâm Mâlik’e göre kadının hacca gidebilmesi için yanında bir mahreminin bulunması zorunlu değil. Kadın emniyetli birkaç kadın bulup bir grup oluştururlarsa kadın arkadaşları ile beraber hac yolculuğuna çıkabilirler. Çünkü haccın vucubuna dair olan emrin umumunu, kadınların tek başına yolculuğa çıkmasını yasaklayan hadise üstün kılar. Bunun için kadın hac yolculuğuna mahremi olmadan çıkabilir demişlerdir.²³²

-Şafî Mezhebine Göre Kadına Haccın Farz Olmasının Şartları:

Kadına haccın farz olması için erkek de bulunması gereken şartların yanında ayrıca yanında eşinin bulunması, nesep yahut diğer sebeplerle evlenmesinin haram olduğu bir yakınının bulunması veya güvenilir kadınların bulunması gerekir. Çünkü

²²⁹ Müslim, II, s. 978.

²³⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 138-140.

²³¹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 139, 140.

²³² İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 367, 368.

kadının tek başına erkeklerin yanında yolculuğa çıkması durumunda, erkeklerin kadını kendilerine meylettirmesi veya kadını aldatma ihtimalinden korkulur. Şafîler delil olarak peygamber efendimizin şu hadislerini ileri sürmüşlerdir: “Kadın iki günlük mesafeye yanında kocası veya mahremi bulunmadan yolculuk yapamaz.”²³³ “Kadın yalnızca mahremi varken yolculuk yapar.”²³⁴ Kadının yanında çocuğunun olması yeterli değildir. Çünkü güven söz konusu olmaz. Çocuğun ergenlik çağına gelmiş veya ergenliği yaklaşmış olması gerekir. Çünkü ergenliğe yaklaşan kişiye insanlar saygı gösterir. Kadınların ergenlik dönemini geçmiş olmaları yetişkin olmaları dikkate alınır. Çünkü yolculuk tehlikeli bir durumdur. Ancak sonraki âlimlerden birinin de belirttiğine göre bayanlar ergenlik çağına yaklaşmışlarsa onların bulunması yeterli olur. Kadının yanında kendisi dışında üç tane güvenilir kadının bulunması dikkate alınır. Âlimlerin çoğunluğunun ifadesinden iki kadının yeterli olacağı anlaşılıyor Çünkü kadının kendisi ile birlikte sayının üç olacağı anlaşılmaktadır. Yanlarında hiçbirinin mahremi bulunmayan kadınların bir arada bulunmasını yeterli gören âlimler tarafından bunun yeterli görüldüğü açıktır. Çünkü kadınlar bir arada bulunduğunda onlara yönelik kötü bir teşebbüste bulunma isteği ortadan kalkar. Hac yolculuğunda kadına eşlik edecek kadınların güvenli olması şarttır. Çünkü güvenli olmayan kadınların yanında yol güvenliği sağlanamaz. Bu anlamda kadının güvenilir kölesi ve erkeklik organı bulunmayan kişide mahremi gibidir. Kadının yanında güvenilir bir kadından fazla kadın bulunmaz ve mahremi de olmazsa kadından hac borcu düşer.²³⁵

Kadın ücretsiz hac yolculuğunda kendisine refakat edecek birisini bulamazsa ve mahreminin alacağı ücret emsal ücretse, kadın bu ücreti ödemesi gerekir. Çünkü bu ücret bir nevi kadının korumalığını yapmasına karşılık ödenen bir ücrettir. Bu açıdan bu durumda yapılan masraf kadının harcaması gereken yük masrafına benzetilir. Kadının mahremi ücret karşılığında da gitmek istemezse buna zorlanamaz. Kadın, kendisine refakat edecek kadınlarında ücretlerini mahremi olan erkekler gibi

---

²³³ Müslim, “Hac,” 415, 416.

²³⁴ Müslim, “Hac,” 415.

²³⁵ Şirbîni, *a.g.e.*, VI, s. 45, 46.

değerlendirip vermesi gerekir. Kadın, kocasından izinsiz nafîle bir hac için yola çıkamaz.²³⁶

-Hanefî Mezhebine Göre Kadına Haccın Farz Olmasının Şartları:

Hanefilere göre kadın ister yaşlı, ister genç olsun üç günden daha uzak mesafeye yolculuk yapması durumunda yanında kocası veya başka bir mahreminin bulunması şarttır.²³⁷ Hanefilerin delili, İbn Abbas (r.a)’ın rivayet ettiği şu hadisidir: “Allah’a ve âhîret gününe iman eden bir kadın, yanında kocası veya mahremi bulunmaksızın üç gün üç geceden fazla yolculuğa çıkması helal değildir.”²³⁸ Sahâbilerden bir adam ayağa kalktı, Peygamber (s.a.v)’e; ben şu savaşa katılmak istiyorum. Hanımım da haccetmek istiyor. Ne yapayım? diye sordu. Peygamber (s.a.v.); “Onunla yola çık. Ondan ayrılma!”²³⁹diyebuyurdu. Bu hadis söz konusu yolculuğun hac yolculuğu olduğunun delilidir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in bu sahâbîye savaşı terk edip hanımıyla birlikte hac yolculuğuna çıkmasını emretmesi, kadının kocası veya mahremiyle beraber olmadıkça yolculuğa çıkamayacağına delildir. Hacca gidecek kadın iddet bekleyen bir kadın da olmamalı. Boşanmadan ve kocasının ölümünden dolayı iddet bekleyen bir kadın hac yolculuğuna çıkması câiz olmaz. Çünkü kadının mahreminin bulunmaması durumunda fitneye maruz kalabilir. Kadınların bir arada bulunmasıyla da fitne ortadan kalkmaz, artar. Fitne, ancak kadını koruyacak ve ona karşı arzu duymayacak bir koruyucu ile ortadan kalkar. Ancak kadın mahrem bulamazsa durum farklıdır. Çünkü bu durumda hac koşullarından birinin bulunmaması nedeniyle kadına hac farz olmaz. Fakat mesafe üç günden az olursa mahremi veya eşi bulunmasa bile hacca gitmesi vâcib olur. Kocasının da hanımına engel olma hakkı yoktur. Çünkü bu mesafeden daha yakın olan yerlere yapılacak yolculuk için mahrem koşul konulmamaktadır. Nâfile hacda kocanın hakkı nedeniyle kadının hac yolculuğuna çıkması imkânsızdır. Çünkü kadının kocasının hakkını iptal etme ve erteleme hakkı yoktur.²⁴⁰

²³⁶ Şîrbînî, *a.g.e.*, VI, s. 47, 48.

²³⁷ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 208, 209.

²³⁸ Müslim, “Hac,” 413.

²³⁹ Müslim, “Hac,” 424.

²⁴⁰ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 209-211.

Kanaatimce; Hanefî ve Hanbelî mezhebine mensup olup, mahremi olmayan kadınların hacca gitmelerini arzu etmeleri durumunda, Şafî ve Mâlikî mezhebinin içtihadına tabi olarak, güvenilir kadın grubunun yanında hacca gitmeleri sağlanabilir. Çünkü kadının mahremi veya eşinin bulunmasının şart koşulması da kadının güvenliğinin sağlanması amacına yöneliktir.²⁴¹ Eski devirlerde günlerce süren hac yolculuklarının zamanımızda saatler içinde kat edilmesi, hacca gidecek adayların bir kabile veya görevli bünyesinde yol almaları, yol güvenliğinin sağlanmasını daha rahat hale getirmiştir. Kadının can, mal ve namus güvenliğini tehlikeye düşürecek başka bir durumun ortaya çıkmaması durumunda, kadın hacca gidebilmelidir. Nitekim bu hususa değinen hadiste Peygamberimiz (a.s.) “Çok yakın bir gelecekte bir kadın tek başına korumasız olarak Hîre’ den çıkacak (hiçbir zarar görmeksizin) gidip Kâ’be’yi tavaf edecektir”²⁴² buyurmuştur. Farklı mezhebin içtihadına uyarak, hac ibadetini yerine getirmeleri de kolaylaştırmak değil, bir nevi daha zor olanı tercih etmiş olma anlamına geldiği için, konu keyfiliğe dönüşmemiş olacaktır.

Şafî ve mâlikî mezhebine tabi olan bayanlar, mahremi olmamasına rağmen kadınlar topluluğu ile beraber hacca gitme imkânları varken, kendi mezheplerine göre amel etmeyi bırakıp, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin görüşlerini tercih ederek hacca gitmemeleri, meselenin kolayına kaçma amacı taşıyacağından, bu durum câiz olamayabilir diye düşünüyorum.

III. 2. Hacda Namazlar ve Kolaylaştırma İlkesi

Namaz İslâm dininin temel esaslarından biridir. Müslümanın hayatında yer alan, en önemli ibadetlerdendir. Hangi şart ve durumda olursa olsun, mükellef güç yetirebildiği şekliyle, namazını kılmak durumundadır. Çünkü insanların yaratılış gayesi, Allah’a olan kulluğudur. Namazda Allah’a olan kulluğun en önemli göstergelerinden biridir. Günde beş vakit kılınmasının gerekli olduğu âyetlerle ve mütevatir sünnetle sabittir.

Âyet-i kerîmelerde şöyle buyruluyor. “Gündüzün, güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl. Bir de sabah namazını.

²⁴¹ Kâsânî, *a.g.e.*, II, 123.

²⁴² Ahmed b. Hanbel, *a.g.e.*, IV, s. 257.

Çünkü sabah namazı şahitlidir. Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafîle olmak üzere namaz kıl. (böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceği umulur.²⁴³ “(Resûlüm!) Sen, onların söylediklerine sabret. Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbinin övgü ile tesbih et. Gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki, hoşnutluğa eresin.”²⁴⁴“Hadi siz, akşama ulaştığınızda, (akşam ve yatsı vaktinde) sabaha kavuştuğunuzda, gündüzünsonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah'ı tesbih edin (Namaz kılın), ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur”²⁴⁵

Hadisi şerifte ise şöyle buyruluyor: “İslâm beş temel esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed (s.a.s.)'in Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekât vermek, hac yapmak ve Ramazan orucu tutmak.”²⁴⁶

Namazla ilgili bu temel kurallar geçerli olmakla beraber, değişen hayat şartları içinde, İslâm dininin “kolaylık ilkesi” gereği, namaz ibadetinde, ilgili şartların oluşması durumunda birtakım kolaylaştırma yoluna gidilmiştir. Hacılar için namazla ilgili kolaylaştırmada iki farklı durumun kaynaklarımızda yer aldığı görülmektedir: Namazları kısaltma (kasr-ı salât) ve iki vaktin namazını birden kılmaya (cem) yoluyla kolaylaştırma.

İslâm hukukçuları, hacıların Arafat'ta öğle ve ikinci namazlarını cem-i takdim şeklinde, akşam ve yatsı namazlarını da Müzdelife'de cem-i tehir şeklinde kılmalarının câiz olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamberin bu yöndeki uygulamaları sahih hadislerle sabittir. Abdullah ibn Ömer “Alâh'ın elçisi, akşam namazı ile yatsı namazını Müzdelife'de birleştirerek kıldı. Akşamı üç, yatsıyı iki rek'at olarak bir kametle kıldı” demiştir.²⁴⁷ Abdullah İbn mes'ud den şöyle dediği nakledilmiştir: “Ben Resûlullâhı bir namazı kendi vaktinden başka bir vakitte

---

²⁴³ İsrâ, 17/78, 79.

²⁴⁴ Tâha, 20/130.

²⁴⁵ Rum, 30/17, 18.

²⁴⁶ Müslim, “İman,” 19-22.

²⁴⁷ Müslim, “Hac,” 290, II, 938.

kıldığını görmedim. Ancak iki namaz bunun dışındadır. Arafat'ta öğle ve ikindiye, Müzdelife'de ise akşamla yatsıyı birlikte kılmıştır.”²⁴⁸

Hac yolculuğu dışında namazların cem edilebilme durumu ve yolculuk sebebi ile namazların kısaltılma konusu ise İslâm âlimleri arasında tartışılmıştır. Konuya yaklaşımları şöyle özetleyebiliriz:

III. 2. 1. Namazları Kısaltma (Kasr-ı Salât) Yoluyla Kolaylaştırma

Yolculuk durumunda namazların kısaltılabileceği ile ilgili olarak âyet-i kerîmede: “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.”²⁴⁹ Buyrulmaktadır.

Âyetteki sefer ifadesini yolculuk olarak ele alan Hanefiler, bu yolculuğu deve ve yaya yürüyüşü olarak açıklamışlardır. Yolculuk süresi bir gün ve bir gece olan rivayetler olmasına rağmen, Hanefiler yolculuğun süresini üç gün olarak takdir ederler.²⁵⁰ Delilleri ise Hz. Peygamberin şu sözüdür: “Yanında kocası ve evlenemeyeceği (mahremi) bulunmayan bir kadın üç gün ve üç gecenin üzerindeki yolculuğa çıkmaz.”²⁵¹

“Kadın yanında kocası ve mahremi olmadıkça üç günden uzak olan yola çıkması helal olmaz.”²⁵² Hadisine Kâsânî atıf yaparak âyetteki “Yolculuk yapma” ifadesini bu hadisler tanımlar demiştir.²⁵³

İslâm hukukçularının bir kısmı, konu ile ilgili âyeti yorumlarken, sünnet verilerinden faydalanarak, âyetteki kaydın genel tesbit amaçlı olduğunu ifade ederlerken, yolculukla ilgili kısaltma hükmünün, bütün yolculukları kapsayan bir hüküm olduğu sonucuna varmışlardır.²⁵⁴ Şöyle ki cihad seferi dışında da namazların kısaltılıp kısaltılmaması konusu peygamber efendimiz devrinde de gündeme geldiği

²⁴⁸ Buhârî, “Hac,” 97; “Müslim,” Hac, 288.

²⁴⁹ Nisâ, 4/101.

²⁵⁰ Serahsî, *a.g.e.*, I, s. 415, 416.

²⁵¹ Buhârî, “Taksir,” 4; Müslim, “Hac,” 413.

²⁵² Buhârî, “Hac,” 24; “Taksir,” 5.

²⁵³ Kâsânî, *a.g.e.*, I, 94.

²⁵⁴ Serahsî, *a.g.e.*, I, s. 266.

görülmektedir. Ya'la b. Ümeyye bu konuyu Hz. Ömere sormuş: Allah (c.c)âyette 'korkarsanız' diyor, ama artık bu durum ortadan kalktı, ne dersiniz? Hz. Ömer in cevabı şu olmuştur: Bende senin gibi bu işi garip buldum ve Hz. Peygamber'e sordum: "Bu Allah'ın size bir sadakasıdır, öyle ise sizde onun sadakasını kabul edin buyurdular."²⁵⁵ Yine "Biz Kur'an'da korku namazı ile yolcu olmayanların namazını buluyoruz, fakat yolcu namazını bulamıyoruz" şeklinde bir soru üzerine Abdullah b. Ömer'in yaptığı şu açıklama da bu konuyu daha açık hale getirmektedir: "Biz hiçbir şey bilmez iken Allah Teâlâ Muhammed'i Peygamber olarak gönderdi: Biz ancak onun yaptığını görüp yapıyoruz."²⁵⁶

Âyetin bir nevi tefsirini yapan Resûlullâh'ın verdiği cevaptan ve sahâbenin uygulamalarından anlaşıldığı üzere, düşman korkusu olmasa da yolculuk sebebi ile namazların kısaltılarak kılınması Müslümanlara tanınmış bir kolaylıktır. Fakat bu halin azîmet (zorunlu) mi, yoksa ruhsat mı olduğu İslâm âlimleri tarafından tartışılmış ve bu ihtilaftan farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz:

a-Hanefiler yolculukta namazların ilkten konulan hüküm olarak kabul ettiklerinden, kişi yolculuk sırasında dört rekatlı namazı iki olarak rek'at kılar. Şayet iki rek'at kılmazda 4 rek'ata tamamlarsa, ikinci rek'atta oturmuşsa son iki rek'at nâfile olur. Şayet oturmadan dörde tamamlarsa namaz bozular. Çünkü Hanefilere göre yolculuktaki iki rekar namaz ilkten konulan hükümdür. Yani azîmettir.²⁵⁷

Hanefilerin delilleri şunlardır:

-Hz. Âişe'den rivayet edilen, "Namaz başlangıçta iki rek'at olarak farz kılınmıştı, sonra mukimler için artırılarak dört rek'at yapıldı. Seferdeki namaz ise haliyle iki rek'at olarak kaldı"²⁵⁸ hadisidir.

²⁵⁵ Müslim, "Müsâfirin," 4.

²⁵⁶ Mâlik b. Enes, El-Muvatta, Çağrı Yayınları, "Kasrî's salât," 7, İstanbul 1981.

²⁵⁷ Serahsî, *a.g.e.*, 1, s. 266; Muhammed Ali Sabunî, *Ahkâm Tefsiri* (çev. Mazhar Taşkesenoğlu), I, İstanbul 2012, s. 492.

²⁵⁸ Buhârî, "Ebvâbü't-taksir," 5; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirin," 1,2,3.

-Öte yandan, Hz. Peygamber'in yolculuklarında namazları kasr ettiği ve kesinlikle tamam kılmadığı şeklindeki rivayetlerden hareketle,²⁵⁹ yolcunun namazını kasretmek zorunda olduğuna hükmetmişlerdir.

-İbn Abbas (r.a) da "Allah Teâlâ namazı Peygamberimizin dili ile hizada dört, seferde iki, korku halinde ise bir rek'at olarak farz kılmıştır" demiştir.²⁶⁰

-Aynı konuda Abdullah b. Ömer (r.a), Resûlullâh ve dört halife ile birlikte bulunduğunu ve bunlardan hiç birinin yolculukta iki rek'attan fazla namaz kılmadığını söylemektedir.²⁶¹

Yukarıdaki delilleri ileri süren hanefiler, kasrın azîmet olması gerektiğini söylerler. Bu sebeple dört rek'atlı farz namazların iki rek'at kılınması, bireylerin seçimine bırakılmış bir hak değil, zorunlu bir hükümdür. Abdullah b. Ömer'in verdiği cevaptan, namazların kasr edilmesi için mutlaka bir zorluğun olmasının da şart olmadığını, bizzat yolculuğa çıkma illetinin, yolculukla ilgili ruhsatlardan faydalanmaya yeterli olacağını anlamaktayız.

b-Hanefiler dışında kalan ve de cumhuru teşkil eden fakih ve usulcülere göre ise seferde namazların kasr edilmesi ruhsattır.²⁶² Bu görüş sahiplerinin delilleri ise şunlardır:

-Seferle ilgili âyette yer alan "Üzerinize vebal yoktur"²⁶³ ifadesi, seferde namazın kısaltılmasının vâcip değil mübah olduğuna delalet eder. Şayet vâcip olsaydı "Üzerinize vebal yoktur" ifadesi yerine, "Seferde namazı kısaltmanız vâciptir" veya "Namazı kısaltın" ifadesini kullanırdı. Bu ifade ise mükellefe herhangi bir sorumluluk yüklemeyip, kolaylaştırma ve hafifletme olarak meşru kılındığını gösterir ki, buda ayetin ruhsat olduğuna delalet eder. Ayrıca "Günah yoktur" ifadesi bir zorunluluk değil ruhsat olduğuna işarettir.²⁶⁴ Nitekim yolcu akşam ve yatsı

²⁵⁹ Buhârî, "Ebvâbü't-taksir," 2.

²⁶⁰ Buhârî, "Salât," 1; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirin," 5,6.

²⁶¹ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirin," 8.

²⁶² Sabunî, *a.g.e.*, s. 491,492.

²⁶³ Nisâ, 4/101.

²⁶⁴ İbn Rüşd, *a.g.e.*, s.199.

namazlarını mukîm bir imâma uyararak kılarken, namazlarını kısaltması câiz olmaz.²⁶⁵ Şayet seferde namaz iki rek'at olsaydı yolcunun mukim imama uyması câiz olmazdı. Şu halde yolcu, aynen oruç ibadetinde olduğu gibi namazlarını kısaltmada muhayyerdir.

-Sahâbe dönemi uygulamalarında da yolculukta namazların kısaltılması kolaylık olması amacını yönelik olduğu görülmektedir. Nitekim hadis imâmlarının nakline göre “Sahâbe, Resûlullâh (s.a) ile birlikte yolculuk yaparlardı. İçlerinden kimisi namazı tam kılar, kimisi de kısaltırdı; Bazıları oruç tutar bazıları tutmazdı. Fakat hiçbirini diğerini kınamazdı.”²⁶⁶

-Kasr-ı Salâti Câiz Kılan Yolculuk:

Hangi seferin namazları kısaltılarak kılınmasını gerektirdiği ve bu seferin özelliklerinin neler olması gerektiği konusu âlimler arasında ihtilafa sebep olmuştur. Konu ile ilgili görüşler şöyledir.

-Yaklaşık olarak 88km ve daha fazla yolculuğa çıkmaya niyet eden kimse namazlarını kısaltabilir. Bu mesafe kişinin orta halli bir yürüyüşle ortalama bir günde kat edebileceği yol olarak tesbit edilmiştir. Bunun dayandığı delil, şu rivayetlerdir: Resûlullâh, bir gün bir gecelik yolu sefer diye isimlendirmiştir. İbn Ömer ve İbn Abbas, dört berildik –onaltı fersah- yolculukta namazlarını kısaltmışlar ve oruçlarını tutmamışlardır.²⁶⁷

Üç günlük bir yolculuğa çıkmaya niyet eden birey namazlarını kısaltarak kılabilir. Bu ise, yaklaşık olarak 90 km kabul edilir. Üç günlük yolculuğun delili, Hz. Peygamber'in mest müddeti ile ilgili olarak buyurduğu hadise dayanmaktadır. Hadisi şerifte “Mukîm bir kimse bir gün bir gece, misafir ise üç gün üç gece mesheder” diye buyrulmaktadır.²⁶⁸Fakat her iki ölçüyü, yani zaman veya mesafeyi esas alma günümüzde ayrı ayrı sorunlara sebep olmaktadır. Mesafe esas alındığında, son derece

²⁶⁵ Ebu Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ İbn-i Şeref en-Nevevî, “*el-Mecmû*,”IV, Daru'l fikir; Beyrut ts.s. 356.

²⁶⁶Buhârî, “Savm,” 37.

* Bir Fersah= 3 mil= 5544m (bk: Serahsî, a.g.e., I, s. 417).

²⁶⁷Buhârî, “Taksîru's-salât,” 4.

²⁶⁸Müslim, “Taharet,” 85.

hızlı ve konforlu vasıtaların icat edilmesi sebebiyle, bu 90 kilometrelik yol oldukça rahat ve çok kısa bir süre içerisinde kat edilebilecektir. Zamanın esas alınması durumunda ise, gelecek birkaç yıl içinde seferîlik ruhsatları diye bir şey kalmayacak kadar kısa sürede insanların gitmeleri gereken yere gidecekleri bir dönem gelebilir. Hatta bu gün bile bu durumun meydana geldiği söylenebilir. Bununla birlikte çağdaş İslâm bilginleri, bu ikisinden mesafe ölçüsünün daha objektif veya uygulanabilir olduğu kanaatindedirler.²⁶⁹

Bu sebeplerle haneffî mezhebine göre Arafat vakfesinden önce Mekke’de on beş gün ve daha fazla kalan kimseler namazlarını tam kılmaları gerekirken, on beş günden az kalanlar namazlarını kısaltarak kılmaları gerekir. Çünkü hacının hac yolculuğuna çıkmakla nihai hedefi Arafat vakfesidir. Arafat vakfesinden önce Mekke’de on beş gün ve daha fazla kalanlar için Mekke vatan-ı ikamedurumundadır. On beş günden daha fazla kalanların konumları vatan-ı suknaolduğu için namazlarını kısaltarak kılmaları vâciptir.²⁷⁰ Cemaatle kılınan namazlarda imâm mukîm ise namazları tam kıldırır. Cemaat misafirde olsa mukîm imâma uyanlar Arafat, Müzdelife ve Mina’da namazlarını tam kılarlar.²⁷¹

Ancak imâm Mâlik’e göre mukîm olsun misafir olsun Arafat’ta herkesin namazlarını seferî olarak kılması sünnettir.²⁷²

Arafat vakfesi, Cuma gününe rastlarsa mukîm olsun veya seferî olsun Cuma namazı Arafat’ta vakfe yapanlara farz olmaz.²⁷³

²⁶⁹ Komisyon, *İlmihal, İman ve İbadetler*, DİB yayınları, I, Ankara 2006, s. 324.

* Vatan-ı ikamet: Bir kişinin doğup büyüdüğü veya evlenip yerleştiği yere vatan-ı aslî denir. Herhangi bir sebeple aslî vatandan başka bir yere yerleşmek üzere göç edilince yeni yer vatan-ı aslî olur, eski yer bu vasfını kaybeder. Yolcunun aslî vatana dönmesiyle yolculuk hali sona erer. Bir yerde on beş gün ve daha fazla kalmaya niyet eden kimse için ikamet hükümleri geçerli olur ve bu niyetle kalınan yere vatan-ı ikâmet adı verilir. (bk. Fahrettin Atar, “Sefer,” *DİA*, XXXVI, 2009, s. 298).

* Vatan’ı sukna: Buna karşılık bir yolcunun on beş günden az kalmayı planladığı yerde seferîlik hükümleri devam eder; bu yere vatan-ı sukna ve vatan-ı sefer denir. (bk. Fahrettin Atar, “Sefer,” *DİA*, XXXVI, 2009, s. 298).

²⁷⁰ Kâsânî, *a.g.e.*, II, s. 152; Tirmizî, “Hac,” 52, III, 229.

²⁷¹ Kâsânî, *a.g.e.*, II, s. 152.

²⁷² Tirmizî, “Hac,” 52, III, 229.

²⁷³ Kâsânî, *a.g.e.*, II, s. 151, 152; İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 393.

Normal yolculuklarda kişinin seferilik hükümlerinden yararlanabilmenin azîmet mi yoksa ruhsat mı olduğu tartışma götürür bir durumken, meseleyi hac açısından düşündüğümüzde, böylesi zor ve meşakkatli bir yolculukta seferilik ruhsatlarından faydalanmanın gerekli olduğu kanaatindeyim. Çünkü bu yolculuk çok kısa bir sürede kat edilse de, on beş günden az kalınan yerlerde belli bir meşakkatin olacağı en tabii durumdur. Özellikle mola yerlerinde, yolcunun zamanının çok dikkatli kullanması gerektiği açıktır. Mekke ve Medine’de ziyaret yerlerinde bireylerin zamana olan ihtiyacı, yolculuklarla ilgili hükümlerden faydalanmalarını gerekli kılmaktadır.

III. 2. 2. İki Vaktin Namazını Birden Kılma (Cem) Yoluyla Kolaylaştırma

İslâm dininin temel esaslarından biri olan namazların vaktinde kılınması asıl olan ve teşvik edilen durumdur. Çünkü birçok hadiste kişinin iman etmesinden sonra işleyeceği en hayırlı amelin vaktinde kılınan namaz olduğu ifade edilmiştir.²⁷⁴

Namazla ilgili bu temel kurallar geçerli olmakla beraber, birtakım durumların oluşması durumunda iki ayrı namazın beraberce kılınmasına müsaade edildiği sahih kaynaklarımızda yer almaktadır. İslâm âlimleri hangi durum ve şartlarda namazların cem edilebileceğini tartışarak belirli bir sonuca varmışlar ve hacda namazları cem etme ve hac dışında namazları cem etme şeklinde bir ayırım yapmışlardır.

III. 2. 2. 1. Hac Esnasında Namazların Cem Edilebilme Durumu:

-Arafat’ta namazları öne alarak birleştirme (cem’i takdîm) yolu ile kolaylaştırma

Cem öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının birlikte kılınmasını ifade eder. Beş vakit namazdan her birinin kendine ayrılan vakit içinde kılınması farz olmakla beraber, bazı özel durumlarda öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının birleştirilerek (cem) kılınması câiz görülmüştür. Birleştirilen iki namazın, öncekinin vaktinde kılınmasına cem-i takdîm denir. Önceki namazın kendisine ayrılan vaktin

²⁷⁴Tirmizî, “Salât,” 173, I, s. 325, 326; Buhârî, “Mevâkiitü’s-Salât,” 5; Müslim, “İman,” 140.

son kısmında, sonraki namazın vaktinin ilk kısmında kılınması halinde ise cem-i sûrî denilen sadece dış görünüşte bir cem meydana gelmiş olur.²⁷⁵

İslâm âlimleri, hacılar için Arafat'ta öğle ve ikindi namazlarının öğlenin vaktinde cem edilerek kılınmasının câiz olduğunda görüş birliğine varmışlardır. Çünkü Hz. Peygamberin bu tür uygulaması sahih kaynaklarımızla bize kadar gelmiştir. Konu ile ilgili olarak Abdullah İbn Mes'ud şöyle demiştir: “Ben Resûlullâh (sav)'ı şu ikisi hariç, vakti dışında tek bir namazı kıldığını görmedim: Arafat'ta öğle ile ikindiye, Müzdelife'de akşamla yatsıyı birlikte kıldı.”²⁷⁶

Ebû Hanîfe'ye göre öğle ve ikindi namazlarını cem'-i takdîm ile kılınabilmesi için; ihramlı olarak Arafat'ta bulunmak ve Nemîre Mescid'inde cemâat-i kübra ile kılınması zorunludur. Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed ile Şafî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre, Arafat günü hac için ihramlı olanların, öğle ve ikindi namazlarını, ister Mescid'i Nemîre'de ister çadırlarda, ister cemaatle, isterse münferit olsun herkesin cem'-i takdim ile kılması sünnettir.²⁷⁷ Ebû Hanîfe'ye göre namazların Arafat'ta cem edilmesi için, imâmın bulunmasının yanında, cemaatinde bulunmasının şart olmasının sebebi bu namazları cuma namazı gibi kabul etmesindedir.²⁷⁸

Arafat'ta Cuma namazı yoktur. Yani hacılar Cuma günü Arafat'ta bulunurlarsa Cuma namazını kılmazlar. Çünkü Cuma namazının kılınabilmesi için şehir hükmünde bir yerin olması koşuldur. Arafat ise şehir hükmünde değildir. Orası sadece bir boşluktur. Mekke'ye dâhil yer (finâ) de değildir.²⁷⁹

Arafat'ta namazların birleştirilerek kılınması kanaatimce bu günlerde hacıların sürekli bir yolculuk içinde olmaları ve hac ibadetiyle meşgul olmaları sebebi ile buna ihtiyaç duymalarıdır. Bu ihtiyacın cem edilerek giderilmesi hacılar açısından kolaylıktır. İmâm Âzam'a göre Arafat'ta hacıların namazlarını cem şeklinde kılabilmeleri için Mescid'i Nemire'de cemaati kübra ile kılma zorunda olmaları, tüm

²⁷⁵ Serahsî, *a.g.e.*, I. s. 266; Halit Ünal, “Cem,” *DİA*, VII, s. 277.

²⁷⁶ Buhârî, “Hac,” 99; Müslim, “Hac,” 292.

²⁷⁷ Kâsânî, *a.g.e.*, II, 152, 153; İbn Rüşd, *a.g.e.* s. 393; eş-Şîrbînî, *a.g.e.*, VI, s. 221, 22; İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), 225, 226.

²⁷⁸ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 102.

²⁷⁹ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 104.

hacılar açısından günümüzde yerine getirilemeyen bir görüştür. Çünkü binlerce hacıyı Mescid'i Nemire'de bir araya getirmek imkânsızdır. Bu sebeple Namazların çadırlarda ferdi olarak da kılınabilmesinin câiz olacağı²⁸⁰ hükmünü veren müctehidlerin görüşüne göre amel edilmesinin gerekli olduğu kanaatindeyim.

-Müzdelife'de Namazları Birleştirerek Geriye Bırakma (Cem-i Te'hîr) Yoluyla Kolaylaştırma:

Namazları sonraki namazın vaktinde kılınmasına da cem-i te'hîr adı verilir.²⁸¹ Konuyla ilgili olarak Abdullah ibn Ömer; "Alâh'ın elçisi, akşam namazı ile yatsı namazını Müzdelife'de birleştirerek kıldı. Akşamı üç, Yatsıyı iki rek'at olarak bir kametle kıldı" demiştir.²⁸²

Delil olarak Üsame hadisi de hacda namazların cem-i te'hîr ile kılınacağına örnektir: Üsame (ra) Müzdelife'ye giderken Peygamber (s.a.v)'in devesinde idi. Güneş batınca "Ya Resûlallâh namaz? diye sordu. Peygamber (s.a.v) "Namaz ileride" (Müzdelife'de)²⁸³ buyurdu. Peygamber (s.a.v) bu ifade ile ya namaz kılınacak yeri veya namaz kılınacak zamanı kastetmiştir. Eğer bununla namaz kılınacak yeri kastetmişse, bu delille namazın özel bir yerde (Müzdelife'de) kılınacağını, dolayısıyla başka bir yerde câiz olmayacağını açıklamış olmaktadır. Eğer bununla namaz kılınacak zamanı kastetmişse, bununla hac ibadeti için akşam namazı vaktinin, güneşin batmasıyla girmediği ortaya çıkmaktadır. Namaz; müminler üzerine vakitleri belli bir ibadet olduğu için,²⁸⁴ namazı vaktinden önce kılınması ise câiz değildir. Müzdelife'de akşam namazına ait özel bir durumun bulunup, namazın ertelenmesinin delili ise, yukarıdaki hadis sebebiyle, hacının o gün akşam namazını erteleme ile emir olunmuş olmasıdır. Yoksa namazla uğraşmasının yolculuğunu kesintiye uğratabileceği olması değildir.²⁸⁵

²⁸⁰ Kâsânî, *a.g.e.*, II, 152, 153; İbn Rüşd, *a.g.e.* s. 393; eş-Şirbînî, *a.g.e.*, s. 221, 22. İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), 225, 226.

²⁸¹ Halit Ünal, "Cem," *DİA*, VII, s. 277.

²⁸² Müslim, "Hac," 276, II, s. 934, 935.

²⁸³ Buhârî, "Hac," 93.

²⁸⁴ Nisâ, 4/103.

²⁸⁵ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 119.

Akşam namazını güneş battıktan sonra Arafat'ta kılsa, yada şafağın kaybolmasından önce veya sonra Müzdelife'ye giderken yolda kılsa, İmâm Âzam ve İmâm Muhammed'e göre Müzdelife'de yeniden kılınır.²⁸⁶

İmâm Mâlik'e göre Arafat dönüşü Müzdelife'de geceyi geçiren hacıların, akşam ile yatsıyı yatsı namazının vaktinde ve bir arada kılmak ve gecenin son karanlığında Müzdelife'den ayrılmak hacın adaplarından.²⁸⁷

Şafiî mezhebinden gelen bir rivayete göre Arafat ve Müzdelife'de namazların cem edilerek kılınması hacdan dolayı değil, yolculuk sebebi ile olduğu için Mekke'liler ve yolculuğu namazı kısaltma mesafesine ulaşmayanlar namazlarını tam olarak kılarlar ve cem etmezler. İmâm Nevevi'ye göre ise namazları cem ederek kılmaları hac sebebiyledir.²⁸⁸

Hanbelî mezhebine göre Müzdelife'ye varıp akşam ile yatsıyı cem ederek kılmak sünnettir.²⁸⁹ Delil olarak şu hadise görüşlerini dayandırır: Üsâme b. Zeyd'den nakledildiğine göre, o derki: "Allah'ın elçisi (s.a.v) Arafat'tan yola çıktı. Nihayet bir dağ yoluna gelince (devesinden) indi ve idrarını yaptı. Ardından abdest aldı ve gayet hafif bir abdest aldı. Ben: 'Namaz mı kılacaksınız?' dedim. Allah'ın elçisi (s.a.v): "Namaz, ileride (Müzdelife'de) kılınacaktır." Buyurdu. Akabinde devesine binip Müzdelife'ye geldi, (devesinden) indi, abdestini aldı ve (bu sefer) hızlı bir şekilde abdest aldı. Sonra namaz için kamet getirildi ve akşamı kıldı. Sonra herkes konak yerine develerini çökttiler. Nihayet yatsı namazı için kamet getirildi ve yatsıyı kıldı, ikisi arasında ise bir namaz kılmadı".²⁹⁰ Üsâme'nin hadisinden anlaşıldığına göre sünnet olan bu iki namazı kılmada acele etmek ve binitler yerleşmeden (hacılar konaklamadan) eda edilmesidir. Müzdelife'ye gelmeden önce akşam namazı yolda kılınacak olursa ve buda cem şeklinde olmazsa, namazı Hanbelîlere göre sahihtir. Ancak sünnete muhalif davranmış olurlar. Çünkü cem edilmesi câiz olan iki namazın, aynı zamanda ayrı ayrı olarak kılınması da câizdir.

²⁸⁶Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 118.

²⁸⁷İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, s. 395, 396.

²⁸⁸Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 222.

²⁸⁹İbn kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 231.

²⁹⁰Müslim, II, s. 934, 935.

Namazlar imâmla beraber cem edilebildiği gibi tek başına kılarken de cem edilebilir.²⁹¹

Cem'-i takdîm ve cem'-i te'hîr ile kılınan namazlarda, iki farz arasında başka namaz kılınması mekruhtur. Bu sebeple akşamın sünneti ve yatsının ilk sünneti kılınmaz. Yatsının son sünnetiyle vitir kılınır. Cem-i te'hîr ile namaz, bir ezan ve bir kametle kılınır. Yatsı namazı için ayrıca ezan ve ikamet gerekmez.²⁹²

Yukarıdaki deliller sebebiyle hac esnasında namazların cem edilerek kılınmasının mümkün olduğunda (cem ederek namaz kılma şeklinde ve hükmünde farklılık olsa da) mezhep imâmlarının arasında ittifak vardır. Haccın dışında namazların cem edilebilmesinin mümkün olup olmaması konusu ise mezhep imâmları tarafından tartışılmıştır. Konuya yaklaşımlar şöyle:

III. 2. 2. 2. Hac Dışında Namazların Cem Edilebilme Durumu

-Hac Dışında Namazların Cem Edilmesinin Câiz Olmadığının Delilleri:

Bir kısım İslâm âlimleri, sahâbelerin söz ve uygulamalarına bakarak hac ibadeti dışında namazların cem edilmesinin câiz olmadığını ileri sürerler. Delillerinden biri Peygamberimizin şu sözüdür: “Akşamla yatsıdan ibaret olan şu iki namazın, şu Müzdelife mevkiinde mutad olan vakitleri değiştirilmiştir. Sakın insanlar yatsı vakti girmeden Müzdelife'ye gelip de bu iki namazı erkenden birleştirmesin”.²⁹³ İbn Mes'ud den gelen bir rivayette ise şöyle buyruluyor: “Ben Resûlullâh (s.a.v) i şu ikisi hariç, vakti dışında tek bir namazı kıldığını görmedim: Müzdelife'de akşamla yatsıyı birleştirdi. O gün sabahı da vaktinden önce kıldı”.²⁹⁴

Hanefiler de Arafat ve Müzdelife dışında namazları birleştirmenin câiz olmadığını ileri sürerler. Çünkü bu mezhebe göre namazları birleştirme ile ilgili haberler, vakit bakımından değil, görünüşte birleştirmedir (cem'i sûrî). Yani öğle namazını vaktin sonuna bırakır, sonra bir yerde konaklar ve öğle namazını kılar. Sonra ikindi vakti girinceye kadar bekler, vaktin başında ikindiye kılar. Aynı şekilde

²⁹¹İbn kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 233.

²⁹²Kâsânî, *a.g.e.*, II, 154, 155; İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 393.

²⁹³Buhârî “Hac,” 97.

²⁹⁴Buârî, “Hac,” 97, 99; Müslim, “Hac,” 292.

akşam namazını vaktin sonuna erteler, yatsı namazını da vaktin başında kılarak şekli cem yaparlar.²⁹⁵ Bu yorumun delili: İbn Ömer in ufukta kızılığın kaybolma vakti yaklaşınca bir yerde durması ve akşam namazını kılması, sonra kızılık kayboluncaya kadar beklemesi, sonra yatsıyı kılmasıdır. Sonrada ‘Resûlullâh yolculuğa çıkınca böyle yapardı’ demesidir.²⁹⁶

Hanefilerin Kur’an daki delillerinden bazıları ise şu âyetlerdir:²⁹⁷

“Namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.”²⁹⁸

“Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.”²⁹⁹

“Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yürüyerek yahut binmiş olarak (kılın). Güvene kavuştuğunuz zaman, siz bilmezken Allah'ın size öğrettiği şekilde O'nu anın (namaz kılın).”³⁰⁰

-Hac Dışında da Namazları Cem Etmenin Câiz Olduğunun Delilleri:

İslâm hukukçularının bir kısmı da namazları cem etmenin hac dışında da câiz olduğu görüşünü savunmuşlar ve aşağıdaki delilleri ileri sürmüşlerdir.

-“Resûlullâh sefere acele ettiği zaman, akşam namazını geciktirerek, yatsı ile birlikte kılmıştır.”³⁰¹

-İbn Abbas şöyle demektedir: “Resûlullâh (s.a.v) korku, yolculuk ve yağmur yokken Medine’de öğle ile ikinci namazını birleştirerek sekiz rek’at, akşam ile yatsı namazını birleştirerek yedi rek’at kıldı. Abdullah İbn Abbas’a onu niçin yaptı diye sorulunca şöyle cevap verdi: Resûlullâh ümmetine sıkıntı ve zorluk vermemek için yaptı, dedi.”³⁰²

²⁹⁵ Serahsî, *a.g.e.*, I, s. 266.

²⁹⁶ Müslim, “Salâtü'l Müsâfirîn,” 43; Ebu Dâvûd, “Salât,” 274.

²⁹⁷ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 267.

²⁹⁸ Nisâ, 4/103.

²⁹⁹ Bakara, 2/ 238.

³⁰⁰ Bakara, 2/ 239.

³⁰¹ Müslim, “Müsâfirîn,” 45.

³⁰² Müslim, “Salâtü Müsâfirîn,” 50; Tirmizî, “Salât” 187.

-Hz. Âişe; “Resûlullâh yolculuğa çıkınca iki namazı birleştirdi”³⁰³ diye buyurmuştur.

-Muaz b. Cebelden rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Hz. Peygamber ile birlikte tebük seferine çıktık. Allah Resûlü öğle ile ikindiye birlikte, akşam ile yatsıyı da birlikte kıldırdı.”³⁰⁴

Kanaatimce cemle ilgili tartışmaya taraf olan Hanefî mezhebinin görüşlerini de dikkate alarak, herhangi bir mazeret olmaması durumunda, Arafat ve müzdelife vakfesi dışında namazları cem etme yoluna gidilmemeli. Mazeret durumunda ise çoğunluğu oluşturan âlimlerin görüşleri bir rahmet olarak görülüp, bu görüşlerle de amel edilebilir. Özellikle hac gibi zor bir ibadette Arafat ve Müzdelife dışında da, hac ibadetinin farklı noktalarında, makul mazeretler dolayısı ile namazlar cem edilerek kılınabilmeli.

Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan, “Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısında”, hem yolculuk halinde, hem de yolculuk dışında, makul bir sebebin bulunması durumunda, namazların cem edilerek kılınabileceği, ancak bu durumun istismar edilip, sebepsiz olarak bu hükmü uygulayarak alışkanlık haline getirilmesinin yanlış olduğu, oy birliği ile kabul edilmiştir.³⁰⁵

III. 3. Haccın Farz Olduğu Yıl İçinde Yapılmasının Zorunlu Olup Olmaması (Fevrî veya Terâhî Üzere Oluşu) ve Kolaylaştırma İlkesi

Hac yapma imkânı elde edildiği yıl, hac ibadetini yerine getirmenin Müslümana farz olduğu kesindir. Bu konuda ihtilaf yoktur. Nitekim Allah (c.c.) “Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın”³⁰⁶ buyurmuştur. Peygamber efendimiz (s.a.v) de hadisi şeriflerinde şöyle buyuruyor: “Hac yapmak isteyen kimse acele etsin. Çünkü hasta olabilir. Servetini, parasını yitirebilir, ihtiyacı ortaya çıkabilir”.³⁰⁷ Fakat hac menâsikinin icra edildiği coğrafi bölgelerin, bugünkü dünya

³⁰³ Buhârî, “Taksir,” 14; Tirmizî, “Salât,” 24.

³⁰⁴ Müslim, “Müsâfirin,” 52, 53.

³⁰⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı, İstanbul 18 Mayıs 2002, sonuç bildirgesi.

³⁰⁶ Bakara, 1/48; Mâide, 5/48; Buhârî, “el-Eyman ve’n-Nüzûr,” 30, VII, 232.

³⁰⁷ İbn Mâce, “Menâsik,” 1. 2, 962.

Müslümanlarının tümünün ihtiyacına ve hac ibadetini yerine getirmelerine imkân vermediği için, ilgili devletin, hac kotası uygulamasına, yani hacca gidecek hacı sayısını sınırlandırmasına sebep olmuştur. Bu durum da Müslümanların büyük çoğunluğunun, üzerlerine hac farz olduğu yıl hac ibadetini yapamayıp, (zorunlu olarak) sonraki yıllara ertelemelerine yol açmıştır. Yani haccın fevrî (derhal) yerine getirilmesini gerekli gören, mezhep imâmlarının bu görüşünün günümüzde uygulanabilirliği kalmamıştır. Bu durum da, bu konuyu işlememize sebep olmuştur.

-Hanbelî Mezhebinde Hacı Erteleyenin Durumu:

Hanbelî mezhebine göre hac, kime vâcip olursa, bunu yerine getirme imkânına sahip olduğu yıl yerine getirmesi gerekir. Ertelemesi câiz olmaz. Kişi üzerine hac farz olduğu yıl, haccını yapmadan ölecek olursa onun yerine hac yapacak kişinin aranıp bulunması gerekir. Çünkü İbn Abbas'tan nakledildiğine göre; "Cüheyne kabilesinden bir kadın Hz. Peygamber (s.a.v)'e gelerek; Ey Allah'ın Resûlü annem hac etmeyi adamıştı, fakat hacedemeden vefat etti. Ben onun yerine hacedebilir miyim?" dedi. Allah'ın elçisi de; 'evet, hacedebilirsin. Eğer annenin bir borcu olsaydı, onu ödemeyecek miydin?' Kadın: 'evet' deyince, Allah Resûlü (s.a.v): Sen onun Allah'a olan hac borcunu da ödeyiver. Nitekim borcu ödenmeye en layık olan Yüce Allah'tır buyurdu."³⁰⁸Çünkü bu bir haktır ve yerine vekili de yapması sözkonusu olduğundan, kişinin ölmesi ile borcu üzerinden düşmez. Bu durum ölen kişinin insanlara olan borcunun, kendi malından ödenmesine benzer. Aynı şekilde hac borcu ile ölen kişinin malından, masrafları harcanarak kendi adına vekâleten hac yaptırılır.³⁰⁹

-Mâlikî Mezhebinde Hacı Erteleyenin Durumu:

Mâlikî mezhebine göre haccın fevrî veya ömrî oluşu konusunda iki görüşü benimseyenler de vardır. İmâm Mâlik'in müteahhirinden olan talebeleri, Haccın vücubunun fevrî olmadığını ifade etmişlerdir. Bağdatlı talebeleri ise, fevrî olduğunu söylemişlerdir. Fevrî olmadığını söyleyenler Hz. Peygamber (s.a.v)'in hacca, hac farz olduğu yıl gitmeyip de sonraki yıl gitmesini delil olarak ileri sürerler. Şayet aynı yıl gitmesi gerekse idi, Hz. Peygamber (s.a.v) bunu sonraki yıla ertelemezdi. Şayet

³⁰⁸Buhârî, "Hac," 1; Müslim, "Hac," 407.

³⁰⁹İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s.141, 142.

mazeretten dolayı te'hîr etmiş olsaydı bu mazeretini de söylemesi lazım gelirdi demişlerdir. Bir başka görüş olarak da haccı, namaz ve oruca kıyas yaparak; hacda namaz ve oruç gibi vakitli bir ibadet olduğundan, hac aynı yıl yapılmalıdır. Namaz ve orucu vakti çıkıncaya kadar geciktirmek nasıl günah ise haccıda vakti içinde eda etmemek günahdır. Bu sebeple hac farz olduğu yıl yapılmalı sonraya te'hîr edilmemeli. Haccı te'hîr edebilmenin mümkün olduğunu savunanlar ise namaz ile haccın arasında fark olduğunu, namazın vakti tekerrür ettikçe vücubu da tekerrür edeceğini, fakat hac vaktinin tekerrürü ile haccın vücubu tekerrür etmeyeceğini ileri sürerler. Kısaca ifade etmek gerekirse; kişiye hac farz olduğu yıl ki hac vaktinin, namaz vaktinin evveline benzetilenler, nasıllıki namazı son vaktine ertelemek mümkün ise haccıda ömrün kalanına ertelemek mümkündür görüşünü benimserler. Hac farz olduğu yılki hacın vaktini namazın son vaktine benzetilenler ise, namazı sonraya bırakmak nasıl kaza anlamı taşıyorsa, haccıda sonraya bırakmak kaza anlamı taşır. Görüşünü benimserler. Ayrıca bu görüşte olanlar, sonraki senelere haccını erteleyenler, hac ibadetini ifa edemediği için ömürleri sona erebilir, şeklinde de delil getirerek haccın ertelenmemesi gerektiğini ifade ederler.³¹⁰

-Şafîî Mezhebinde Haccı Erteleyeninin Durumu:

Şafîî mezhebine göre hac ve umre kendisine farz olan kişi, ibadet yükümlülüğünü yerine getirmiş olmak ve Allah'a itaat konusunda acele davranmış olmak için, hac ve umre ibadetini kendisine farz olduğu yıl yapması sünnettir. Şayet yapma imkânı bulunduğu halde bunu ertelese, ölmeden önce yapması halinde günaha girmiş olmaz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) hac yapmasına engel bir durum olmadığı halde hicretin onuncu yılı hac yapmamıştır. Ancak Şafîîlere göre kişinin ibadeti geciktirmesi iki şartla geçerlidir:

1-Gelecekte yapmaya gayret etme şartıyla câiz olur. Çünkü âyet-i kerîmede Yüce Allah şöyle buyuruyor: "Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın."³¹¹

2-Yine geciktirmenin câiz olabilmesi için ibadetin adak, kaza veya gasp korkusuyla sıkışmaması da şarttır. Hac veya umrenin üzerine farz olduğu kişi,

³¹⁰İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 367.

³¹¹Bakara, 2/148; Mâide, 5/48.

gasptan korkarsa haccını geciktirmesi haram olur. Çünkü geniş vakitte yapılabilecek olan bir farzın (vâcip müvessa) ertelenmesi yalnızca kişinin ibadeti yapacağı vakitte sâlim olacağı konusunda zann-ı gâlibe (hâkim bir kanaate) sahip olması şartıyla câiz olur.³¹²

-Hanefî mezhebinde haccı erteleyeninin durumu:

Hanefî mezhebinden gelen birinci görüşe göre haccın imkân elde edildiği yıl yapılamayıp sonraki yıllara erteleyen kimse günahkâr olur. Bu görüşü Ebû Yûsuf ve İmâm Âzam tercih etmiştir. Ebû Hanîfe'ye malı olan kimse bununla haccı yapmalı yoksa evlenmeli mi? diye sormuşlar, Ebû Hanîfe (r.a) haccetmelidir diye cevap vermiştir. Haccı gelecek yıla ertelemek; orucu Ramazandan sonraya ertelemek, namazı vaktinden sonraya ertelemek gibi olur. İkinci yıl hac aylarının gelmesi ile haccı yapmaya gücünün yetmesi ise şüphelidir. Belki de o zamana kadar yaşamayacaktır. Bunun için birinci yıl onun üzerine borçtur. Çünkü hacca güç yetirebileceğinin belirli olmaması, aksi durumun dikkate alınması yüzündendir. Aksi durum ise ancak onun ikinci yılda kesin olarak yaşayacak olması ile gerçekleşir. Fakat hiç kimsenin bunu bilme imkânı yoktur.³¹³

Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf Hz. Peygamberin: “Kim kendisini Beytullâh’a ulaştırarak azık ve binek bulurda hac etmezse; ister Yahudi, isterse Hıristiyan olarak ölsün”³¹⁴hadisini delil olarak almışlardır.

Haccı ertelemeyi kabul etmeyen bazı Hânefi âlimleride delil olarak şu görüşü ileri sürmüşlerdir: Hac dinin temellerinden biridir. Dolayısıyla Peygamber (s.a.v) haccı kendi fiili ile insanlara açıklamadan ölmeyeceğinden emindi. Ayrıca Hz. Peygamber’in haccı ertelemesi bir özre dayanıyordu. Bu özür şu idi: Müşrikler Beytullâh’ı çıplak olarak tavaf ediyorlardı, içinde şirk bulunan telbiye getiriyorlardı. Bunun o anda değişmesi mümkün değildi. Beklenen süre geldiğinde Hz. PeygamberHz. Ali (r.a)’ yi müşriklere gönderdi. Berâe suresini okudu sonra bizzat hac yaptı. Ayrıca Peygamber (s.a.v.) yalnız başına hac yapmıyordu. Kendisi ile

³¹²Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 8.

³¹³Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 308, 309.

³¹⁴Tirmizî, “Hac,” 3, 816.

birlikte bulunacak sahâbîlere ihtiyaç duyuyordu. Onların kendisi ile birlikte hac yolculuğuna çıkmaları için içlerinden her birine yetecek kadar masrafın karşılanması o an için mümkün değildi. Bu nedenle haccı ertelemişti. Yahut cahiliyet toplumunun hac mevsimini geciktirmeleri nedeniyle, haccı asıl vaktinde yapmak için bu yıla ertelemişti.³¹⁵

Hanefî mezhebinden gelen ikinci görüşe göre hac kendisine farz olan kişi, haccını sonraki yıllara erteleyebilir, fakatölüm nedeniyle borç ortadan kalkmamak koşuluyla. Haccı erteler ve ölürse, bu erteleme nedeniyle günahkâr olur. Bu görüşü İmâm Muhammed benimsemiştir. İmâm Muhammed, bu konuda Peygamber (s.a.v)'in haccı, haccın farz oluşu ile ilgili âyetin³¹⁶ inmesinden sonraya ertelemesini delil olarak göstermiştir. Çünkü haccın farz oluşu ile ilgili bu âyet hicretin onuncu yılında inmiştir. Peygamber (s.a.v) ise hicretin onbirinci yılında haccetmiştir. Bunun anlamı hac ömrün farzıdır. Bütün ömür, haccın yapılmasının vaktidir. Dolayısıyla hac hakkındaki bütün vakit, namaz hakkındaki bütün vakit gibidir. Vaktini geçirmemek koşuluyla namazı ertelemek mümkündür. Yani kişi namazı vakti geçirmemek koşuluyla ertelediği takdirde kaza etmiş değil, eda etmiş olmaktadır. Buda ömrün haccın yapılmasının vakti olduğunun delilidir.³¹⁷

Yukarda, “haccı sonraki senelere erteleme” konusunun mezhepler açısından değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda şunu anlamaktayız: Haccın kişiye farz olduğu yıl yapılması, teklifî hükümlerin bağlayıcılığı açısından hafif hükümle (Şafî mezhebine göre) sünnettir ki, bu durumda Şafî mezhebine göre belli şartlara bağlanmıştır. O halde hac ibadeti ile yükümlü olan kişi, hac farz olduğu yıl hacca gitmeye niyetlenip, günümüzdeki zorunlu uygulama olan hac kurasına katılması gerekir. Bu anlamda kanaatimce Şafî mezhebinde; diğer yıllara ertelemesinin, gelecekte yapmaya azmetme şartına bağlama kapsamında; hacca gidecek kişinin, günümüzde aynı yıl çekilen kurada çıkmama durumunda, diğer yıllarda yeniden kura çekimine katılma gibi resmi işlemlerde bulunmayı, “azmetme” olarak değerlendirebiliriz. Hacca gidecek kişinin tüm bu resmi prosedürleri yerine

³¹⁵Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 309, 310.

³¹⁶Âl-i İmrân, 3/97.

³¹⁷Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 308, 309.

getirdikten sonra, hac kurasında çıkmayıp,haccın sonraki yıllara ertelenmesi, kişinin kendi isteği ile olmaması nedeni ile inşallâh sorumluluktan kurtulur. İlgili kuruluşlar,hac ibadetinin yapılmasında belli bir düzeni sağlamak için, İmâm Muhammed ve İmâm Şafî'nin görüşüne göre amel edip, bir kısım hacıların hac ibadetini sonraki yıllara erteleyebilirler. Yani erteleme işlemini kişinin kendisi değil, hac organizesini yürüten yetkili birimler yapmalı. Bu şekilde kişi hac farz olduğu yıl hacca gidememe vebalinden kurtulmaya çalışmalıdır diye düşünüyorum.

III. 4. İhrama Mîkât Yerinde Girme Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi

Haccın farzlarından biri olan ihrama, ne zaman ve nerde girileceği, hadisi şeriflerde bizlere açıklanmış³¹⁸ve Peygamber efendimiz (s.a.v) de uygulaması ile bizlere göstermiştir. Asıl olan, ihrama hadislerde belirlenen mîkât* yerlerinde girilmesidir. Yolculuklarını kara yolunu kullanarak yapan hacılar, kendi bölgelerindeki mîkât mahalline giderek ihrama girip, hac görevlerini tamamlamaya çalışırlar. Fakat günümüzde ulaşım araçlarının farklılaşmasıyla, özellikle deniz ve hava yolu ile hacca gitmeye çalışan hacılar, hadislerde belirlenen mîkât yerlerine hiç uğramadan, mîkât sınırlarını geçebilmektedirler. Özellikle hava yolu ile kutsal topraklara ulaşmaya çalışan hacı adayları, mîkât sınırlarını bir an gibi kısa bir zamanda geçebilmektedirler. Bu durumda; ihrama mîkâta girilmesinin haccın vâcibi olması sebebiyle,³¹⁹ mîkât öncesi ihrama girmenin mekruh³²⁰ olduğunu ifade eden âlimlerin bu fetvasının uygulanabilirliğini tartışmalı hale getirmiştir. Çünkü hava yolunu kullanan bir hacı adayının, mîkâtı geçmesi an meselesi olduğu için, mîkât sınırları içine ihramsız girme gibi bir durumla karşı karşıyadır. Yani mîkât öncesi ihrama girerse bir mekruhu işleme durumu ortaya çıkacak, bu mekruhu işlememek için mîkâta ihrama girmeye çalışırsa, mîkâtı ihramsız geçme gibi bir

³¹⁸Müslim, "Hac," 18.

* Mîkât: Hac ve umre için ihrama girme zamanı (İhrama girme zamanları Şevval, Zilkade ve Zihicce ayının ilk on günüdür. Bu bilinen zamanlara zaman mîkâtı denir) ve mekânlarına denir. Bununla kastedilen hac ve umrenin zaman ve mekânlarıdır (bk: İbn Rüşd *a.g.e.*, s. 371; Şîrbînî, *a.g.e.*, VI, s. 67).

³¹⁹Karagöz, v. dğr. *a.g.e.*, s.48.

³²⁰İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s.150.

durumla karşı karşıya kalacaktır. Böylesi bir sorunun çözümü için, konu mezhepler açısından değerlendirilmeli diye düşünüyorum.

İhram denilmesinin sebebi Harem bölgesine girmeyi gerektirdiği için veya normal zamanda yapılması helal olan bazı davranışların haram olmasını gerektirdiği içindir.³²¹

Hac görevini yapan kimse hac yapmaya niyet eder ve telbiye^{*} getirir. Böylece ihrama girmiş olur. İhrama girmeden yapılan hac geçerli olmaz. Çünkü ihram haccın farzıdır.³²²

Şafîî ve Mâlikî Mezheplerine göre ihram haccın rüknüdür.³²³ İhrama girmek isteyen kişi niyet eder ve telbiye getirirse ihrama girmiş olur.³²⁴ Telbiye; Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre ihramın sünnetidir. Bu sebepleki niyet edip telbiye getirmese de ihramı gerçekleşmiş olur.³²⁵ Mâlikî mezhebine göre detelbiye ihramın rükunlerinden değildir. Dolayısıyla terki halinde ihram geçerlidir.³²⁶ Hanefî mezhebinde ise niyetle beraber telbiyenin de bulunması gerekir.³²⁷ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bana Cebrail geldi ve ashabıma ihlal ve telbiyede seslerini yükseltmelerini emretmemi buyurdu.”³²⁸

Peygamber Efendimiz (s.a.v)’ den bize ulaşan hadise göre Allah Resûlü, Medineliler için Zü’lhuleyfe’yi, Şamlılar için Cuhfe’yi, Necdîler için Karnü’l-menâzil’i, Yemenliler için Yelemlem’i ve Iraklılar için Zat’ı İrk’ı, mîkât yeri olarak belirledi ve sonra şöyle buyurdu: Bu mîkât bölgeleri hem belirtilen şehirlerin halkı, hem de o mîkât bölgelerine başka yerlerden gelip te hac ve umre yapmak isteyenler

³²¹Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 97; İbn Rüşd, *a.g.e.*, 381, 382.

*Telbiye: “Lebbeyk Allâhümme lebbeyk. Lebbeyke la şerike leke lebbeyk. İnnel hamde venni’mete leke vel mülk la şerike lek “Buyur Allahım buyur! Buyur, senin hiçbir ortağın yoktur. Buyur, şüphesiz her türlü övgü, nimet, mülk ve hükümler sana mahsustur. Senin ortağın yoktur” Peygamberimiz (a.s) böyle telbiye getirmiştir. (Ebû Dâvûd, “Menâsik,” 27; II).

³²²Şirbînî *a.g.e.*, VI, s. 326.

³²³İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 369, 370; Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 326.

³²⁴Şirbînî, *a.g.e.*, s. 111.

³²⁵Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s.111; İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 160.

³²⁶İbn Rüşd, *a.g.e.*, 383.

³²⁷Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 8.

³²⁸Tirmizî, 15, 829, III, s. 191, 192

içindir. Bu sınırların iç tarafında bulunup da hac yapmak isteyenler buldukları yerden ihrama girerler. Mekke'liler de Mekke'den ihrama girerler.”³²⁹

Hadisi şeriften Mezhep imâmlarının çıkardığı sonuca göre mîkât açısından, kişilerin oturduğu yerlere göre, yeryüzünün üç farklı konumunun olduğu anlaşılmaktadır.

III. 4. 1. Mîkât Sınırları Dışında Oturanlar (Âfâkiler)

İbn Ömer: “Allah’ın Resûlü, Medineliler için Zü’lhulefye, Şamlılar için Cuhfe, Necdîler için Karnü’l-menâzil, Yemenliler için Yelemlem ve Iraklılar için Zat’ı İrk’ı mîkât olarak belirledi ve Yemen halkı da Yelemlem’de ihrama girsinler, buyurduğu bana ulaştı” demiştir.³³⁰

Bu rivayetler, Mekke’ye girme isteğiyle bu mîkâtlara ulaşan herkesin ihrama girmesinin gerekli olduğunun delilidir. Çünkü Peygamber (s.a.v.)’ in bu mîkâtları belirlemesi yararsız değildir. Bu mîkâtları belirlenmesinde, ihrama girmenin bu mîkâtlara varduktan sonraya ertelenmemesinin yararı vardır. Çünkü bundan önce ihrama girmek ittifakla sahihtir. Hanefî fakihlerimize göre bu mîkâtlara varmadan önce ihrama girilebilir. Bunun delili Ümmü Seleme (r.a)’nin şu hadisidir. Peygamber (s.a.v) buyuruyor ki: “Kim Mescid’i-Aksa’dan Mescid’i-Harâma ihramlı olarak gelirse, günahları denizinköpüğünden daha çok olsada, affolunur ve o kimseye Cennet vâcip olur.”³³¹ Ali (r.a) ve İbn Mes’ud (r.a) ise, “Hac ve umreyi Allah için tam edin,”³³² âyetinin açıklamasını yaparlarken, “Hac ve umrenin tam olarak yapılması demek, kişinin ailesinin bulunduğu evden ihrama girmesi demektir,”³³³ diye tarif etmişlerdir.

Bize ulaştığına göre Hz. Peygamber (s.a.v) konu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Biz kim için bir mîkât yeri belirlemişsek, bu hem onun, hemde hac ve umre yapma niyetiyle oradan geçenler için mîkât yeridir.”³³⁴

³²⁹Buhârî, “Hac,” 10, 11, 12; Müslim, “Hac,” 12, 18.

³³⁰Müslim, “Hac,” 18.

³³¹Ebû Dâvûd, “Menâsik,” 1741.

³³²Bakara, 2/196.

³³³Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 313.

³³⁴Buhârî, “Hac,” 10, 11, 12.

III. 4. 2. Hill Bölgesinde(Harem Bölgesi İle Mîkât Sınırları Arasında) Oturanlar

Zu'l Huleyfe, Cuhfe, Karn'ul-Menâzil, Yelemlem gibi mîkât yerleri ile harem sınırları arasında (hill) ikamet edenler, hac ve umre için buldukları yerde ihrama girerler. Çünkü o kimse hakkında tüm Haremin dışındaki mekânlar aynı sayılır. Âfâkî hakkında mîkât ne ise, Haremde onun hakkında bir sınırdır.Âfâkînin ihrama girmek için mîkâtı, evinin bulunduğu yer olduğu ve ihrama girmeyi mîkâta kadar erteleme hakkı bulunduğu gibi, buradada mîkâtle Mekke arasında oturan kişi de ihrama girmeyi Harem sınırına kadar erteleyebilir. Fakat mîkâtı ihramsız geçmemek koşuluyla. Çünkü Harem'e saygı, oraya ihramlı girmekle yapılır.³³⁵

III. 4. 3. Harem Sınırlarının İçinde Oturanlar(Mekkeliler)

Mekke'de ikâmet edenler, hac için buldukları yerde, umre için Mekke halkının mîkâtı olan hill bölgesinde ihrama girerler. Hac için Mekke'de bulunanların buldukları yerde ihrama girmesinin delili; "Mekke halkı Mekke'de ihrama girer" hadisidir.³³⁶Umre için ise Harem'in dışındaki mîkât yerinde ihrama girerki bu da Harem'in hangi mîkât yerinden ihrama girmek isterlerse o yerlerdir. Çünkü Allah Resûlü (s.a.v) Hz. Âişe'ye umre yapması için "Ten'im" denilen mîkât yerinden ihrama girmesini emretmiştir.³³⁷ Umre için hill bölgesinde ihrama girmenin gerekli oluşu, ancak hill ile harem arasında icra edilecek olan ibadetleri bir araya getirmek için söz konusu olmuştur. Çünkü kişi umre için Harem'de ihrama girerse, umre ile ilgili hükümler sadece harem bölgesinde uygulandığı için, harem ve hill bölgesini cem etmiş olmaz. Bu sebeple umre ihramına hill bölgesinde girerek, hill ve harem hükümlerini birleştirmesi lazım. Hac hükümleri hem Harem'de, hemde hill bölgesinde uygulandığı için, hac ihramı için tekrar hill bölgesine gitmeye gerek yoktur.³³⁸

³³⁵Serahsî, *a.g.e.*,IV, s. 316.

³³⁶Müslim, "Hac," 12.

³³⁷Müslim, "Hac," 135.

³³⁸İbn Kudâme, *a.g.e.*,(çev. Tunçer), II, s. 147, 148.

Mezhep imâmlarının çoğunluğuna göre yanlışıklada olsa bu yerleri geçtikten sonra ihrama giren kimseye kurban lazım gelir. Eğer tekrar geri dönüp mîkât yerinde ihrama girerse ceza düşer.³³⁹

Kara, hava ve deniz yolu ile gidenler bu mîkât yerlerinden geçmiyorsa bu durumda şu ihtimaller ortaya çıkmaktadır: Şayet yolu mîkât bölgelerinin herhangi birinin arkasından ve önünden değil de paralelinden geçiyorsa onun hizasından ihrama girebilirler. Bunun delili Iraklılar Hz. Ömer'e gelerek şöyle dediler: "Ey müminlerin emiri! Resûlullâh (s.a.v.) Necidliler için Karn bölgesini belirledi, burası ise bizim yolumuzun dışında kalıyor. Şayet Karn bölgesine gidip ihrama girecek olsak o zaman da bizim için zor olacak." Hz. Ömer şöyle dedi: "Yolunuz üzerinde Karn bölgesinin hizasına düşen yeri belirleyin" dedi. Daha sonra onlar için Zâtu İrk denilen yeri belirledi. Hiç kimse de itiraz etmedi. Şayet kişinin yolu, iki mîkât yeri ile aynı hizada olan bir yerden geçiyorsa, bir görüşe göre kişiye daha yakın olan mîkât yerinden ihrama girer. Çünkü kişinin mîkâtı burasıdır. Şayet mîkât yerleri eşit uzaklıkta ise Mekke'ye uzak olan mîkât yerinde ihrama girer. Kişi yukarıda zikredilen mîkât mahallerinin hiçbirinin hizasından geçmiyorsa Mekke'ye en yakın mîkât mesafesinin uzaklığı ne kadar ise o uzaklıktaki bir mesafeden ihrama girer.³⁴⁰

İhrama girme konusuna fazilet noktasından bakacak olursak, Hanbelî mezhebine göre mîkât yerinde ihrama girmek faziletlidir, öncesinde girmek ise mekruhtur. Çünkü Hz. Peygamber ve Onun ashabı hep mîkât yerlerinde ihrama girerlerdi ve onlar her zaman en faziletlisini yerine getirirlerdi.³⁴¹ Hanefî mezhebine göre ise faziletli olan bu mîkâtlara varmadan önce ihrama girmektir.³⁴² Delilleri ise Ümmü Seleme'den rivayet olunan şu hadistir: "Kim Mescid'i Aksâ'dan Mescid'i Haram'a ihramlı olarak gelirse; günahları denizinköpüğünden daha çok olsa da affolunur. Ve o kimseye Cennet vâcip olur."³⁴³

Mîkât mahalline gelmeden önce ihrama girmeyi mekruh sayan âlimlerin görüşlerini dikkate alarak, kendilerini kerahetten kurtarmak isteyen hacılardan, deniz

³³⁹Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 316, Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 428; İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 370, 371.

³⁴⁰Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 80-82.

³⁴¹İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 150.

³⁴²Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 313.

³⁴³Ebû Dâvûd, "Menâsik," 1741.

ve hava yoluyla yolculuklarını yapanlar, mîkât mahalline gelmeden önce ihrama girilebileceği fetvasını veren âlimlerin fetvalarına uyararak, mîkât sınırları öncesinde ihrama girebilirler. Çünkü bu tür araçlarla kutsal topraklara ulaşmaya çalışan hacı adayları, mîkât mahallinde veya mîkât hizasında ihrama gireyim derken, mîkâtı ihramsız geçme gibi bir durumla karşılaşabilirler. Bu durumda belli bir cezanın ödenmesini gerektirir. Yolculuklarını kara yolu ile yapanlar ve hârem sınırları ile hıll bölgesinde ikâmet edenler ise, kendimezhap imâmalarının görüşünü dikkate alarak, mîkât mahallinde ihrama girerek, faziletliolanı tercih edebilirler.

III. 5. Harem Bölgesine İhramlı Girme Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi

İnsanlar, değişen hayat şartları içinde, çok farklı amaçlar (sosyal, siyasi, ticari ve gezi) için, kendi memleketlerinden ayrılıp, yurt dışı seyahatlerine çıkmaktadırlar. Bu kapsamda, bazen hac ve umre dışında, değişik amaçlar için de mîkât sınırları geçilerek harem bölgesine gidilebilmektedir. Bu durum, hangi sebeple olursa olsun mîkât sınırlarının ihramlı geçilmesi gerektiğini³⁴⁴ileri süren mezhep imâmalarının bu görüşlerinin uygulanabilirliğini problem haline getirmiştir. Çünkü bireyler, bazen günde birkaç defa mîkât sınırlarının içine yolculuk yapabilmekteler. Bu probleme çözüm bulmak için, İslâm hukukçularının değerlendirmelerini araştırmam sonucunda şu bilgilere ulaştım:

-Hanefî Mezhebine Göre Harem Bölgesine İhramlı Girme Zorunluluğu:

Hanefîlere göre Mekke'ye gitmek isteyen kimse; İster hac, ister savaş, isterse ticaret maksadıyla olsun, mîkâtı ihramsız geçme hakkı yoktur. ÇünküHz. Peygamber'den bize ulaşan habere göre, efendimiz (a.s) Medineliler için Zü'lhulefye, Şamlılar için Cuhfe, Necdliler için Karnü'l-menâzil, Yemenliler için Yelemem ve Iraklılar için Zat'ı İrk'ı mîkât olarak belirlemiş ve Yemen halkı da Yelemem'de ihrama girsin, diye buyurmuştur.³⁴⁵Hz Peygamberin mîkât yerlerini belirlemesi faydasız değildir. Mîkâtın belirlenmesi, ihrama girmenin mîkâtтан

³⁴⁴Serahsî, *a.g.e.*,IV, s. 314.

³⁴⁵Müslim, "Hac," 18. Ebû Dâvûd, "Menâsik," 9, (1737).

sonraya bırakılmaması gerektiğinin bir delilidir.³⁴⁶ Bu delillerden dolayı hanefî mezhebine göre, hangi maksatla olursa olsun, harem bölgesine giren kişi mîkâtı ihramlı geçmek zorundadır.³⁴⁷

-Şafî Mezhebine Göre Harem Bölgesine İhramlı Girme Zorunluluğu:

Şafî mezhebine göre hac ve umre dışında bir amaçla Mekke'ye yönelen kişinin hac ve umre için ihrama girmesi müstehaptır. Hac ve umre amacı dışında Mekke'ye giriş yapanın durumu hakkında ise İmâm Şâfî (r.a.)'ye ait iki görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre, Mekke'ye veya harem bölgesine hac veya umre dışında bir amaçla giren kişinin, şayet hac aylarında ise ve haccı ifa etme imkânı ve zamanı bulabilirse, hac için veya umre için ihrama girmesi müstehaptır. Şafîler bu görüşlerine delil olarak Peygamber Efendimizin şu hadisini göstermişlerdir. “Bu mîkât mahalleri oralı olan ve oralı olmasa bile o bölgeden gelip hac ve umre yapmak isteyen kimseler içindir”,³⁴⁸ şayet yalnızca Mekke'ye girişten dolayı ihrama girmek gerekli olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.v.) yukarıdaki hadiste olduğu gibi ihramı, hac ve umre yapmayı istemeye bağlamazdı. Diğer bir görüşe göre ise (hac ve umre amacı dışında bile olsa) kişinin Mekke'ye ihramlı girmesi farzdır. İmâm Nevevi de dâhil birçok âlim bu görüşü esas alır. Ancak oduncu, avcı gibi Mekke'ye sürekli girip çıkan kimselerin, Mekke'ye girerken ihrama girmelerinin gerekli olmadığı kesindir. Çünkü her giriş çıkışta ihrama girmede zorluk bulunur. Hükümlerin tümü bakımından, harem bölgesine girmekle, Mekke'ye girmek aynı hükümlere tâbidir.³⁴⁹

-Hanbelî Mezhebine Göre Harem Bölgesine İhramlı Girme Zorunluluğu:

Mekke'ye veya Harem içindeki başka bir yere girmek suretiyle, Harem'e girmeyi kastetmesi durumunda; eğer tekrar tekrar girmek durumunda olduğu bir ihtiyacı veya girip çıkma zorunda kaldığı bir işi bulunan kimse ise, bunun ihram giymesi gerekmez. Çünkü ona ihramı gerekli görmek sürekli ihramlı olması anlamına gelecektir. Arafat'ta iken veya öncesinde ihrama girmedikleri halde, (oracıkta) ihrama giren çocuk ergenliğe girer, köle hürriyetine kavuşturulur ise, bu

³⁴⁶ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 313.

³⁴⁷ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 315.

³⁴⁸ Buhârî, “Hac,” 10, 11, 12.

³⁴⁹ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 148-150.

kişiler, bu halleriyle Arafat'ta vakfeye durur, haccın diğer unsurlarını tamamlayarak ibadetlerini yerine getirirlerse, farz olan haclarını ifa etmiş olurlar. Bu gibi kimseler kendilerine vâcip olan, mîkatı ihramsız geçme gibi bir durumun içine düşmüş olmazlar.³⁵⁰

Yukarıda zikri geçenlerin dışındakilerin (çocuk ve köle) ihramsız olarak mîkatı geçmeleri câiz değildir. Çünkü ihramlı geçmelerinin vücbiyeti nas ile sabittir. Her daim Mekke'ye girme durumunda olanların ise, ihrama girmesi vâcip değildir. Çünkü bu vâcibi ancak şeriat koyar. Şâri tarafından ise bu hususta, (kişinin her daim Mekke'ye girmesi durumunda), bunun vâcip olacağına dair bir nakil varid değildir. O zaman aslı üzere kalmak asıldır. Mîkatları geçtikten sonra ihramı giymeyi kastedecek olursa, o zaman geri döner ve oradaki mîkat yerinde ihrama girer. Mîkat yerine gitmeyip bulunduğu yerde ihrama girerse o kişiye dem cezası gerekir.³⁵¹

Hac ve umre dışında, Mekke'ye sürekli girip çıkanların, ihrama girmelerinin gerekmediği, görüşünde olan âlimlerin fetvaları, günümüzdeki problemi çözmeye açısından bize daha net bir bakış açısı oluşturmaktadır. Nitekim bir kısım Şafîiler ile Hanbelîler, hac ve umre kastı olmaksızın, Mekke'ye girmeyi, diğer beldelere girmek gibi değerlendirmişlerdir.³⁵² Söz konusu mezheplerin bu fetvalarına kıyas yapılarak, günümüzde ticari veya diplomatik ilişkiler çerçevesinde, sürekli Mekke'ye girip çıkma zorunda olanlarında, Mekke'ye ihramsız olarak girebilmelerinin mümkün olması, tercih ettiğim görüştür. Çünkü avcı ve oduncu gibi sürekli Mekke'ye girip çıkanlardaki zorluk, burada da söz konusudur, diye düşünüyorum. Nitekim hac ve umre dışında, Mekke'ye girişlerde ihram giymenin farz olduğunu sayan görüşe göre, bu farzın ihlali durumunda dahi, kurban kesmelerinin veya ihramı terkten dolayı kaza yapmalarının gerekmediğini söylerler.³⁵³

³⁵⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 143.

*Dem: Hac ve umre yapan kimselerin kestikleri koyun ve keçi cinsinden kurbanlar için kullanılan bir terim. (bk: Rahmi Yaran, "Dem," *DİA*, IX, 1994, s. 147, 148).

³⁵¹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 153.

³⁵² Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisi, *el-Muğni*, III, s. 269.

³⁵³ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 153.

III. 6. Tavafta Kolaylaştırma İlkesi

III.6.1. Tavafı Abdestli Yapma Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi

İslâm dininde bazı ibadetler yerine getirilirken kişinin abdestli olması şart koşulmaz (oruç tutmak gibi). Bazı ibadetlerde de hem gusül abdestinin hem de normal abdestin bulunması şart koşulur (namaz gibi). Birtakım ibadetlerde de sadece gusül abdestinin bulunması yeterli görülür. (ezbere Kur'an okuma gibi). Hac ibadetinde de tavafın dışında tüm hac eylemlerinin abdestsiz yapılabileceğini şu hadisi şeriften anlamaktayız. Hz. Âişe diyor ki; “Rasûlullâh ile birlikte, haccetmek için yola çıkmıştık. Harem’i Şerife gelince, ben adet görmeye başladım. Bu halimle haccedemeyeceğim diye, ağlıyordum. Hz. Peygamber yanıma geldiğinde ağladığımı gördü ve sordu. Ben, herhalde bu yıl hac yapamayacağım dedim. Bana, ‘Sen adet mi görüyorsun’, dedi. Evet, cevabını duyunca, ‘Bu hal; Allah’ın bayanlar için yazdığı bir kaderdir. Merak etme, sen hacıların yaptığı şekilde bütün hac hükümlerini yap, ancak temizleninceye kadar Kâ’be’yi tavaf etme’ buyurdu.”³⁵⁴

Tavafın temiz yapılma zorunluluğu olması erkek hacılar açısından fazla bir soruna sebep olmamakla beraber, özellikle özel günlerinde hac ve umre için Mekke’de bulunup da, abdestsizlik hali sona ermeden Mekke’den ayrılma durumunda kalan kadınlar için büyük sorun teşkil etmektedir. Konu ile ilgili olarak yukarıdaki hadisi şerif, kadınların hacda tavaf dışında tüm menâsiki yapabileceklerini bize bildirmektedir. Kadınların bu hali ile tavaf yapamayacaklarını Peygamber efendimizin bildirmesi sebebi ile de, müctehid imâmları tavaf esnasında temizliği farklı değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Konuyu şu şekilde tasnif ederek ele alabiliriz:

Tavaf:Kâ’be’nin etrafında, arada duvar gibi bir engel olmaksızın, usulüne uygun biçimde dönmek anlamındadır. Kâbe sol tarafa alınarak Hacerü’l-esved hizasından başlanıp aynı noktada tamamlanan her dönüşü “şavt” ve yedi şavta tavaf adı verilir. Tavafın yapıldığı alana Metâf denilir.³⁵⁵

³⁵⁴Buhârî, “Hayz,” 1, 7; “Hac” 71; “Edâhi,” 3, 10.

³⁵⁵Fruzâbâdi, *a.g.e.* s. 1088; Kâsânî, *a.g.e.*, II. s. 131; Salim Ögüt, “Tavaf,” *DİA*, XXXX, 2011, s. 178.

Kur'an-ı Kerimde, "Sonra kirlerini gidersinler; Adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Ev'i (Kâ'be'yi) tavaf etsinler."³⁵⁶ Âyeti sebebiyle tavaf haccın farzlarından biridir. Âyetin lafzından tavafın Kâ'be'nin etrafında olması gerektiğini de anlamaktayız.

Tavafın çeşitleri ve sayısı: Tavaf denilince akla hac için farz olan ziyaret tavafı gelse de yapılış zamanı ve amacına göre farklı tavaf çeşitleri vardır. Ulema kudûm tavafı, ziyaret tavafı ve vedâ tavafı olmak üzere üç çeşit tavaf vardır, diye görüş belirtmişlerdir. Kudûm tavafı, Mekke'ye yeni girildiği zaman yapılan tavaftır. Ziyaret tavafı, bayram günü Cemretü'l-Akabe denilen büyük cemrenin taşları atıldıktan sonra yapılan tavaftır. Vedâ tavafı da kişinin Mekke'den ayrılacağı sırada yaptığı tavaftır. Bu tavaflar içinde vücubiyet ifade eden (farz olan tavaf), yapılmadığı takdirde hac yerine gelmeyen ve, "Sonra hacılar kirlerini temizlesinler, nezirlerini yerine getirsinler ve atik olan beyti tavaf etsinler,"³⁵⁷ âyet-i kerîmesinde kast edilen ve kurban kesmekle telafi edilemeyen tavaf, Tavâfü'l ifâda (ziyaret tavafı) dır.³⁵⁸

III. 6. 1. 1. Tavaf Esnasında Cünüp ya da Hayız ve Nifas Hallerinden Temiz Bulunmanın Farz Olduğunu Savunan Görüşler

Tavaf esnasında abdestli olmak Şafî mezhebine göre tavafın farzlarından biridir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) şu hadisi şerifi ile tavafı namaza benzetmiştir: "Dikkat edin, tavaf namazdır. Ancak, tavaf esnasında konuşmak mübahtır. Kim tavaf yaparken konuşursa, hayır söylesin."³⁵⁹ Yani namaz için abdestin hükmü nasıl farz ise tavaf için de abdestin hükmü farzdır. Bu sebeple tavaf esnasında abdesti bozulan kişi abdest aldığı yerden devam eder. Bir görüşe görede tavafa yeni baştan devam eder.³⁶⁰

İslâm âlimlerinin bir kısmı, Hz. Peygamberin Âişe ve Esmâ binti Humeys'a hitaben: "Kâ'be'yi tavaf dışında, hacıların yaptığı bütün amelleri yapabilirsin"³⁶¹ şeklindeki hadisi yanında, Hz. Peygamber'in Mekke'ye geldiğinde, önce abdest alıp,

³⁵⁶Hac, 22/29.

³⁵⁷ Hac, 22/29.

³⁵⁸ İbn Rüşd, *a.g.e.*, s.389.

³⁵⁹ Tirmizî, Hac, 112; Nesâî, "Menâsik," 136.

³⁶⁰ Şîrbînî, *a.g.e.*, VI, s.152, 153; Kâsânî, *a.g.e.*, II, s. 129.

³⁶¹ Buhârî, "Hayz," 7.

sonra tavaf ettiği³⁶² şeklindeki haberlere dayanarak tavafta abdestin farz olduğu hükmünü vermişlerdir.

İmâm Mâlik de ister yanlışlıkla olsun ister bilerek olsun abdestsiz yapılan tavafı yeterli olmayacağı fetvasını vermiştir. Ebu Sevr ise eğer bilerek abdestsiz tavaf yapmışsa kâfi gelmez, yanlışlıkla yapmışsa kâfi gelir hükmünü vermiştir.³⁶³

İmâm Ahmet bin Hanbel'den gelen meşhur görüşe göre Peygamber efendimiz (s.a.v) in tavafı namaza benzetmesi sebebi ile hadesten temizlenmek tavafın sıhhat şartlarındanadır. Ebu Hüreyre'den gelen şu hadisi şerifte Hanbelîlerin delilidir. “Hz. Ebu Bekir es-Sıddık, Hz. Peygamber (s.a.v)’in kendisini hac emiri tayinettiği vedâ haccından bir sene önceki hacda, Kurban Bayramının birinci gününde, insanlar arasında, ‘Artık bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac etmesin ve hiçbir çıplakda Beyt’i tavaf etmesin’, diye ilan eden birçok münâdi ile beni göndermişti.”³⁶⁴ Çünkü hac Beytullâh’a bağlı bir ibadettir. Bu nedenle temiz olmak şarttır.³⁶⁵

III. 6. 1. 2. Tavaf Esnasında Cünüp ya da Hayız ve Nifas Hallerinden Temiz Bulunmanın Vâcip Olduğunu Savunan Görüşler

Hanefîlere göre abdestsiz kişinin tavafı geçerlidir. Fakat daha faziletli olan, bu tavafı yeniden yapmasıdır. Yeniden yapmazsa ceza kurbanı vâcip olur. Hanefîlerin delili, âyette emredilenin sadece tavaf olmasıdır. Allâhu Teâlâ “Tavaf etsinler”³⁶⁶ buyurmaktadır. Tavaf ise Beytullâh’ın etrafında dönmeye verilen isimdir. Buda abdestsizde gerçekleşebilir. Tavafta abdestin şart koşulmasını âyet üzerine ilave olarak gören hanefîler, bunun haber-i vahidlede, kıyaslada sabit olamayacağını ifade ederler. Çünkü rükün olma sadece âyetle sabit olur. Vâcip oluş ise haber-i vâhidle

³⁶² Buhârî, “Hac,” 78.

³⁶³ İbn Rüşd, *a.g.e.*, 388.

³⁶⁴ Müslim, “Hac,” 435, s. 982.

³⁶⁵ İbn kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 206, 207.

³⁶⁶ Hac, 22/29.

*Haber-i vahid (Ahad Haber): Senedi sahih olmakla beraber mütevatir (İlk ravisine kadar zorunlu bilgi oluşturacak kadar çok Müslüman tarafından nakledilen sünnet. Yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan raviler topluluğunun nesilden nesile aktardığı hadis) ve meşhur (İlk ravileri zorunlu bilgi oluşturacak kadar çok olmayan ama hemen onların ardından gelen ravileri çoğalıp mütevatir derecesine çıkan sünnet, her nesilde ravisi ikiden aşağı olmayan hadis.) derecesine çıkmayan sünnet ya da hadistir. (bk: İsmail Lütü Çakan, *Hadis usulü*, XXVII, Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 91-95).

sabit olur. Çünkü bu haber kesin bilgi gerektirmese de, işlemeyi vâcip kılar. Tâvafın aslı âyetle sabit olan tavafdır. Abdestli olmak ise haber-i vâhidle sabit olmuştur. Dolayısıyla işlemeyi gerektirir. Kesin bilgiyi değil. Bu sebeple tavafta abdestli olmak farz değil vâciptir. Hac konusunda ceza kurbanı da vâcilerinin yerine geçmektedir. Hanefiler tavafın namaza benzetilmesini de hüküm yönünden değil sevap (fazilet) noktasından değerlendirirler. Çünkü namazı bozan konuşma, tavafı bozmamaktadır. Yine yürümek namazıbozduğu halde tavaf yürümeyle yapılır. Ayrıca tavaf, haccın farzı olması açısından, diğer farzlar gibi abdestli olmayı gerektirmez. Fakat namaz gibi Beytullâh'a bağlı bir ibadet olduğu için abdestli olmayı gerektirir. İki asıl kural arasında gidip gelen ibadetin hükmüde geniş olur. Tavaf namaza benzemesi nedeni ile abdest vâcip olur, haccın farzlarından biri olduğu içinde abdestsiz yapılsa bile câiz olur. Fakat bu eksiklik aynı cinsten bir ibadetle telafi edilmesi daha iyi olur. Yani tavafın yeniden yapılmasıdır. Yeniden yapılamazsa cezâ kurbanı bu eksikliği telafi eder. Buna göre ziyaret tavafını cünüp olarak yapan kimsenin, ihramdan tam anlamı ile çıkma hükmünde de olsa tavafı geçerlidir.³⁶⁷

Hanefiler ayrıca İbn Abbas'tan gelen şu rivayeti de delil olarak ileri sürmüşlerdir: "Hacda deve kurbanı iki şeyde vâcip olur:Cünüp tavaf eden kimseye ve Arafat'tavakfeden sonra, cinsel ilişkide bulunan kimseye. Bu kimse ziyaret tavafını iade ederse, bedene* kurbanı ondan düşer."³⁶⁸ Dolayısıyla cünüp yapılan tavafın bedene (kesilmesi) gerektirmesi, tavafın abdestli yapılmasının, vâcip olmasının delilidir.³⁶⁹

Abdestsiz olarak tavaf yapmayı câiz görenler, Safa ile Merve arasında say etmek de tavaf gibi olduğu halde, ulema sa'y için abdestli olmanın şart olmadığını ileri sürerek, tavafda da abdestin farz olmadığı sonucuna varırlar.³⁷⁰ Ayrıca bir ibadette aybaşı halinden temiz olmanın şart olmasının, o ibadette abdestli olmanın şart olmasını gerektirmez diye bir görüş belirtirler ve bu görüşlerine delil

³⁶⁷ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 76.

*Bedene: Hac ve umre yapan kimselerin kestikleri deve ve sığır cinsinden kurbanlar için kullanılan bir terim (bk: Abdülaziz Bayındır, "Bedene," *DİA*, V, 1992, s. 302).

³⁶⁸ Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, III, Daru'l İhya Et-turasi, Beyrut 1987, s. 128.

³⁶⁹ İbn Hümâm *a.g.e.*, III, s. 25; Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 76.

³⁷⁰ İbn Rüşd, *a.g.e.*, 389; Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 98.

olarakda,oruç ibadetinde aybaşı halinden temiz olmanın şart olması gerektiği halde oruç için abdestin şart olmamasını örnek verirler.

Hayızlı kadın vedâ tavafını terk etmesi sebebi ile herhangi bir ceza gerekmez. Çünkü bu konuda kadına izin olduğuna dair haber şöyledir: Safiyye (r.a), Kurban Bayramı günlerinde Resûlullâh (s.a.v)’a hayızlı olduğunu haber verince, Peygamber (s.a.v); “Allah o kanın kökünü kessin o bize engel mi olacak” dedi. Peygamber (s.a.v)’e “O ziyaret tavafını yaptı” denilince, Resûlullah (s.a.v); “O halde yola çıksın” buyurdu.³⁷¹

Bu hadisten hayızlı kadının ziyaret tavafını bu haliyle yapmaması gerektiği, vedâ tavafından da kadının sorumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. PeygamberSafiyye annemizden,(vedâ tavafını yapmadan) beraber yola çıkmasını istemiştir.

Hanefilere göre ziyaret tavafını cünüp olarak yaparda vedâ tavafını teşrik günlerinin sonunda temiz olarak yaparsa vedâ tavafı ziyaret tavafı yerine geçer. Çünkü ziyaret tavafını iade etmesi onun üzerine borçtur. Öyleise bu yaptığı tavaf başkasına niyet etse de, borçlu olduğu tavaf yerine geçer. Bu kişi artık deve kurbanı kesmesi gerekmez. Fakat biri vedâ tavafını terk ettiği için, diğeri de ziyaret tavafını teşrik günlerinden sonraya kestiği için iki kurban üzerine borç kalır.³⁷²

III. 6. 1. 3. Tavaf Esnasında Cünüp ya da Hayız ve Nifas Hallerinden Temiz Bulunmanın Sünnet Olduğunu Savunan Görüşler:

Araştırdığım kadarıyla azda olsa bazı âlimler, tavafı abdestli yapmanın sünnet olduğunu ifade ederler. İbnŞucâ bu âlimlerden biridir. İbn Şucâ (r.a)’ya göre tavafta abdestli olmak tavafın sünnetlerindedir.³⁷³

İmâm Ahmet bin Hanbel’den gelen bir başka görüşe göre temiz olmak hac için şart değildir. Nitekim nezamanki temiz olmaksızın ziyaret tavafını yapacak olsa, Mekke’de bulunması halinde onu iade eder. Şayet memleketine gidecek olursa, dem

³⁷¹ Tirmizî, “Hac,” 99.

³⁷² Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 81, 82.

³⁷³ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 76.

ödemeye zorlanır. Temiz olduğunu unutan kimsenin ziyaret tavafını yapması durumunda ona bir şey lazım gelmez.³⁷⁴

Yukarıdaki bilgiler kapsamında şunu söyleyebiliriz: Hac esnasında özel hallerinde bulunan kadınlar tavaf dışında haccın tüm unsurlarını yerine getirebilirler. Farz tavafının dışındaki tavaflar da, kendilerinden düşmüş olacaktır. Farz olan ziyaret tavafını da bayram günlerinden sonra adet hallerinin bitmesinin akabinde yapmalılar. Çünkü günümüz uygulamasında bireyler hacca ömürde sadece bir defa gitme imkânına sahiptirler. Bu sebeple İslâm'ın beş şartından biri olan bu ibadeti eksiksiz yapmaya çalışmalılar.

Ancak farklı mazeretler sebebiyle, özel halleri bitmeden Mekke'den ayrılmak durumunda kalan kadınlar, bu halleri ile beraber tavaf yapmalılar. Çünkü bir kısım âlimlere göre bu tavaf tamamen geçersiz bir tavaf değil, temiz olmadan yapıldığı için eksik bir tavaf olacaktır. Bu eksiklik de ceza kurbanı ile giderilebilir. Bu şekilde yapılan hac da sahih bir hac olacaktır. Bu konuda Hanefîler'in görüşü tercih edilebilir. Bu ibadetin mükemmelliği açısından hassas davranıp, tavaf esnasında abdestin sünnet olduğu görüşünü göz önüne alarak, sorumluluk açısından farz ve vâcip hükmüne göre daha hafif bir hükümlerle amel etmeye günümüz uygulamasında yer verilmemeli diye düşünüyorum.

III. 6. 2. Tavafı Yürüyerek Yapma Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi

Herhangi bir özür bulunmaması halinde kişinin tavafı yürüyerek yapması asıldır. Çünkü bağlayıcılık açısından en hafif hükümlerle tavafı yürüyerek yapmak sünnettir. Bu sünnetin terkide mekruhtur. Çünkü taşınarak tavaf yapmak huşuya engeldir.³⁷⁵ Bunun gerekçesi Hz. Peygamber'e uymaktır. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v) "Hac ibadetini benden öğrenin,"³⁷⁶ diye buyuruyor. Cabir'den gelen hadisi şerifde ise Hz Peygamber (s.a.v) tavaf yaparken Kâ'be'nin etrafında çalılı bir şekilde ilk üç şavtını döndükten sonra, geri kalan dört şavtını normal yürüyüşle

³⁷⁴İbn kudâmea.g.e.,(çev. Tunçer), II, s. 207.

³⁷⁵Şibînî, a.g.e.,VI, s. 164.

³⁷⁶Müslim, "Hac," 310, 2197; Ebû Dâvûd, "Menâsik," 78, 1970.

tamamladığı ifade edilmektedir.³⁷⁷ Hatta bir kısım âlimler Peygamber efendimizin tavafı namaza benzetmesinden yola çıkarak, herhangi bir özrü olmadığı halde tavafı (tekerlekli sandalye vb. araçla) taşınarak yapmanın câiz olmadığını ileri sürmüşlerdir.³⁷⁸

Her ibadette olduğu gibi tavafda da özrün bulunması durumunda istisnaî hükümler devreye girer ki, bu hükümler sayesinde kişi kendi durumuna göre taşınarak da tavaf ibadetini yerine getirebilir. Konu ile ilgili hükümleri şöyle özetleyebiliriz:

Kişi güç yetirebildiği halde başkasının yardımı ile tavaf yaparsa, bu tavaf geçerlidir fakat dem kesmesi gerekir.Özürünün olması durumunda ise, binekli olarak veya bir kimsenin yardımı ile yaptığı tavafın sahih olacağı konusunda âlimler arasında ittifak vardır.³⁷⁹ Çünkü İbn Abbas'dan gelen rivayete göre; Allah'ın Resûlü Vedâ haccında mihçen ile (ucu eyri bir değnek) ile Hacerü'l-esved'i istilam ederek bir deve üzerinde tavaf etti.³⁸⁰

Ümmü Seleme'den ise şöyle dediği nakledilmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v)'e bir hastalığımı şikâyet ettim de O şöyle buyurdu: "İnsanların arka tarafından kalarak bineğinin üzerinde olduğun halde tavaf et".³⁸¹

Cabir (r.a) da konu ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Hz Peygamber (s.a.v) Vedâ haccında insanlar etrafını kapladığı için kendisini kolayca görebilmeleri, kendisinin de onları görebilmeleri için Beytullâh'ı, Safa ve Merve'yi bineğinin üzerinde iken tavaf etti."³⁸²

Tavaf esnasında, tavaf alanı (metaf) nın kalabalık olması durumunda, fiziksel özrü bulunanlar ve yaşlı olanlar bu kolaylıktan faydalanmalılar. Çünkü belli bir izdihamın olması, mazeretliler açısından daha tehlikeli sonuçlar doğurabilir. Kaldı ki

³⁷⁷ Müslim, "Hac," 147, (1218).

³⁷⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 219.

³⁷⁹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 218; Kâsânî, *a.g.e.*, II, s. 128.

³⁸⁰ Müslim, "Hac," 257, I, 927.

³⁸¹ Müslim, "Hac," 258, (1276).

³⁸² Müslim, "Hac," 256. I, s.927.

insanların çok olması sebebiyle şiddetli bir kalabalığın oluşması bir özür sayılmıştır.³⁸³

III. 6. 3. Tavafta Remel yapma ve Kolaylaştırma İlkesi

“Ardından sa‘y yapılan tavafların ilk üç şavtında yapılması sünnet olan hızlıca ve çalimli yürüyüşe remel denir.³⁸⁴

Kendisinden sonra sa‘y yapılacak tavafların ilk üç turunda remel yapmak sünnettir. Kendisinden sonra say yapılmayacaksa remel yapılmaz. Remel esnasında ıztıba* ile omuz titretilir. Remelin sünnet olmasının delili şu rivayete dayanır: Rivayet edildiğine göre, Hudeybiye’den sonraki kaza umresinde, müşrikler üç gün süreyle Peygamber (s.a.v) için Kâ’be’yi boşalttıklarında, Ebu Kubeys dağına çıkmışlardı. Resûlullâh (s.a.v) ashâbıyla tavaf ederken müşriklerin birbirlerine “Yesrib (Medine) sıtması onları zayıf düşürmüştü” dediklerini duymuştur. Bunun üzerine sağ omuzu açarak (ıztıba) remel yapmıştı. Ashâb (r.a)’ına da; “Kendisini kuvvetli yiğit olduğunu gösteren kişiye Allah rahmetle muamele eylesin,”³⁸⁵ diye buyurmuştu.

Tavafta remelin sünnet oluşuna dair şu hadislerde delildir: Resûlullâh şöyle buyurdu: “Kişi Beytullâh’ı tavaf edeceğinde ilk üç dönüşte hızlı son dönüşte ise yürüyerek tavaf yapar.”³⁸⁶

Müslim de İbn Ömer’den şunu rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.v) Hacerü’l-evsedin bulunduğu yerden başlayıp yine onun bulunduğu yerde bitirecek şekilde üç turda remel yaptı, sonra dört turda yürüdü.³⁸⁷

Bu deliller sebebi ile normal şartlarda remel yapmamak sünnetin terki olduğu için mekruhtur. Hatta kişi hayvanı sırtında tavaf yapıyorsa bile ilk üç şavtta hayvanı hızlı hareket ettirmelidir. İlk üç şavtta remel yapmayan kişi son dört şavtta artık remel yapmaz. Bu namazda ilk iki rek’atta sesli okumayı unutan kişinin, son iki

³⁸³ İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 220.

³⁸⁴ Salim Ögüt, “Tavaf”, *DİA*, XXXX, 2011, s.180.

* İztıba: “hac ve umre esnasında ihram elbisesinin üst kısmı olan ridânın bir ucunu sağ koltuk altından geçirip sol omuz üzerine atmak, böylece sağ omuz ve kolu açık bırakmak,” mânasında kullanılır. (bk; Salim Ögüt, “İztıba,” *DİA*, XIX, 1999. s.224).

³⁸⁵ Buhârî, “Hac,” 55; Müslim, “Hac,” 231,240.

³⁸⁶ Buhârî, “Hac,” 1617; Müslim, “Hac,” 3037.

³⁸⁷ Müslim, “Hac,” 231, 232.

rek'atta artık sesli kuran okumayı kaza edememesine benzer. Çünkü son iki rek'atta sessiz okuma sevabını da kaçırmamalı.³⁸⁸

Tavaf esnasında, tavaf alanında, insanların yoğun olması sebebi ile izdiham oluşması durumunda, remel yaparak bu izdihamın daha da artması ihtimalinin olması, remel yapmadan da tavaf yapılabilir mi sorusunu akla getirmektedir. Bu konuda yaptığım araştırmada şu sonuçlara vardım:

Birçok İslâm âlimi o günün şartlarında remel yapmayı gerektirecek durumun, şimdiki zamanda ortadan kalktığını ileri sürerek, tavafta remel olmadığını söylemişlerdir.³⁸⁹ Fakat Hanefilere göre; nasıl ki hacda Hz. İbrâhîm'in şeytanı taşlamasını, Peygamber efendimiz hac ibadetini ifa ederken devam ettirmişse, Hz. Peygamberin de, vedâ tavafı sırasında da remel yapması³⁹⁰ delili sebebiyle, tavafta remelinde devam eden bir ibadet olması gerekmektedir. Bu sebeple normal şartlarda günümüzde de remel yapılmalıdır.

Tavafta remel yapmayı gerektiren durumun ortadan kalkmasına rağmen, şimdi remel yapmaya devam edilmesinin bir başka hikmeti de şudur: Kişi bu uygulamaya sebep olan bu tarihi olayı, yani İslâm'ın güçlenişini düşünür. Ardından Allah'ın İslâma ve Müslümanlara lütfettiği nimetini hatırlar.³⁹¹

Tavaf alanının kalabalık olması sebebi ile insanların kişiyi sıkıştırdığı bir anda, (Cuma günü kalabalıkta sıkışan kişinin, secde etme imkânı buluncaya kadar sabrettiği gibi)kişi sabretmeli, imkân bulunduğu anda, daha fazla izdihamın oluşmasına da sebep vermeden remeli yapmalı,³⁹² görüşünün bugünkü şartlarda daha uygun olacağını ifade edebiliriz. Metafta tavaf eden kişi, remel yapma sünnetini yerine getireyim derken, ötekileri sıkıştırarak kul hakkı gibi bir günaha da girmemeye çalışmalı. Bu durumda koşar adım yaparak yürümeyi tercih etmelidir.

---

³⁸⁸ Şirbînî. *a.g.e.*, IV,s. 180.

³⁸⁹ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 20.

³⁹⁰ Müslim, "Hac," 231.

³⁹¹ Şirbînî. *a.g.e.*, VI, s. 181.

³⁹² Serahsî, *a.g.e.*, IV,s. 21.

III. 6. 4.Hacerü'l-esved'i İstilam ve Kolaylaştırma İlkesi

Hacerü'l-esved: Kâ'be'nin güneydoğu köşesine tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla yerleştirilen taşa denir. İstilâm: tavaf sırasında Hacerü'l-esved'i sünnete uygun şekilde ziyaret etmek, ona el ile dokunup öpmek³⁹³ anlamına gelir.

İbn Ömer'den rivayet edildiğine göre; Peygamber (s.a.v), Hacerü'l-esved'i öpmüş dudaklarını onun üzerine koymuş ve uzun süre ağlamıştı. Sonra yanında Ömer (r.a)'i görünce ; “Ey Ömer! Burada gözyaşı dökülür.”³⁹⁴Diye buyurmuştur.

Ömer (ra), halifeliği sırasında Hacerü'l-esved'in yanına gelerek. “Ben biliyorum ki ey Hacerü'l-esved, sen yararı ve zararı olmayan bir taşsın. Resûlullâh (s.a.v)'in seni istilam ettiğini görmeseydim, bende seni istilam etmezdim,” demiştir.

Bize kadar gelen bu rivayetlerden dolayı Hacerü'l-esved'i öperek istilam etmek sünnettir. Fakat günümüz uygulamasında, tavaf alanının aşırı kalabalık olmasına ilaveten, tüm insanların bu sünneti yerine getirerek, bu sevaba nail olmaya çalışmaları, beraberinde yeni sorunlara sebep olmaktadır. Meseleyi kadınlar açısından düşünecek olursak; kadın erkek ayrımı yapılmaksızın yapılan günümüz tavafında, kadınların erkekler içinde Hacerü'l-esved'i öpmeye çalışmaları, namahremlerin içinde bir haramı işlemeye sebebiyet verebilir. Kaldı ki bir kısım ulema boş olmadığı sürece kadınların Hacerü'l-esved'i istilam etmelerinin sünnet olmadığını ifade etmişlerdir.³⁹⁵ Meseleyi erkekler açısından düşünürsek; birbirlerini inciterek kul hakkının ihlali sonucunu doğuran bir ortamın oluşmasına zemin hazırlanabilir. Bu sorunun çözümünde Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hadisleri, bize ölçü ve rehberdir.

Peygamber efendimiz (s.a.v)'in bazen Kâ'be'yi devesi üzerinde tavaf ettiği, Rûkn-ü Yemânî ile Hacerü'l-esved'i de uzaktan istilam ettiği, rivayetleri bize kadar gelmiştir.³⁹⁶Hacerü'l-esved'i istilam ederken güçsüzlere eziyet edilmemesi gerektiğini Peygamber Efendimiz(s.a.v)'in Hz Ömer'e olan şu tavsiyesinden

³⁹³Salim Öğüt, “Hacerü'l-esved,” *DİA*, XIV, 1996, s. 433.

³⁹⁴İbn Mâce, “Menâsik,” 27.

³⁹⁵Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 168.

³⁹⁶Müslim, Hac, 254; Nesâî, “Menâsik,” 140.

anlamaktayız: “Sen güçlü kuvvetli adamsın. Güçsüzlere eziyet verebilirsin. İnsanları Hacerü’l-esved’e sıkıştırma”³⁹⁷ buyurmuştur.

Yukarıda belirtilen hadisi şerifleri göz önüne alan birey, tavafda herhangi bir Müslümana eziyet etmeden Hacerü’l-esved’i öpme imkânı bulabilirse bunu yapmalı. Bu imkânı bulamayan kişi eliyle dokunur. Kişi buna da gücü yetmezse sopa vs. ile bir şeyle dokumaya çalışır, buna da gücü yetmeyen karşısına geçip uzaktan ona yönelerek, selamlamaya çalışmalıdır.³⁹⁸ Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in uygulamalarında bunu görmekteyiz. Ayrıca bir başka hadisi şerifte de şöyle buyurmaktadır: “Size bir şey emrettiğimde ne kadarını yapabiliyorsanız o kadarını yapın.”³⁹⁹ Bu sebeple ne kadarını yapabiliyorsak o kadarını yapmak durumundayız. Çünkü tavaf şavtları namazın rek’atlarına benzer. Namaza başlarken ve her rek’atta nasıl tekbir getiriliyorsa uzaktan da olsa tavafa da istilamla başlanması ve her dönmede de istilam edilmesi daha mükâfatlı olacaktır.⁴⁰⁰ Yani Hacerü’l-esved’i öpemeyen uzaktan selamlamayı da tamamen terk etmemeli. Çünkü bunun fazileti ile ilgili olarak Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyuruyor: “Hacerü’l-esved kıyamet gününde gören iki gözü, konuşan dili olduğu halde diriltilir. Kendisini istilam eden yada karşıdan selamlayan kişilere hakkıyla tanıklık eder.”⁴⁰¹

III. 6. 5. Makâm-ı İbrâhîm’de Tavaf Namazı Kılmak ve Kolaylaştırma ilkesi

Makâm-ı İbrâhîm: “Kâ’be’nin inşası sırasında Hz. İbrâhîm’in üzerine çıkıp duvar ördüğü ve üstünde insanları hacca davet ettiği kabul edilen taş veya onun bulunduğu yer”⁴⁰² olarak tanımlanmıştır.

Tavaf namazı kılmak Hanefilere göre tavafın vâciplerinden biridir.⁴⁰³ Çünkü Peygamber efendimiz: “Tavaf eden kimse her yedi şavt için iki rek’at namaz

³⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, “Müsned,” I, s. 28.

³⁹⁸ Şirbîni, *a.g.e.*, VI, s. 169, 170; İbn Kudâme. *a.g.e.*, III, s. 372.

³⁹⁹ Buhârî, “el-İ’tisâm bi’l-kitâb ve’s-sünne,” 2.

⁴⁰⁰ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 21, 22.

⁴⁰¹ Tirmizî, “Hac,” 113.

⁴⁰² Nebi Bozkurt, “Makam-ı İbrâhîm,” *DİA*, XXVII, 2003, s. 412.

⁴⁰³ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 24.

kılsın”⁴⁰⁴ buyurmuştur. Hanefiler bu emrin vücutiyet ifade ettiğini savunurlar. Peygamber efendimizin kendisi de bizzat bu namazı Makâm’ı İbrâhîm’de kılmıştır. Bunun delili Câbir (r.a)’den gelen şu rivayettir: “Peygamber (s.a.v), tavafini bitirdikten sonra Makâm-ı İbrâhîm’e gitti ve iki rek’at namaz kıldı.”⁴⁰⁵

Hz. Ömer (r.a)’den rivayet edildiğine göre, O (r.a); “Ya Resulalâh Makâm-ı İbrâhîm’de namaz kılsanız! dedi. Bunun üzerine Allah teâlâ şu âyet-i kerîmeyi indirdi: “Makâm-ı İbrâhîm’i namaz kılma yeri edinin.”⁴⁰⁶

Şafî mezhebine göre tavaf namazı kılmak tavafin sünnetlerinden biridir. Hz. İbrâhîm’in makamının arkasında kılmak ise daha faziletlidir. Şayet bu mümkün olmazsa Hicr’in arkasında kılınır. Kimi âlimlerimizden gelen bir başka görüşe göre bu namazı Kâ’be’nin oluşunun altında, sonra Mescid’i Haram’da, sonra harem bölgesinin dilediği yerinde dilediği zamanda kılabilir. Bu namaz kişinin ölümü ile ancak kaçırılmış olur. Şafîlere göre kişi peş peşe yaptığı her tavafin namazlarını peşpeşe kılabilir. Kişi bütün tavaflar için sadece iki rek’at namaz kılsa buda mekruh değildir.⁴⁰⁷

Hanbelî mezhebine göre de tavaf namazı kılmak müekked sünnettir. Bu namazı Makâm-ı İbrâhîm’de kılmak müstehapdır.⁴⁰⁸

İmâm Muhammed Mescid’i Haram’da uygun yerde namaz kılmayı şöyle yorumlamıştır: Makâm’ı İbrâhîm çoğu zaman kalabalık olmaktadır. Tavafnamazı için sıkıntıya katlanmak uygun olmaz. Mescid’i Haram’ın her yerinde namaz kılınabilir. Bu nedenle tavaf eden kişi, tavaf namazını kolayına gelen yerde kılabilir.⁴⁰⁹

Kanaatimce normal şartlarda tavaf namazını Makâm’ı İbrâhîm’in arkasında kılma faziletini kişi kaçırmamaya çalışmalıdır. Fakat tavaf alanının yoğun olması

⁴⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, “Müsned,” VI, s. 399.

⁴⁰⁵ Tirmizî, “Hac,” 33.

⁴⁰⁶ Bakara, 2/125.

* Hicr:Kâ’be ile hatîm denilen yarım daire şeklindeki duvar arasında kalan ve Altın Oluğun altına rastlayan yer.(bk: Fuat Günel, “Hicr,” *DİA*, XVII, 1998, s. 455).

⁴⁰⁷ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 189-191.

⁴⁰⁸ İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, s. 374.

⁴⁰⁹ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 24.

durumunda hem tavafdaki bu dönmeye mâni olmama, hem de kişinin kendisini sıkıntıya düşürmemesi açısından Mescid’i Haram’ın uygun yerinde tavaf namazını kılmalı. Çünkü Mescid’i Haram’ın her yeri namaz kılma yeridir. Bu nedenle kişi namazı kolayına gelen yerde kılmalı⁴¹⁰ görüşü, günümüz uygulamasında zahmetin giderilmesi açısından daha isabetli olduğu kanaatindeyim. Bu aynı zamanda kişinin huşu içinde namaz kılması için daha iyi bir ortam oluşturacaktır.

III. 6. 6. Sa’y Yapmada Kolaylaştırma İlkesi

Sa’y;“Hac ve umre tavaflarından sonra Safâ tepesinden başlayarak dördü gidiş, üçü dönüş olmak üzere, Safâ ile Merve tepeleri arasında gidip gelmeyi ifade eder. Gidiş ve gelişlerden her birine şavt, sa’yin yapıldığı yere mes’â denilir.”⁴¹¹

Sa’y in Kur’an’da ki delili: “Şüphesiz Safa ve Merve Allah’ın nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâ’be’yi ziyaret eder ve onları tavaf ederse bunda bir günah yoktur.”⁴¹² Âyetidir.

Sa’y Hanefî’lere göre haccın vâciplerinden, Şafiî’lere göre ise haccın rükünlerinden biridir.⁴¹³

Sa’y tavafı tamamlayıcı bir ibadettir. Peygamber efendimiz (s.a.v) tavaftan sonra sa’yı yapmıştır. Dolayısıyla tavaftan önce yapılacak sayın geçerliliği yoktur. Sa’y daki kolaylaştırmanın günümüzde uygulanmasına şunları örnek verebiliriz: Cünüp ve hayız ve nifaslının yaptığı sa’y geçerlidir. Çünkü sa’y Beytullâh’a bağlı bir ibadet değildir. Hanbelî mezhebine göre abdestsiz yapılan sa’y mekruhtur fakat taharet şart değildir. Tavafin çoğunu yaptıktan sonra yapılan sa’y geçerlidir. Safa ve Merve tepelerine kadar tırmanmayı terk etmesi nedeniyle bir ceza gerekmez. Fakat bir mekruh işlemiş olur. Bu sebeple mazeret yoksa tırmanmayı terk etmemeli. Sa’yı erteleyerek memleketine dönen kişinin haccı geçerli olur. Bu eksikliği ceza kurbanı ile giderebilir.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 24.

⁴¹¹ Salim Öğüt, “Sa’y,” *DİA*, XXXVI, 2009, s. 206.

⁴¹² Bakara, 2/158.

⁴¹³ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 95; Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 327.

⁴¹⁴ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 98, 99; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, s. 390.

Kişi sa'yi yürüyerek yapabilecek güçte iken, başkasının yardımı ile veya tekerlekli sandalye vb. araçlarla taşınarak yaparsa dem kesmesi gerekir. Ancak yürümeye güç yetiremeyenlerin, sa'yi başkasından yardım alarak veya tekerlekli sandalye vb. araçlarla yapmaları câizdir.⁴¹⁵

Hac sa'yini Kurban Bayramı günlerinde yoğun kalabalık arasında yapmak istemeyen kişi hac için ihrama girdikten sonra herhangi bir nafîle tavafın peşine yapabilir. Çünkü bayram günlerinde yapılan sa'y kişi için zorluğa sebep olabilir.⁴¹⁶

III. 6. 7. Ziyaret Tavafını Bayram Günlerinde Yapma Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi

Ziyaret tavafı haccın rüknü olan tavaftır. İmâm Âzam'a göre farz olan bu tavafın vakti kurban kesme günleridir. Ziyaret tavafı kurban kesme günlerinden sonraya ertelenmemeli. En faziletlisi ise bayramın ilk günü tavafın yapılmasıdır.⁴¹⁷ Kişi bayram günlerinde farz olan tavafı yapmaz da, teşrik günlerinden sonraya ertelerse, Ebu Hanîfe'ye göre ceza kurbanı kesmesi gerekir.⁴¹⁸

Günümüz uygulamasında Kurban Bayramı günlerinde toplu ulaşım araçlarının çalışmaması, uzak bölgelerde bulunan hacıların Kâ'be'ye gidebilmesini zorlaştırmakta veya imkânsız hale getirmektedir. Çünkü şu an ikâmet edilen çoğu bölgeler, her yaştaki insanın, Kâbe'ye rahatlıkla yürüyerek gidip gelemeyeceği kadar uzaklıktadır. Bu durum da, özellikle mazeretli olanların kurban kesme günlerinde tavaf yapamamalarına neden olmaktadır. Bu sebeple, diğer mezhep imâmlarının görüşlerini tespit etmemiz gereklilik haline geldi.

İmâm Âzam'a göre ziyaret tavafının, kurban kesme günlerinde yapılması gerekirken, İmâm Muhammed ve Ebû Yûsufa göre bu tavafın, kurban kesme günleri sonrasında yapılmasında herhangi bir ceza gerekmez.⁴¹⁹ Hanbelî mezhebinde ise, ziyaret tavafının, fazilet vakti ve yeterlilik vakti olmak üzere iki kısım vakti vardır. Fazilet vakti; Kurban Bayramı günü Akabe cemresine taş attıktan, kurban

⁴¹⁵ Kâsânî, *a.g.e.*, II, s. 134.

⁴¹⁶ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 45.

⁴¹⁷ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 45.

⁴¹⁸ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 77.

⁴¹⁹ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 45; Kâsânî, *a.g.e.*, II, s. 132.

kesip,saçları tıraş sonra ettikten sonra ziyaret tavafını yapmaktır. Çünkü Hz. Âişe'den rivayet olan hadiste, "Hz. Peygamber (s.a.v) ile birlikte hac yaptık, Kurban Bayramı gününde ziyaret tavafını yaptık"⁴²⁰ demiştir. Câizlik yani yeterlilik vakti ise; başlangıcı Kurban Bayramı günü gecenin yarısından itibaren başlar, son vakti ise yoktur. Yani ömrün sonuna kadar herhangi bir gün yapılırsa bu sahih olur,bunda ihtilaf yoktur. İhtilaf; kurban kesme günlerinde yapılmayan tavaf sonra yapılırsa, ceza kurbanı gerekir mi? Gerekmez mi?Konusundadır. Hanbelî mezhebine göre herhangi bir ceza gerekmez. Bu kişi tıpkı Kurban Bayramı günlerinde tavaf yapmış gibidir.⁴²¹

Bu fetvayı verenler şu hadisi delil olarak ele almışlardır.Abdullah b.Abbas (r.a) tan rivayet edildiğine göre: Sahâbeden biri Hz.Peygamber'e; "Şeytan taşlamadan ziyaret tavafını yaptım, olur mu?" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s), "Zararı yok, (olur)" cevabını verdi. Bir başka sahâbî, "Kurban kesmeden tıraş oldum, (olur mu)" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.), "Zararı yok, (olur)" buyurdu. Bir başka sahâbî, "Şeytan taşlamadan kurban kestim (Olur mu)" diye sordu. Hz. Peygamber (a.s.), "Zararı yok (olur)" buyurdu.⁴²²

Yukarıdaki deliller sebebi ile kişi imkân bulabilirse fazilet vaktinde tavafını yapmalı, şayet bu imkânı elde edemezse bayram günlerine en yakın zamanda ziyaret tavafını yerine getirmeli. Çünkü ömrün ne zaman sona ereceğini bilmediğimiz bir dünyada yaşamaktayız. Ancak ziyaret tavafını izdiham ve ulaşım güçlüğü gibi bir nedenle zamanında yapamayanların, Hanbelî mezhebinin geniş zaman anlayışına uyararak, daha sonra yapabilmelerinin mümkün olacağını ifade edebiliriz. Bu ertelemeyen dolayı ceza kurbanı da kesmemeliler diye düşünüyorum.

⁴²⁰ Müslim, "Hac," 335, II, s. 950.

⁴²¹ İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 250.

⁴²²Buhârî, "Eyman ve'n-Nüzur," 15, VII, 225, 226.

III. 7. Müzdelife Vakfesi ve Kolaylaştırma İlkesi

Müzdelife hac mevsiminde Arafat'tan inen insanların toplanarak zikir ve dua ile Allah'a yaklaşmaları için vakfe yaptıkları yerdir.⁴²³“Cennet muttakilere yaklaştırılır.”⁴²⁴ Âyet-i kerîmesinde de yaklaşma anlamında kullanılmıştır.

Müzdelife ayrıca Hz. Âdem ile Havvâ burada bulunduğu, insanlar toplanıp bir araya geldikleri, akşam ve yatsı namazları, yatsı vakti girdikten sonra birlikte kılındığı için, cem (toplanma, bir araya gelme) diye de isimlendirilmiştir.⁴²⁵ Şu âyette de toplanma anlamda kullanılmıştır: “Ötekileride oraya yaklaştırdık.”⁴²⁶

Kur'an-ı Kerimde Müzdelife ile ilgili âyette şöyle buyruluyor: “Arafafat'tan ayrılıp (seller gibi Müzdelife'ye) akın edince Meş'ar-i Haramda Allah'ı anın.”⁴²⁷ Bu âyet-i kerîme sebebi ile Müzdelife vakfesi haccın vâciplerinden biridir.⁴²⁸ Bir kimse bilerek veya bilmeyerek, uyanık veya uyuyarak, ayık veya baygın, oturarak, yürüyerek veya vasıta içerisinde abdestli veya abdestsiz, cünüp, adetli ve lohusalı, niyetli veya niyetsiz olarak belirlenen vakitlerde, Müzdelife vakfesini yapsa vâcip yerine getirilmiş olur.⁴²⁹

“Müzdelife'nin her tarafı vakfe yeridir,”⁴³⁰ hadisi bize vakfe yapılacak yeri gösterirken, “Ancak muhassar vadisinde uzak durun”⁴³¹ hadisi, Müzdelife'nin sınırlarını bize açıklamaktadır.

Hanefî mezhebine göre Müzdelife vakfesi sabah namazının vaktinin girmesinden, güneşin doğumuna kadar olan sürede yapılması zorunludur. Bu sebeple sabah namazı Müzdelife'de erken kılınmalı. Cabir (r.a)'ın konu ile ilgili rivayeti de buna işaret etmektedir: “Peygamber Efendimiz (s.a.v)' in hiçbirnamazı vaktinden önce kıldığını görmedim. Ancak bayram sabahında kılınan sabahnamazı ayrı, bu

⁴²³ Dursun Ali Şeker, “Müzdelife,” *DİA*, XXXII, s. 239.

⁴²⁴ Şuara, 26/ 90.

⁴²⁵ Dursun Ali Şeker, “Müzdelife,” *DİA*, XXXII, s. 239.

⁴²⁶ Şuara, 26/64.

⁴²⁷ Bakara, 2/198.

⁴²⁸ Kâsânî, *a.g.e.*, II, s. 135, 136.

⁴²⁹ Kâsânî, II, s.136.

⁴³⁰ İbn Mâce, “Menâsik,” 55, II, 1012.

⁴³¹ İbn Mâce, “Menâsik,” 55, 3013, II, s. 1002.

namazı, o gün alaca karanlıkta kılmıştı.”⁴³² Sabah namazını ortalık aydınlanıncaya kadar geciktirmek, vakfeyi de geciktirmek anlamı taşır. Vakfe yapma zorunluluğundan dolayı sabah namazını vaktin evvelinde kılmak gerekir.⁴³³

Müzdelife vakfesinin zamanını, fecri sadık ile güneşin doğumu arası olarak belirleyen Hanefî mezhebinin bu görüşü, günümüz uygulamasında birtakım sorunları da beraberinde getirmektedir. Çünkü hacca giden Müslümanların büyük bir kısmını, Müzdelife sınırları içinde bir saat gibi kısa bir zaman içinde toplamaya çalışmak, beraberinde izdihamın oluşmasına neden olacak, buda kişilerin birbirini ezmesi gibi hayati tehlikelerin ortaya çıkması sonucunu doğuracaktır. Bu sorunun çözümü için, konunun müçtehid imâmlarının farklı görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

Şafîî ve Hanbelî mezheplerine göre Müzdelife vakfesinin zamanı: Arefe gününü bayrama bağlayan gecenin yarısından, güneşin doğmasına kadar geçen süredir.⁴³⁴ Mâlikî mezhebine göre Müzdelife vakfesinin zamanı, arefe günü akşamından başlar. Yani Arafat’tan dönüşte bayram gecesini Müzdelife’de geçirip, akşam ve yatsı namazlarını, yatsının ilk vaktinde birlikte kıldıktan sonra, bayram sabahı güneş doğmadan, buradan ayrılmak haccın adaplarındanır.⁴³⁵

Gece yarısından sonra Müzdelife’den hareket eden kimse üzerine veya gece yarısından önce Müzdelife’den çıkıp fecirden önce tekrar Müzdelife’ye dönen kimse üzerine herhangi bir borç yoktur. Gecenin ikinci yarısında Müzdelife’de bulunmayan kurban keser. Birinci durumda bir şey gerekmemesinin sebebi şu hadistir: Sevde ve Ümmü Selem (r.a) gecenin ikinci yarısında Hz. Peygamber (s.a.v)’in izniyle hareket ettiler. Hz. Peygamber onlara ve yanında bulunanlara kurban kesmelerini emretmedi.⁴³⁶ Gecenin ikinci yarısında bulunmayan kişi ise kurban keser. Arafat’a geceleyin gelen ve vakfe ile meşgul olması sebebi ile Müzdelife’de bulunmayan kişi, yine Arafat’tan doğrudan Mekke’ye giden ve farz tavafını yapan, bu sebeple Müzdelife’de gecelemeleyen kişi, adet döneminin veya lohusalık döneminin

⁴³² Buhârî, “Hac,” 99.

⁴³³ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 38, 39.

⁴³⁴ Kâsânî, II, 136; İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 236; Şibînî, *a.g.e.*, VI, s. 238.

⁴³⁵ İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 395, 396.

⁴³⁶ Buhârî, “Hac,” 98; Müslim, “Hac,” 293, 296; Nesâî, “Hac,” 209, 214.

başlamasından korkan ve bu sebeple biran önce tavaf için Mekke'ye giden kadınlar, mazur sayılırlar. Bu tür mazereti olanların Müzdelife vakfesini yapmamaları durumunda bir şey gerekmez.⁴³⁷

Müzdelife'de gece yarısını geçtikten sonra kadınlar ve zayıf kimselerin önceden Mina'ya gönderilmeleri sünnettir. Böylece şeytan taşlama mahalli kalabalıklaşmadan Büyük Şeytan'ı taşıyabilirler.Çünkü İbn Abbas'dan rivayet edildiğine göre, o derki, Allâhın Elçisi (s.a.v) beni Müzdelife'den geceleyin ağırlıkları ile beraber (veya kadın ve çocuklarla birlikte) gönderdi.⁴³⁸

Durumu müsait olanların, Müzdelife de sabah namazlarını, sabah namazının ilk vaktinde kılıp, güneş doğmadan Mina'ya hareket etmeleri sünnettir. Çünkü Müşrikler güneş daha batmadan Arafat'tan hareket ederlerdi, güneş doğmadıkça da Müzdelife'den Mina'ya hareket etmezlerdi. Allah'ın Elçisi (s.a.v), müşriklere muhalefet etti de güneş batmadan Arafat'tan hareket etmedi, güneş doğmadan da Müzdelife'den hareket etti.⁴³⁹

Yukarıdaki farklı içtihatları göz önüne alırsak, Müzdelife vakfesini günümüz uygulamasında, Hanefî mezhebi dışındaki müçtehitlerin görüşleri doğrultusunda çözümlendiğini görmekteyiz. Konuyu iki farklı açıdan kolaylaştırabiliriz: Birincisi; Hanefî mezhebine göre çok kısa olan Müzdelife vakfesinin zamanını, Şafî ve Hanbelî mezhep imâmlarının görüşüne göre amel edip, gece yarısından başlatarak, daha fazla zaman kazanabiliriz. Çünkü hanefî mezhebine en yakın olan görüş budur. Müzdelife vakafesinde ki bu sorun, bu görüşle günümüzde çözebilir. Bu sorun, ileriki yıllarda bu iki mezhebe göre de çözülemeyecek noktaya gelirse, belki İmâm Mâlik'in görüşüne göre amel edilerek, vakfe akşamdan başlatılabilir. İkincisi; yaşlılar, güçsüzler ve mazereti olan kadınlar, Peygamberimiz'in uygulamasını göz önünde bulundurularak, Arafat'tan Minaya, Müzdelife'ye uğramadan gönderilebilirler. Çünkü bayram günlerinde herhangi bir ulaşım aracının çalışmadığı günümüz uygulamasında, mazur olanların bu yolu yürüyerek kat etmeleri, beraberinde belli bir meşakkati getirecektir.

⁴³⁷ Şibînî, *a.g.e.*, VI, s. 239, 240.

⁴³⁸ Müslim, "Hac," 303, 304, I, s. 941; Nesâî, "Hac," 209, 214.

⁴³⁹ Buhârî, "Hac,"98;İbn Hacer el-Askalânî,Fethü'l-Bâri, III,*Darü'l İhya Et-Turasi*, s. 415.

III. 8. Şeytan Taşlama (Remy-i Cimar) ve Kolaylaştırma İlkesi

Haccın fiillerinden biride cemreleri taşlamaktır.⁴⁴⁰ Zira bütün İslâm âlimleriittifak etmişlerdir ki,Peygamber (s.a.s) Efendimiz Arafat'tan döndükten sonra geceyi Müzdelife'de geçirmiş ve sabahnamazından sonra ve güneş daha doğmadan buradan Mina'ya hareket etmiş ve aynı gün, yani Kurban Bayram günü güneş doğduktan sonra Büyük Şeytanı (Cemratü'l-Akabe)taşlamıştır. Müctehidler, bayram günü güneşin doğuşundan zeval vaktine kadar olan zaman içinde birincicemreyi taşıyan kimsenin taşlamayı vaktinde yapmış olduğu ve Peygamber (s.a.s) Efendimiz'inbayram günü birinci cemreden başka bir cemreyi taşlamadığı hususlarında müttefiktirler.⁴⁴¹ Şeytan taşlamanın sünnet olan başlama vakti Kurban Bayramı günü güneşin doğmasından sonra olmasıdır. Yeterlilik vakti ise: Arafe gününü Kurban Bayramına bağlayan gece yarısında iken taşlanmasıdır. Çünkü bu konuda Hz. Âişe'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) Kurban Bayramında geceleyin Ümmü Seleme'yi Mina'ya gönderdi de o, fecirden önce (Akabe Cemresine) taş attı. Sonra Mekke'ye gidip ifâda (ziyaret) tavafını yaptı.⁴⁴² Bu delillerden dolayı Hanbelî mezhebine göre şeytan taşlamanın sünnet olan vakti güneşin doğmasından sonra yapılan taşlamadır. Yeterlilik vakti ise, Arefe gününü, Kurban Bayramına bağlayan gece yarısından itibaren başlayan süredir.⁴⁴³

Hanefî mezhebine göre ise, ilk gün şeytan taşlamanın ilk vakti, Kurban Bayramının birinci günü fecir doğduktan sonra başlar, güneş doğmadan atarsa bu da yeterlidir. İkinci günün taşlama zamanı zevalden(güneşin gökyüzünün ortasından batıya doğru hareket etme zamanı) başlar.Zevalden önce atamaya başlarsa,bu geçerli olmaz, üçüncü günün taşlarıda yine zevalden başlar. Üçüncü gün Mina'dan ayrılacak olanlar üçüncü günü zevalden önce atabilirler.⁴⁴⁴

Allah Teâlâ dördüncü gün şeytan taşlama konusunda bizleri muhayyer bırakmıştır. Kişi kolayına gelecek şekilde tercih hakkını kullanabilir. Çünkü âyet-i

⁴⁴⁰ Müslim, "Hac,"309, 310, I, s. 943.

⁴⁴¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 397.

⁴⁴² Ebu Dâvûd, 1942, II, s. 481.

⁴⁴³ İbn Kudâme, *a.g.e.*,(çev. Tunçer), II, s. 239, 240.

⁴⁴⁴ Serahsî, *a.g.e.*,IV, s. 128.

kerîmede şöyle buyruluyor. “Kim iki gün sonunda acele davranırsa o kimseye hiçbir günah yoktur. Kim gecikirse ona da hiçbir günah yoktur.”⁴⁴⁵

Şeytan taşlamanın ilk vakti, Müzdelife vakfesine bağlı olduğu için, yeter vaktinde (gece yarısından itibaren) şeytanı taşlamak isteyenler, gece yarısından itibaren taşlamayı yapabilirler. Çünkü Müzdelife vakfesi ile ilgili konuda ifade ettiğim gibi, vakfenin gece yarısından itibaren başlatılması, günümüz uygulamasında çıkabilecek izdihamı önleme açısından daha uygundur. Gece yarısından sonra Müzdelife vakfesini yapan kişi, Minay’a gelip fecr-i sadığı beklemeden şeytanı taşıyabilir ve Arafat ve Müzdelife vakfesindeki yorgunluğu atmak için istirahat yerlerine gidebilir.

Arafat ve Müzdelife vakfesinden döndükten sonra veya diğer günlerde, binek üzerinde de şeytan taşlanabilir. Bu kolaylıktan faydalanılacağına dair hadis Câbir (r.a) tan bize gelmiştir. Câbir (r.a) buyuruyor ki: “Hz. Peygamber (s.a.v) cemreleri* binekli olarak taşıdı.”⁴⁴⁶

Şeytan taşlamadaki diğer kolaylıkları da şöyle özetleyebiliriz:

Şeytan taşlama vakti sona ermeden önce ortadan kalkması beklenmeyen hastalık, hapse atılma, vb. durumlar sebebiyle, şeytan taşlama durumunda olmayanlar, vekâleten taş atırabilirler. Çünkü haccın bütünü için vekil câizse, haccın bölümleri içinde vekâlet câizdir. Kişi şeytan taşlamayı herhangi bir sebeple terk ettiğinde bunu diğer taşlama günlerinde kaza şeklinde telafi edebilir. Mazeretsiz şeytan taşlama günlerinde şeytan taşlamayı telafi etmezse, kurban keserek bu sorumluluktan kurtulabilir. Şeytan taşlamada atılacak taşların, taşlama alanından kalmış olması zorunlu değildir, Bu taşlar farklı yerlerden de toplanabilir. Rüzgâr, atılan taşı taşlama alanına götürse herhangi bir sakıncası olmaz, bu taş da atılmış sayılır.⁴⁴⁷

---

⁴⁴⁵ Bakara, 2, 203.

* Cemre: Hacda şeytan taşlama sırasında atılan taşlara ve bu taşların atıldığı yerlere verilen ad. (bk: M.Özgü Aras, “Cemre,” *DİA*, VII,1993, s. 340, 341).

⁴⁴⁶ Müslim, “Hac,” 310; Tirmizî, “Hac,” 63.

⁴⁴⁷ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 292, 293.

İlk dönem İslâm âlimlerimizden bir kısmı günüz atılmayan taşların, geceleyin atılarak telafi edilmesinin câiz olmadığı fetvasını vermişlerdir. Bir kısım islâm âlimlerimiz ise bunun yeterli olacağı görüşündedir.⁴⁴⁸

Günümüz şeytan taşlama uygulamasında, taşlamaya daha fazla vakit bulup, izdihamı önlemek için gece şeytan taşlamanın câiz olacağı görüşünü tercih etmekteyim. Çünkü bu görüş karşılaşılabilecek sıkıntıları gidermek açısından da önemli bir tedbirdir. Kaldı ki gece taşlamanın câiz olmadığını ileri süren âlimlerin bu görüşlerinin gerekçesi, o günün şartlarında gerekli aydınlatmanın olmaması sebebiyle, taşların belirlenen yere düşmeme veya başkasına zarar verme ihtimalinin olmasıdır. Oysa günümüzde bu gerekçe aydınlatma sistemi ile ortadan kalkmıştır.⁴⁴⁹

III. 9. Bayram Günlerinde İfa Edilecek Hükümlerde Tertibe Uyma Zorunluluğu ve Kolaylaştırma İlkesi

Kurban Bayramı günlerinde taş atmak, kurban kesmek, tıraş olmak ve ziyaret tavafını yapmak üzere dört menâsik yerine getirilir.⁴⁵⁰ Peygamber Efendimiz (s.a.v) vedâ haccını ifa ederken Kurban Bayramı sabahı Akabe Cemresi denilen Büyük Şeytanı taşladıktan sonra Mina'ya gelmiş, burada kurbanlarını kestikten sonra tıraş olmuştur. Aynı gün Kâ'be'ye gidip ziyaret tavafını yapmış ve Mina'ya geri dönmüştür.⁴⁵¹

Taş atma, kurban kesme ve tıraş olma arasındaki tertibe uymanın vâcip veya sünnet olması konusunda müctehit imâmları farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Meseleyi vâcip olma görüşüne göre ele alanlar, bu sıraya uyulmaması durumunda bir vâcibin terkinden dolayı kurban kesilmesinin gerekli olduğu sonucuna ulaşmaktadırlar. Ebu hanîfe (r.a) bu fetvayı verir. Delili ise İbn Mes'ud den gelen şu haberdir: “Kim hac fiillerinden birini diğerinden önce yaparsa, ona ceza kurbanı gerekir.”⁴⁵² Bu fetvaya göre bir kimse şeytan taşlamadan önce tıraş olursa, yada kurban kesmeden önce tıraş olursa bu kimse kurban kesmesi gerekir. Çünkü bir

⁴⁴⁸ Şirbîni, *a.g.e.*, VI, s. 296.

⁴⁴⁹ Karagöz v.dğr. *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁵⁰ İbn Kudâme, *a.g.e.*, (çev. Tunçer), II, s. 252.

⁴⁵¹ Müslim, “Hac,” 323, I, s. 947.

⁴⁵² Tirmizî, “Hac,” 76.

ibadetin bir zamanla sınırlandırılması, bir yerle sınırlandırılmasına benzer. Çünkü hac ibadeti ancak belirli yer ve zamanda yapılır. Yerle sınırlı olanı bu yerden sonraya bırakma ceza kurbanı gerektirir.⁴⁵³

Günümüz uygulamasında Ebu Hanîfe'nin bu fetvası beraberinde bir takım zorluklara neden olmaktadır. Çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v) hacda tıraş olarak ihramdan çıkmış⁴⁵⁴ ve kendisi de şöyle buyurmuştur: “(ihramdan çıkmak için) saçlarını kazıtanlara Allah rahmet etsin”, Denildi ki ‘saçlarını kısaltanlara da ey Allah'ın Resûlü’. Resûlullâh saçlarını kazıtanlara Allah rahmet etsin” diye üç kere tekrarladıktan sonra, saçlarını kısaltanlara da (Allah rahmet eylesin) diye buyurdu.⁴⁵⁵ Kurbanlar ise günümüzde çoğunlukla vekâleten kesimi yapılmakta ve bu da bayramın dördüncü günü, güneşin batımına kadar devam edebilmektedir. Tıraş olup ihramdan çıkmak isteyen bir kişi bu fetvaya göre bazen Kurban Bayramının dördüncü günü akşama kadar ihramlı bekleme zorunda kalacak ki, bu da beraberinde birtakım zorluklara sebep olacaktır.

Meseleye diğer müctehid imâmalarının bakış açısı ise şöyledir:

Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'e göre; hac fiillerinden birini öne alma veya geriye bırakmadan dolayı herhangi bir ceza gerekmez. İmâmeyn'in bu konudaki delili İbn Abbas'ın şu hadisidir. Bir adam Resûlullâh (s.a.v)'a Kurban Bayramının birinci günü;“Şeytan taşlamadan ziyaret tavafını yaptım. Olurmu?” diye sordu. Hz. Peygamber, “Zararı yok. (Bir şey gerekmez)” buyurdu. Bir başka sahâbî; “Kurban kesmeden tıraş oldum, bir sakıncası var mı?” diye sordu. Hz. Peygamber, “Zararı yok.(Bir şey gerekmez)” buyurdu. Bir başka sahâbî, “Şeytan taşlamadan kurban kestim, ne dersiniz? dedi. Hz. Peygamber, “Zararı yok. (Bir şey gerekmez)”buyurdu. O gün hac fiillerinden öne alınan veya ertelenen şeylerden ne sorulduysa Peygamber (s.a.v); “Yap, hiçbir sakıncası yoktur.”⁴⁵⁶Diye buyurdu.

Hanbelî mezhebi ve şafî mezhebine göre de bu sırayı takip etmek sünnettir.⁴⁵⁷

⁴⁵³ Serahsî, *a.g.e.*,IV, s. 82, 83.

⁴⁵⁴ Serahsî *a.g.e.* IV, s. 66.

⁴⁵⁵ Müslim, “Hac,” 318 (1301); Buhârî, “Hac,” 127; Ebû Dâvûd, “Menâsik,” 79, (1979).

⁴⁵⁶ Buhârî, “Hac,” 131; Müslim, “Hac,” 327; Tirmizî, “Hac,” 76.

⁴⁵⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*,(çev. Tunçer),II,s. 252; Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 253.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle şunu diyebiliriz: Bayram günlerinde yapılacak işleri, belirtilen sıraya göre yapmanın faziletli olması noktasında âlimler arasında ittifak vardır. Bu sebeple normal şartlarda bu sıranın takip edilmesi ile daha fazla mükâfat alınacağı Allah (c.c)'tan umulur. Tartışılan konu tertibe uymama durumunda ceza kurbanı gerekip gerekmeyeceğidir. İmâm Âzam'ın dışındaki müctehidlere göre ceza kurbanı gerekmez. Hanefî mezhebinden de İmam Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'den de (imâmeyn) böyle bir görüşün gelmesi sebebi ile sıraya uyulmaması durumunda, herhangi bir ceza gerekmeyeceği görüşü, günümüz şartlarında uygulanabilirliği açısından daha uygundur diye düşünüyorum. Bu sebeple daha fazla mükâfat için kişi sırayı takip etmeli. Fakat mazeret olması durumunda, kişinin kolayına gelecek şekilde menâsiki ifâ etmeye çalışmasının daha isabetli olacağını ifade edebiliriz.

III. 10.Haccı Mazeret Sebebiyle Tamamlayamama (İhsâr) ve Kolaylaştırma İlkesi

Hac ve umre ibadetini yapmak üzere ihrama giren kişi, birtakım sebeplerle, hac ve umre ibadetini yapamadan ihramdan çıkmak zorunda kalabilir. Bu durumda olan birey için ihsâr* ile ilgili hükümler devreye girer ki, bu da ihramdan çıkmak isteyen kişi açısından ara bir çözüm yolu olur. İhsâr hükümleri sayesinde kişi, hac ve umre yapamadan da ihramdan çıkma gibi bir kolaylıktan faydalanabilir.

İhsârın hükmü hakkındaki asıl delil, Allah Teâlâ'nın (kolaylık kelimesinin de içerisinde yer aldığı) şu âyeti kerîmesidir: “Haccı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir. (hac yolculuğu için) emin olduğunuz vakit kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi

---

* İhsâr:Hac veya umre için ihrama girdikten sonra bunların tamamlanmasını engelleyen bir durumun ortaya çıkmasıdır (bk:Salim Ögüt, “İhsâr,” *DİA*,XXI, 2000, s. 548).

tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah'ın vereceği ceza ağırdır.”⁴⁵⁸

Hanefî mezhebine göre muhsar hac için ihama girmiş ise Mekk’de bir koyun alınmak üzere bir kurban parası göndermeli. Bu kurban Harem’de kesilmelidir. Çünkü bu kurban Hareme özgüdür. Hanefîlerin delili yukarıdaki âyette geçen “Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin” emridir. Kurban yerinden kastedilen ise Harem bölgesidir. Allah’ü Teâlâ’nın kurbanları işaret ederek, “Sonra bunların varacakları yer Beytullâh’tır,”⁴⁵⁹ şeklindeki âyeti bunun delilidir. Ayrıca kan akıtmak ve ihramdan çıkmak da bir ibadettir. İbadet ise özel bir yerde ve özel bir zamanda olur. Bu da kurban günleri ve Harem bölgesidir.⁴⁶⁰

İhsâr kurbanının zamanı ise, Ebû Hanîfe’ye göre kurban günleri ile sınırlı değildir. Çünkü ihsâr kurbanının etinden sadece fakirler yiyeceği için kefare kurbanı anlamındadır. Ayrıca ihsâr durumunda ihramdan çıkmak için, bu kurbanın vâcip oluşu asıl vaktinden öncedir. Muhsar bu fiillerin yapılmasından önce ihramdan çıkmaktadır. İmâmeyn’e göre ihsâr kurbanının zamanı, kurban günleriyle sınırlıdır. Çünkü bu kurban ihramdan çıkmak için meşru kılınmıştır. Dolayısıyla temettu kurbanı makamındadır.⁴⁶¹

Şafiî mezhebine göre ihramdan çıkmak isteyen kişi muhsâr olduğu yerde bir koyun keser. İhramdan çıkmak da sadece kurban kesmek ve ihramdan çıkmaya niyetlenmekle olur. Tıraş olmayı haccın fiillerinden biri olarak sayanlara göre, bunu da yapması gerekir. Kişi, kesecek kurban bulamazsa, bunun bedeli olan bir şey yapması gerekir ki, bu da bir koyun miktarı kadar bir sadaka vermesidir. Bunu da bulamayan oruç tutar ki, daha güçlü görüşe göre oruç tutmadan da ihramdan çıkabilir.⁴⁶²

Hanefî mezhebine göre ihramdan çıkmak için saçları tıraş etmeye gerek yoktur. Kişi hastalık ve düşman korkusu nedeniyle de muhsâr olursa kurbanı gönderip

---

⁴⁵⁸ Bakara, 2/196.

⁴⁵⁹ Hac, 22/33.

⁴⁶⁰ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 219, 220.

⁴⁶¹ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 143.

⁴⁶² Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 442, 443.

kesilince ihramdan çıkar. Bu kişi farz yada nâfile hacca niyet etse, niyet ettiği yıl hakkını kaza etmesi gerekir. Çünkü Haccac b. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Peygamber(s.a.v) şöyle buyurmuştur “Kimin ayağı kırılırsa veya topallarsa o kimsenin ertesi yıl haccetmesi gerekir.”⁴⁶³ Nâfile haccın kaza edilmesinin sebebi: Sağlıklı bir şekilde başladıktan sonra edâ edilemeyen bir ibadetin, nâfile olmaktan çıkmasıdır.⁴⁶⁴

Hanefî mezhebine göre de kendisi kurban gönderecek birisini bulamazsa, hedy^{*} kurbanı göndermekten aciz kalması sebebi ile ihramdan çıkabilir. Nafakası çalınan kimse yürüyerek hac yapabiliyorsa bu kişi hakkını yapmalı. Yaya yürümeye gücü yetmiyorsa ihsâr hükümlerinden faydalanabilir.⁴⁶⁵

İhsâr hükümleri Rabbimizin bize olan nimetlerinden biridir. Çünkü hac için ihrama giren kişi herhangi bir sebeple o yıl hac edemezse ihramdan çıkmak için bir sonraki yılın hac aylarını beklemek zorunda kalacaktı. Bir yıl ihramlı kalmak da büyük bir zorluğu beraberinde getirecekti. İşte bu zorluklardan kurtulmak, ihsâr hükümlerini uygulayarak ihramdan çıkıp, normal hayata dönmekle mümkün.

III. 11. Hedy Kurbanı Bulmayanın Durumu ve Kolaylaştırma İlkesi

Her kimki hac için Mekke'de bulunduğu süre içinde hacca kadar umreden faydalanırsa, yani kıran^{*} veya temettu^{*} haccı yaparsa bu kişinin şükür kurbanı kesmesi gerekir. Çünkü Âyet-i kerîmede şöyle buyruluyor: “Kim hac günlerine kadar umre ile faydalanmak isterse, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür. Bu söylenenler, ailesi Mescid-i Haram civarında

⁴⁶³ Tirmizî, “Hac,” 96.

⁴⁶⁴ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 201-203.

* Hedy: “Hac ve umre yapan kimselerin Harem sınırları içinde kestikleri kurban”. (bk: Salim Öğüt, “Hedy,” *DİA*, XVII, 1998, s. 156).

⁴⁶⁵ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 204.

* Kırân haccında ihrama girerken hem umreye hem de hacca niyet edilir ve aynı ihramla her iki ibadet yerine getirilir (bk. Salim Öğüt, “Hac,” *DİA*, XIV, 1996, s. 389-397).

* Temettu haccında umre yapıldıktan sonra ihramdan çıkılır, ardından aynı dönemde tekrar hac için ihrama girilerek hac menâsiki eda edilir. (bk. Salim Öğüt, “Hac,” *DİA*, XIV, 1996, s. 389-397).

oturmayanlar içindir.”⁴⁶⁶ Şükür kurbanının kesilmesine dair sünnetten bir delil ise, Cabir (r.a)’den gelen şu hadistir: “Biz Hz. Peygamber (s.a.v)’le beraber temettu haccı yaptık, bir büyük baş hayvana yedi kişi iştirak ettik.”⁴⁶⁷

Kişi herhangi bir sebeple kurban bulamazsa, kurbanın yerine geçmek üzere âyette belirtildiği gibi üç gün hac esnasında yedi gün hacdan sonra oruç tutması ilgili kişi açısından bir kolaylık ve bir çıkış yoludur. Hacda tutulması gereken oruç ta faziletli olan, terviyegününden bir gün önce, terviyeye günü ve Arefe günü (Zilhiccenin 7.8.9. günleri) tutulmasıdır. Çünkü bu günlerde tutulan oruç hedy kurbanı yerindedir. Kurban gelinceye kadar oruç tutmazsa artık kurban kesmesi kesinleşir. Çünkü tutulması gereken oruç delille zamanı belirtilen oruçtur. Bu vakitten sonra tutulan oruç kurban yerine geçmez. Bu üç gün oruçtan sonra kurban bulursa yine kurban kesmesi gerekir. Çünkü asıl ibadeti yapmaya gücü artık yetmiştir.⁴⁶⁸

III. 12. Hacda Kurallara Aykırı Davranışlardaki Cezalar ve Kolaylaştırma İlkesi

İnsan tabiatı gereği hata yapmaya müsait bir yapıda yaratılmıştır. Allah (c.c) insanların yaptıkları hatalardan dolayı işledikleri günahların cezasını, âhirete ertelemek için, bu dünyada bir takım kefaretlere yerine getirmemiz durumunda günahlarımızı sileceğini bizlere vad etmektedir. Bu vad, âhret hayatımız açısından bizlere tanınan kolaylıklardan biridir. Hac ibadeti gibi zor ve çok yönlü bir ibadette, kişi bilerek veya bilmeyerek hata yapmış olabilir. Bu hataları telâfi etmek üzere birtakım cezaları ödemek zorunda kalabiliriz. Hacdaki cezaları, İslâm hukukunda kolaylaştırma ilkesi açısından ele alarak incelemem sonucunda, birçok suçun telafisinde yerine getirmemiz gereken cezalarda, farklı alternatiflerin olduğunu ve bu seçeneklerden herhangi biriyle, işlenen suçun telafi edileceğinin bilgisine ulaştım. İşlediğimiz suçun telafisinde tercih hakkımızın olması günümüz uygulamasında bizler için büyük kolaylıktır. Konuya şu hususları örnek olarak verebiliriz.

⁴⁶⁶ Bakara, 2/196.

⁴⁶⁷ Müslim, “Hac,” 350.

*Hac menâsikinin başlangıç vakti olan zilhicce ayının sekizinci günü. (bk. Salim Ögüt, “Terviyeye”, *DİA*, XXXX, 2011, s. 520, 521.

⁴⁶⁸ Serahî, *a.g.e.*, IV, s. 337, 338.

-Hac için ihramda bulunan kişi ihram süresince kara hayvanını avlayamaz. Şayet avlarsa bu durum cezayı gerektirir. Bunun delili ise Kur'an-ı Kerim'deki şu ayettir: "Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır. (bu ceza), Kâ'be'ye ulaştırılmak üzere, öldürdüğünün dengi olup, içinizden iki adil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan, veya yoksulları yedirmek suretiyle kefâret, yahut onun dengi oruç tutmaktır."⁴⁶⁹

Hacda birtakım davranışların cezayı gerektirmesinin sünnetten delillerinden biride şu hadistir: "Allah Mekke'yi haram (dokunulmaz) kılmıştır. Benden önce kimseye helal kılınmamış ve benden sonra kimseye de helal kılınacak değildir. (sadece Mekke fethi sırasında) gündüzün bir vaktinde bana helal kılındı. Bundan sonra artık buranın otları biçilmez, ağaçları koparılmaz, av hayvanları ürkütülmez, (sahibini bulmak amacıyla) ilân eden kişi dışında hiç kimse buranın yitiğini alıp götürmez."⁴⁷⁰ Kişi hataen bir av hayvanını da öldürse yine kıymetini tazmin etmesi gerekir. Çünkü tazmin konusunda hayvanı öldürmenin hataen veya kasten olması veya hayvan öldürmenin yasak olduğunun bilinip bilmemesi, yahutta unutarak hayvanın öldürülmesi arasında fark yoktur.⁴⁷¹

Muhayyerlikle ilgili âyet ve hadislere Hanefî âlimlerinin yaklaşımı ise şöyle: Ebu Hânîfe ve Ebû Yûsuf ((r.a)'a göre avın değerini takdir etmek üzere iki hakeme başvurup da hakem değerini belirledikten sonra, hedy kurbanı kesme, yoksulu doyurma ve oruç tutma arasında tercih yapma ihramlıya aittir. İmâm Muhammed (r.a)'e göre ise bu üç kefâret arasındaki tercih hakkı iki hakeme aittir. Bu iki hakem bu üç kefâretten hangisini belirlerse onu vermesi gerekli olur. İmâm Muhammed yukarıdaki ayetin açık ifadesini delil olarak ele almıştır. (içinizden iki adil kimsenin takdir edeceği bir kurbanlık hayvan). Ebû Hanîfe ve EbûYûsuf (r.a) ise şöyle demişlerdir: Bu iki hakeme avın değerini belirlemek için ihtiyaç duyulmuştur. Bu değer ortaya konduktan sonra, artık ihramlı üzerine vâcip olan şey kefârettir. Şayet ihramlı hedy kurbanı kesme tercihinde bulunursa yukarıdaki âyetten dolayı ihramlı

⁴⁶⁹ Mâide, 5/95.

⁴⁷⁰ Buhârî, "Cenâiz," 77, II, 95

⁴⁷¹ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 395.

bu kurbanı haremde kesmesi ve etini fakirlere dağıtması vâcip olur. Şayet fitre vermek isterse belirlenen meblağ kadar fitre her bir fakire verecek şekilde ödenir. Şayet kişi oruç tutmayı tercih ederse, her bir yoksula bir yemek yerine tam bir gün oruç tutar.⁴⁷²

-Hastalığın cezalara etkisi:

Hanefî mezhebine göre hastalık durumu kişilerin cezaları ödemede muhayyer (tercih yapma) olma sebebidir. Çünkü âyet-i kerîme şöyle buyruluyor:“İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olurda tıraş olmak zorun da kalırsa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.”⁴⁷³ Çünkü iradesi dışında olduğu için kişi muzdar sayılır. Bu sebeple; Kurban kesmede, sadaka vermede veya bunların yerine oruç tutmada kişi muhayyerdur.⁴⁷⁴

Sahâbeden Kâ'b b. Ucre'nin rivayet ettiği hadisi şerifte ise şöyle buyruluyor: “Hudeybiye musalahası esnasında Hz.Peygamber yanıma geldi. Başındaki bitler yüzüme dökülüyordu. Bana; “Başındaki haşere seni rahatsız ediyor mu?” diye sordu. Ben, “evet” deyince, “Tıraş ol, üç gün oruç tut veya altı fakiri doyur yahut bir kurban kes” buyurdu.⁴⁷⁵

Yukarıdaki deliller sebebi ile özür olmadığı zaman ihramlıya kurban kesmesini gerektiren ihram yasağı, bir özür ve zaruret sebebi ile işlenirse hadiste belirtilen üç kefâretten birini tercih edebilir. Mesela; ihramlı içinde güzel koku bulunan bir ilaçla tedavi olursa, bir çıbanı, içinde güzel koku bulunan bir ilaçla tedavi eder, bu ilacı yaraya yapıştırırsa bu kişi kurban kesebilir, üç gün oruç tutabilir veya altı fakiri doyurabilir.⁴⁷⁶

İhramlı erkek, ihramlı olduğu süre içinde kendisine haram olan bir elbiseyi özür sebebi ile giyer, mestleri zaruret durumunda bir gün ve daha fazla süreyle giyerse üç kefâretten birini seçebilir. Mesela ihramlı, gömlek giyme durumunda kalırsa ve iki gömlek giyerse üç kefâretten dilediğini seçebilir. Bir gömlek giymeye

⁴⁷² Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 157, 158.

⁴⁷³ Bakara, 2/196.

⁴⁷⁴ Kâsânî, *a.g.e.*, III, s. 36.

⁴⁷⁵ Buhârî, “Muhsâr,” 5.

⁴⁷⁶ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 229.

mecbur kalırsa ve gömlekle birlikte başını örtmesi durumunda ceza kurbanı gerekir. Çünkü birinci bölümde zaruret durumunda fazlalık vardır. Dolayısıyla bu durum yeni başlayan bir ihram suçu oluşturmaz.⁴⁷⁷

Şafî mezhebinde muhayyerliğe bağlı kolaylaştırma daha geniş kapsamlı ele alınıp, herhangi bir mazereti bulunmadan da kişi tercih hakkını kullanarak kolayına gelen cezayı ödeyebilir. Şafîlerin bu konudaki görüşleri şöyle: İhramlı olduğu süre içinde, üç veya daha fazla saç ve tırnağı peşpeşe kestiğinde, koku sürdüğünde, elbise giydiğinde, saçına, sakalına yağ sürdüğünde, şehvetle seviştiğinde, tercih hakkını kullanabilir. Yinemîkat mahallinden ihrama girmemek gibi yapılması emredilen bir şeyi terk ettiğinde, mîkat mahalli dışında bir yerden ihrama girme durumunda, oradan ihrama girmenin gereğini yapmadığında, şeytan taşlamayı ve Müzdelife ile teşrik günlerinin gecelerinde Mina'da geceleme, terk ettiğinde, tercih hakkını kullanabilir. Yani yukarıda sayılan üç seçenektan birini yerine getirmek suretiyle bu eksiklikleri giderebilir. Şafîler, Hanefî mezhebinin delil olarak kullandığı yukarıdaki âyet⁴⁷⁸ ve hadise⁴⁷⁹ kıyas yaparak bu hükmü verirler.⁴⁸⁰

Şafî mezhebine bağlı kişiler, yukarıdaki hüküm sebebi ile işlenen ihram yasaklarında, herhangi bir mazeret olmadan da muhayyerlik haklarını kullanarak kolaylarına gelen ödeme şekliyle bu eksiklikleri giderebilirler. Hanefî mezhebi ise âyet ve hadisin zahiri manasını ele alarak bir özre mukabil tercih hakkını kullanmayı esas aldıklarından, mazereti olmayanların bu haktan faydalanmamaları gerektiğinin fetvasını verirler. Bu sebeple hanefî mezhebine mensup olup da özrü bulunmayanlar bu haktan faydalanmamaları gerekir. Çünkü hiçbir sebep olmadığı halde bir başka mezhebe göre amel etmek, kişinin heva ve hevesine uyması anlamı taşıyabilir diye düşünüyorum.

-İhramlıya tanınan diğer kolaylıklar:

İhramlı kişi tedavi amacıyla ayağının çatlaklarını zeytinyağı gibi bir yağla yağlayınca, bu yağ kokuluda olsa bir şey lazım gelmez. Çünkü ihramlı iken tedavi

⁴⁷⁷ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 239.

⁴⁷⁸ Bakara, 2/196.

⁴⁷⁹ Buhârî, "Muhsâr," 1814; Müslim, "Hac," 2869.

⁴⁸⁰ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 426- 429.

olmak yasaklanmamıştır. Tedavi dışında böyle bir yağ kullanırsa;Ebû Hanifeye göre dem keserek, İmâm Muhammed ve Ebû Yûsufa gere, sadaka vererek bu eksikliği giderebilir. İhramlı kişinin elleri dışarıda kaldığı halde kaftan giymesinde, bunun içine iki omzunu sokmasında bir zarar yoktur. Çünkü kaftan giyme, ellerini elbise koluna sokmakla olur. Bunu yapmadığı takdire, kaftanı giymiş değil, omzuna atmış olur. İhramlı kişi, dikişli olmadığı takdirde ihramlı olmadığı zamandaki gibi ipekli kumaş ve yelek giymesinde bir zarar yoktur. İhramlı kimse şalvarı izâr (ihramın alt kısmı) gibi beline alsın veya gömleği ridâ (ihramlının omuzlarına attığı ihramın üst kısmı) gibi sırtına alsın veya gömleği başına dolarsa bir şey lazım gelmez. Çünkü bunları giymiş olmak elleri elbise koluna sokulması ile olur. Ellerini elbise içine sokmadığı takdirde elbisesini giymiş değil, omzuna atmış olur. Buda ridâ giymek anlamı taşır.⁴⁸¹

Beline bağlamak üzere, içine para veya değerli eşyalarını koyduğu kemeri kuşanmasında bir sakınca yoktur. Çünkü para kesesi ve kemerin câiz oluşu, dikişli elbise giyme anlamında olmaması sebebiyledir. İhramlının şal örtmesinde, gölgelenmesi için çadır kurmasında bir sakınca yoktur.⁴⁸²

III. 13. Hacda Kadınların Görevleri ve Kolaylaştırma İlkesi

İslâm dini kadınların sosyolojik ve psikolojik özelliklerini göz önünde bulundurarak, gerek ibadet hayatlarında gerekse sosyal yaşamlarında erkeklerden farklı olarak, bir takım değişikliklere gitmiştir. Kadınların ibadet hayatlarındaki bu değişikliklerde öne çıkan unsurun kolaylaştırma ilkesi olduğunu yaptığım araştırmalarda gözlemledim. Bu günün deyiimi ile aslında kadınlara bir nevi pozitif ayrımcılık yapılmıştır diyebiliriz.

Konuyu hac ibadeti açısından ele alırsak, kadınların hacla ilgili görevlerindeki değişiklikleri ve bu değişikliklerde yer alan kolaylaştırma ilkesinin günümüz uygulamasını şöyle özetleyebiliriz:

Kadınların hacla yükümlü olmaları, erkeklerin yükümlülüklerinden farklıdır. Çünkü kadının yol güvenliğinin sağlanması ve iddet bekliyorlarsa iddetlerini

⁴⁸¹ İbn Hümâm, *a.g.e.*, III, s. 36, 38; Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 229-235.

⁴⁸² Serahsî, *a.g.e.*, IV, s.236-240.

doldurmaları şarttır. Bu konuyu çalışmamın baş kısımlarında, haccın farziyeti başlığı altında işlediğimden tekrar işlemeyi gerek görmedim.

-Kadın ihrama girmek için tüm kıyafetlerini çıkarıp îzar ve rida denen iki parça örtüye bürünmesi gerekmez.İhram yerine elbise, gömlek, başörtüsü, mest ve eldiven giyebilir. Çünkü onun vücudu avrettir.* Hadisi şerifte de konuyla ilgili olarak şöyle buyrulmuştur: “Kadın, örtülü avrettir.”⁴⁸³ Onun ihramı sadece yüzünü açmasıdır. Çünkü Hz. Âişe (r.a)’den gelen bir hadisi şerifte şöyle buyruluyor: “Biz Resûlullâh ile birlikte ihramlı iken yüzümüzü açıyorduk. Bir toplulukla karşılaştığımız zaman, yüzümüze dokunmayan peçete kullanıyorduk.”⁴⁸⁴ Yani kadınlar ihramlı oldukları süre içinde yüzlerinden aşağı bir şey sarkıtmaları câizdir. Fakat kadınlar güzel koku süremezler.Çünkü burada bir zaruret yok. Fakat kokusuz sürme kullanmalarında bir sakınca yok.⁴⁸⁵

- İhramdan çıkarken kadınların traşı, taksir olarak tanımlanmıştır. Konu ile ilgili olarak hadisi şerifte şöyle buyruluyor: “Kadınların saçlarını traş etmeleri gerekmez. Onlara düşen, saçlarını sadece kısaltmaktır.”⁴⁸⁶

-Kadının tavaf esnasında remel, sa’y esnasında hervele yapması gerekmez. Çünkü remel dayanıklılığı ve kuvveti ortaya çıkarmak içindir. Kadın ise yiğitliğini göstermesi gereken savaş ehlinden değildir. Ayrıca remel ve hervele esnasında vücudunun bir kısmının görünmesinden, bünyesinin zayıflığı sebebi ile yere düşmesinden emin olunamaz.⁴⁸⁷ Kadınlar ıztıbâ (sağ kolun açık olması) yapmazlar çünkü burada vücudun açık olması söz konusudur. Buda kadınlar hakkında söz konusu olmaz. Çünkü kadınların tesettürlü olması mecburidir.⁴⁸⁸

-Kadın telbiye, tekbir ve tehlil getirirken sesini yükseltmez. Çünkü telbiye getirirken kadın için sünnet olan kendi işiteceği miktardan fazla sesini

---

* Avret: Görünmesi haram ve ayıp olup örtünmesi farz kılınan beden yerlerine denir. (bk: Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 67).

⁴⁸³ Tirmizî, “Radâ,” 18.

⁴⁸⁴ İbn Mâce, “Menâsik,” 23.

⁴⁸⁵ İbn Hümâm, *a.g.e.* II, s. 514; Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 66, 67; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, s. 327, 394.

⁴⁸⁶ Ebu Dâvûd, “Menâsik,” 79, II, 502.

⁴⁸⁷ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 68.

⁴⁸⁸ İbn Kudâme, (çev. Tunçer), II, *a.g.e.*, s. 217.

yükseltmemesidir. Kadının sesini yükseltmesinde günaha girme endişesi de olabilir. Kadın Hacerü'l-esved'i selamlamaz. Çünkü kadının erkeklerle teması yasaklanmıştır. Erkekler olmazsa Hacerü'l-esved'i selamlayabilirler.⁴⁸⁹

-Özel hallerindeki kadınlar vedâ tavafını yapma imkânı bulamadan Mekke'den ayrılma durumunda kalırlarsa, bu tavafı yapmayabilirler. Çünkü kadınlara bu tavafı yapmama izni verilmiştir.⁴⁹⁰ Kadınlar bu halleri ile farz tavafı dışında haccın diğer menâsikini (vakfe, şeytan taşlama vs.) yerine getirebilirler. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Âişe'ye Beytullâh'ı tavaf dışında hacıların yaptığı her şeyi yapmayı emretmiştir.⁴⁹¹ Temettu haccı için umre ihramına girdikten sonra, tavaf yapmadan özel hali meydana gelirse umresini iptal eder ve hac için ihrama girer, Çünkü muhsar durumuna düşmüş olur. Umresini iptal ettiği için bir kurban kesmesi gerekir.⁴⁹²

-Kadınlar Müzdelife'de gece yarısını geçtikten sonra Mina'ya gönderilmeleri sünnettir. Böylece şeytan taşlama mahalli kalabalıklaşmadan Büyük Şeytanı taşıyabilirler. Çünkü İbn Abbas'dan rivayet edildiğine göre, o derki, Allâhın elçisi (s.a.v) beni Müzdelife'den geceleyin ağırlıkları ile beraber (kadın ve çocuklarla birlikte) gönderdi.⁴⁹³

III. 14. Hacca Başkası Aracılığı İle Güç Yetirebilmek (Bedel) ve Kolaylaştırma ilkesi

İslâm dininde bir takım ibadetler bedenle yapılır. Bu ibadetlerde vekâlet câiz değildir. Kişinin bizzat yapması esastır. Namaz ve oruç bu ibadetlerdendir. Kişi mazeret durumuna göre ruhsatlardan faydalanarak bu ibadetleri yerine getirmeye çalışır. Bir kısım ibadetler de mal ile yapılır. Bu ibadetlerde vekâlet mutlak câizdir. Zekât gibi. Yani kişi vekâlet vererek, kendi zekâtını başkası aracılığı ile ödeyebilir. Hac gibi hem malî hem de bedenî bir ibadette ise meşru bir mazeretin olması durumunda vekâlet câizdir.⁴⁹⁴ Hacca gitmesi gerekirken mazeretleri sebebi ile hacca

⁴⁸⁹ İbn Hümâm, *a.g.e.* II, s. 514; Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 68; İbn Kudâme, *a.g.e.*, III, s. 330.

⁴⁹⁰ Buhari, "Hac," 144.

⁴⁹¹ Buhârî, "Hayz," 7.

⁴⁹² Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 70-73.

⁴⁹³ Müslim, "Hac," 303, 304, I, s. 941.

⁴⁹⁴ Ali Bardakoğlu, "Bedel," *DİA*, VI, 1992, s. 298,300.

gidemeyenlerin vekâlet yolu ile haclarını yaptirmaları ilgili kişiler açısından büyük bir kolaylıktır.

Vekâletle hac yapılacağıının delili şu hadisi şeriflerdir:Has'am kabilesinden bir kadın Vedâ Haccı yılında Resûlullâh'ın yanına gelerek; "Ey Allah'ın Resûlü; Allah'ın hac ibadetini kullarına farz kılan emri babama binek üzerinde duramayacak derecede yaşlı iken ulaştı. Babamın yerine ben hac yapsam, olur mu?" diye sordu; Resûlullâh "evet" diye cevap verdi.⁴⁹⁵İbni Abbas'tan ise şöyle rivayet edilmiştir: "Cüheyne kabilesinden bir kadın Resûlullâh'a gelerek şöyle dedi: 'Annem hac yapmayı adadı fakat hac yapamadan öldü. Onun yerine ben hac yapayım mı? Resûlullâh (s.a.v.) şöyle cevap verdi. Evet, onun yerine hac yap. Annenin borcu olsaydı onu ödemez miydin? Allah'a olan borçlarınızıda ödeyin. Çünkü Allah'a olan borç ödemede önceliklidir."⁴⁹⁶

Hanefî mezhebine göre yürüyemeyecek durumda ayağı sakatveya felçli olan kimseye, yeterli malı olsa bile hac farz olmaz. Hanefîlerin delili Allah Teâlâ'nın şu âyetidir: "Hacca yol bulabilenlerin, Beyt'i haccetmeleri Allah'ın insanlar üzerinde hakkıdır."⁴⁹⁷ Bu âyet haccın Allah'ın evine ulaşmaya gücü yetenlere farz kılındığını ifade etmektedir. Kötürüm ve felçli kimseler ise buna güç yetiremez. Sonra hadisi şerifte Peygamber (s.a.v) "Kim kendisini Beytullâh'a ulaştıracak azık ve binek bulursa..."⁴⁹⁸koşulu,'Beytullâh'a ulaştıran mal' olarak belirlenmiştir. Felçli kimselerin azık ve bineği ise kendisini Beytullâh'a ulaştıramaz. Dolayısıyla onun varlığı ile yokluğu aynı hükme tabidir.⁴⁹⁹Kör kimse mal ve kılavuz bulsa bile Ebu Hanîfe'ye göre hac ona farz olmaz. Çünkü kör kimse bizzat Beytullâh'a ulaşmaya aciz olan kimsedir. Dolayısıyla kötürüm kimse gibidir. Bunun nedeni;nasıl ki mala sahip olmak, onu Beytullâh'a ulaştırdığı takdirde dikkate alınırsa, burada mal onu Beytullâh'a ulaştırmamaktadır. Dolayısıyla köre hac farz değildir. İmâmeyn'e göre ise bu kimseye hac farzdır. Çünkü kör kimse bedeni ile hac yapmaya güç yetiren kimsedir. Fakat kendisi bir kılavuza muhtaçtır. Dolayısıyla kör kimse yolunu

⁴⁹⁵ Buhârî, "Hac," 1; II,140;Nesâî, "Hac," 11, V, s. 118.

⁴⁹⁶ Buhârî, "el-Eymân ve'n-Nüzûr," 30, VII, 232.

⁴⁹⁷ Âli-İmrân, 3/97.

⁴⁹⁸ Nesâî, "Hac," 3; İbn Mâce, "Menâsik," 6.

⁴⁹⁹ Serahsî,a.g.e., IV, s. 288, 289.

kaybetmiş kimse gibidir. Yolunu kaybedene yolunu gösterecek birisi bulunursa ona hac farz olur.⁵⁰⁰

Şafî mezhebine göre ise kendi başına hacca gidemeyecek durumda olan felçli kişi emsal ücret ödeyerek bile olsa kendisine vekâleten hacca gidecek birini bulursa onu göndermesi gerekir.⁵⁰¹ İhtiyarlık, müzmin hastalık vb. bir durum sebebiyle kendi başına şimdi ve gelecekte hac yapmaktan âciz olan felçli kişi, şayet kendisi adına emsal ücretle veya daha düşük ücretle hac yapacak kişiye ücret olarak verebilecek kadar para bulabilirse, bu parayı ödeyerek hac yaptırması gerekir. Çünkü bu kişi başkası aracılığıyla hac ibadetini yerine getirebilecek durumdadır. Hacca güç yetirebilen kişinin kendi bedeniyle olabileceği gibi, malını harcama ve insanların gönüllü olarak yapmasıyla da olur. Bu yüzden (kendisi) inşaat yapmayı becerememekle birlikte elinde bunu yaptırmaya yetecek parası bulunan kimseye “Sen evini inşa edebilecek durumdasın” denilir.⁵⁰²

Yukarıda örneklerde olduğu üzere İslâm hukuku açısından geçerli bir mazereti bulunan kişi hac ile sorumlu olmaz. Fakat kişi kendisine hac farz olduğu yıl, geçerli bir mazereti olmadığı halde haccını yapmayı, sonraki yıllarda da memleketinde veya hac için yolculuğa çıkması anında ölürse, bu kişinin zimmetinde hac borcu kalmış olur. Artık bu kişi adına vekâleten hac yaptırılması farz olur.⁵⁰³ Bir kimse ölmüş olan annesi ve babası yerine onların vasiyeti olmaksızın farz olan haccı yaparsa, bu hac geçerli olur. Çünkü bir hadisi şerifte babası adına hac yapmayı soran bir kadına Allah Resûlü (s.a.v) “Haccet ve umre yap”⁵⁰⁴ buyurdu.

Bir kimse, mirasının üçte biriyle kendi adına hac yapılmasını vasiyet ettiğinde bu vasiyet geçerlidir.⁵⁰⁵ Vasiyet edilen kişi öncelikli olarak bir erkeği vekil olarak göndermelidir. Bir kadın gönderilirse bu mekruh olmakla beraber câizdir. Çünkü kadının tavafta remel yapamaması, safâ ile Merve arasında vadinin ortasında koşamaması, telbiyede sesini yükseltmemesi ve tıraş olamaması nedeniyle, erkeğin

⁵⁰⁰ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 290.

⁵⁰¹ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 52.

⁵⁰² Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 56.

⁵⁰³ Şirbînî, *a.g.e.*, VI, s. 52.

⁵⁰⁴ Tirmizî, “Hac,” 87.

⁵⁰⁵ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 305.

yaptığı hacdan farklıdır. Dolayısıyla erkeğin gönderilmesi, kadının gönderilmesinden daha iyidir.⁵⁰⁶

Kendisine hac farz olan kişi ölüm döşeginde olmadığı halde, haccı bedenen yapma konusunda ümitsizlik meydana gelmesi durumunda, ömrün geri kalan kısmında sürekli acizlik durumu dikkate alınır. Acizliği asla giderilemeyecek anlamda ise, vekil gönderilerek haccın yapılması câizdir. Bu hastalığı iyileşirde haccı bedenen yapma ümitsizliği kalkarsa, farz olan haccı yerine getirmesi gerekir. Daha önce yapılan hac nâfile olur.⁵⁰⁷

Kendisine hac farz olup ve de hacca gitmeye niyetli olan kişi, günümüz uygulamasında çekilen kurada çıkmayıp, sonrada kendisinde ömür boyu hacca gitmeye engel olacak kadar bir hastalık veya mazeret meydana gelirse, bu kişi de kendi yerine vekâleten hacca birisini göndermelidir. Çünkü ilk ve sahih kaynaklarımızda bu günün problemlerinin yol açtığı mazeretlerden dolayı tamamen ibadetin düşmesi gibi bir fetva bulunmamaktadır. Bu sebeple kişi başkası aracılığı ile hac etmeye gücü yetiyorsa, bu kolaylıktan faydalanıp vekâlet yolu ile haccını yapma yöntemini kullanmalıdır. Hacca bedel gönderen kişi, vekilin ücretlerini ödeyemeyecek durumda ise, o zaman bu kişiden hac borcu düşebilir diye düşünüyorum.

---

⁵⁰⁶ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 291.

⁵⁰⁷ Serahsî, *a.g.e.*, IV, s. 287, 288.

SONUÇ

Tarihin yapraklarını geriye doğru çevirip insanlık hayatını incelediğimizde, çeşitli kavim ve milletlerin insanlık sahnesinde yer aldıklarını ve bu kavim ve milletlerin de istisnalar hariç (Ataistler gibi), İslâmdan başka çeşitli dinlere mensup olduklarını kaynaklarımızdan elde ettiğimiz bilgilerden anlamaktayız. Bu din mensuplarının bilinçlerinin altında (Müslümanlarda olduğu gibi) kutsal ve yüce bir varlık fikrinin olduğu (zihni unsur) anlaşılmaktadır. Bu yüce varlığa kalben bağlanma duygusunun geliştiği (hissi unsur), zihinlerindeki yüce varlığa karşı yerine getirmeleri gereken birtakım yükümlülükleri olduğu bilinciyle, birtakım davranışlarda bulunma sorumluluğu yüklendikleri (taabbudi unsur), bu fikirleri taşıyan insanların oluşturduğu bir toplumun da (ictimai unsur) meydana geldiği, toplum olarak yaptıkları ibadetlerden bilinmektedir. Bu toplumun yerine getirmeye çalıştığı ibadetlerden birinin de hac ibadeti olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm'ın beş şartından biri olan hac ibadeti, manevi anlamda mensuplarına büyük sevaplar kazandıran hem malî, hem de bedenî ibadetlerden biridir. Bu ibadet sayesinde, aynı ideal etrafında birleşen insanlar grubu, adeta mahşerin bir provasını yaşarlar. Bu zorlu süreçte, kullarına son derece merhametli olan Allah Teâlâ, Hz. Peygambere nasıl hac yapılacağını göstermiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) in uygulamasında dikkatimizi çeken önemli hususlardan biri, hacdaki uygulamaları mümkün olduğu kadar kolaylaştırma cihetine gitmesidir. Nitekim haccın gücü yetenlere farz kılınması ile ilgili âyet'i kerîmede, (mezhep imamı tarafından farklı değerlendirmeye tabi tutulmuş olsa da), gücü yetmeyenlerden bu sorumluluğun kaldırılmış olması, ilgili kişiler açısından bir kolaylıktır.

Kolaylaştırma ilkesinin hac ibadetine uygulanmasında ki asıl maksat, âhirette hesap verme muhasebesi olan bir dünyada, İslâm'ın temel esaslarından biri olan hac farzasının, hangi şartlarda ve hangi tarzda ifa edilmesi gerektiğini, İslâm hukukunun genel prensipleri çerçevesinde tespit etmeye çalışmaktır.

Kolaylaştırma ilkesi sayesinde, normal şartlarda kendisine hac farz olduğu halde, zaruret, ikrâh, meşakkat gibi hacca mâni durumların ortaya çıkması, kadınların iddet sürelerini bekliyor olmaları ve yine kadınların can, mal ve namus güvenliğinin

sağlanamaması gibi durumlarda, ilgili kişilerin üzerinden hac sorumluluğu kalkmış olmaktadır.

Yine kolaylaştırma ilkesi sayesinde, kendisine hac farz olan kişi, mazereti olması durumunda haccı sonraki yıllara erteleyebilir. Hac ve umre maksadı dışında, mikat sınırlarını geçmek durumunda kalırsa, ihramsız olarak mikat sınırlarını geçebilir. Arafat ve Müzdelife namazlarını cem ederek kılar. Yürüyerek tavaf yapamaması durumunda, tekerlekli sandalye vb araçla tavaf yapılabilir. Uzaktan Hacerü'l esved'i istilam edebilir. Tavafta remeli müsait olduğu zamanda ve kendine uygun tarzda yapılabilir. Tavaf namazını Makam'ı İbrâhîmin arkasında kılma imkânı bulamazsa, tavaf alanının farklı bir yerinde kılabilir. Mazeret olsun olmasın abdestsiz olarak ve mazereti olması durumunda tekerlekli sandalye vb araçla sa'y yapılabilir. Ziyaret tavafını bayram günlerinden sonraki bir güne erteleyebilir. Müzdelife vakfesinde zaman problemini kısmen çözebilir. Mazeret olması durumunda Müzdelife vakfesini yapmadan Mina'ya Şeytan taşlamaya gidebilir. Şeytan taşlamayı binek üzerinde ve gece yapılabilir. Hac fillerinde sırayı takip etmeden (kolaylarına gelen menâsiki öne alma veya geriye bırakma gibi tertibe riayet etmeden) yerine getirebilir. Hac için ihrama girip de hac yapmadan ihramdan çıkma durumunda kalırsa, ihsâr hükümlerinden faydalanarak ihramdan çıkabilir. Hac yaparken umre ibadetinden de faydalanırsa kolayına gelen kurbanı kesebilir, kurban bulamazsa hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere on gün oruç tutabilir. Bilerek veya bilmeyerek hacda kurallara aykırı davranışlarda bulunması durumunda, ödemesi gereken cezaların bir kısmında (mezhep imâmalarının farklı yaklaşımları olmasıyla beraber) tercih hakkını kullanabilir.

Kendilerine hac farz olan kadınlar, kendilerine tanınan kolaylıklardan faydalanarak hacdeki görevlerini ifa etmeye çalışırlar. Mesela: Hervele ve remel yapmazlar. Telbiyede seslerini yükseltmezler. Özel hallerinden dolayı vedâ tavafını terk edebilirler. Abdestsiz tavaf yapma durumunda kalırlarsa, (daha sonra kurban kesme şartıyla) bu halleri ile tavaf yapabilirler. Arafat dönüşü, şeytan taşlamak üzere, Müzdelife'ye uğramadan, Mina'ya gidebilirler.

Kendine hac farz olan kişi, tüm bu kolaylıklardan faydalanarak da, hac görevini ifa edememe gibi bir mazeretle karşılaşırsa, vekâleten bu ibadeti yerine getirebilir.

Genel anlamda özür kavramıyla ilgili olan bu durumlar, kişiden kişiye değişmekte olup, özürünün durumuna göre, zordan kolayla doğru amel edilmesi gereken hükümleri ihtiva eder. Kolaylaştırma ilkesinin bu özelliği sayesinde, zorluk ve meşakkatlerin sebep olduğu problemler, belirli bir sistematik yapı içerisinde çözümlenmiş olur. Bu da Rabbimizin bize olan bir merhametinin sonucudur. Zayıf olarak yaratılan kul, hükümleri ifa ederken, özür sebebi ile kolay olana göre amel etmesi sebebi ile Allah'ın hoşgörüsüne sığınır.

Özür kavramı kişiden kişiye farklılık gösterir. Hayatın farklılaşan özelliği içinde, özrün ortadan kalkmasıyla, kişi asıl ve ilkten konulan hükümlere göre amel ederek, teklifi hükümleri yerine getirmeye çalışır.

KAYNAKLAR

- ACAR, H. İbrahim, “İddet,” *DİA*, XXI, 2000.
- ARAS, M. Özgü, “Cemre,” *DİA*, VII, 1993.
- ATAR, Fahrettin, “Sefer,” *DİA*, XXXVI, 2009.
- AYDIN, Mehmet Âkif, “Mehir,” *DİA*, XXVIII, 2003.
- BAKTIR, Mustafa, “Azîmet,” *DİA*, IV, 1991.
- BARDAKOĞLU, Ali, “İkrâh,” *DİA*, XXII, 2000.
- _____, Ali, “Bedel,” *DİA*, V, 1992.
- BAYINDIR, Abdülaziz, “Bedene,” *DİA*, V, 1992.
- BEŞER, Faruk, *Kolay Usûlü Fıkıh*, 2.bs., Şubat 2016.
- BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Daru'l-Kütü- bi'l-İlmiyye, 1.bs., Mekke 1994.
- _____, Muhammed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, V, 1.bs., Beyrut 1994.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Büyük İslâm İlmihali*, çev. A. Fikri Yavuz. 1.bs, İstanbul 1997.
- _____, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, VII, İstanbul ts.
- BİRİŞİK, Abdülhamit, “Nüzûl,” *DİA*, XXXIII, 2007.
- BOZKURT, Nebi, “Makam-ı İbrâhîm,” *DİA*, XXVII, 2003.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, *el-Câm'u's-Sahîh*, Çağrı yayınları, İstanbul 1981.
- BUHÂRÎ, Abdulazîz, *Keşfü'l-esrâr alâ usulî'l pezdevi*, II, İstanbul 1908.
- CEZİRÎ, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslâm Fıkıhı*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, II, İstanbul ts.
- ÇAKAN, İsmail Lütfî, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları XXVII, İstanbul 2012.

- ÇALIŞ, Halit, *İslam'da Kolaylaştırma İlkesi Azimet-Ruhsat ilişkisi*, Ensar Neşriyat I, İstanbul 2013.
- _____, "Zaruret," *DİA*, XXXIV, 2013.
- ÇOLAK, Mücahit, *İslâm Hukukunda Ceza Ehliyetini Etkileyen Durumlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Hıristiyanlık," *DİA*, XVII, 1998.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, "Maslahat," *DİA*, XXVIII, 2003.
- _____, "Nisyan," *DİA*, XXXIII, 2007.
- _____, "Cehalet," *DİA*, VII, 1993.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- EI-KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Bekr İbn Farh, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 1.bs., Beyrut 2006/1427.
- ERBAŞ, Ali, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2002.
- eş-ŞİRBİNÎ, Hatîb, *Delilleri ile Büyük Şafii Fıkhı*, Muğni'l Muhtaç, çev. Soner Duman, VI, 1.bs., İstanbul 2010.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed İbn. Ya'kub, *el-Kâmusu'l-muhît*, 2.bs., Beyrut 1987.
- GAZZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed bin, *el-Mustasfâ min İlmi'l-usûl*, II, 3.bs, Beyrut 1414/1993.
- GÜNEL, Fuat, "Hicr," *DİA*, XVII, 1998.
- GÜRKAN, Salime Leyla, "Yahudilik," *DİA*, XXXIII, 2013.
- HAKİM, Muhammed b Muhammed en-Neysâburî, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*, 1.bs., Beyrut 1990.
- AHMED B. Hanbel, *Müsned*, Çağrı yayınları, İstanbul 1981.
- HARMAN, Ömer Faruk, "Hac," *DİA*, XIV, 1996.
- HUDARÎ BEG, Muhammed, *Usûlü'l-fikh*, Dâru İhyai Turasil Arâbi, Beyrut 1966.

- İBN ABDİSSELÂM, Ebu Muhammed İzziddün, *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, II, Beyrut 1410/1990.
- İBN ÂBİDÎN, *Reddü'l Muhtar Ale'd-Dürrü'l-Muhtar*, çev. Ahmed Davudoğlu, I. İstanbul 1982.
- İBN HÜMÂM, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid, es-Sivâsî, *Fethu'l-Kadîr Alâ'l-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, II, thk. Abdürrazak Galip el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.bs. Beyrut 1995.
- İBN HACER, el-Askalânî, Fethü'l-Bâri, III, *Darü'l İhya Et-Turasi*, Beyrut 1988.
- İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l Arab*, XIII, Beyrut ts.
- İBN MÜBÂREK, Cemil Muhammed, *Nazariyyetü't-darûrati's-Şer'iyye, hudûduhâ ve davâbituhâ Mansûra*, 1408/1998.
- İBN NÜCEYM, Zeynülâbidîn b. İbrahim, "el- Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân", Thk: Abdulkerim el-Fudaylî, Beyrut 1414/1998.
- İBN RÜŞD, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, thk. Abdülhalim Muhammed, Abdurrahman Hüseyin Muhammed, Dâru'l-hadis, Kahire ts.
- İBN SAAD, Ebû Abdullah Muhammed, *et-Tabakâtü'l Kübrâ*, II, Beyrut ts.
- KARAGÖZ, İsmail v. dđr. *Hac İlmihali*, 7.bs., Ankara 2009.
- _____, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yayınları, Ankara 2005.
- KARAMAN, Hayrettin, v. dđr. *ilmihal I*, DİB. Yayınları, Ankara 2006.
- KARÂFÎ, Şihabüddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. İdris, *el- Furûk*, I, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut ts.
- KÂSÂNÎ, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâi'us-Sanaî fî Tertîbi'sŞerâi'*, II, 2.bs., Beyrut 1982.

- KAYA, Eyyüp Said, “telfik,”*DİA*, XXXX, 2011.
- KOMİSYON, *İlmihal, İman ve İbadetler*, DİB yayınları, I, Ankara 2006.
- KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, Din-Turizm İlişkisi Çerçevesinde Yahudilik’te, Hıristiyanlık’ta ve İslamiyet’te Hac Uygulamasına Genel Bakış”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, XVI, S. 42, Ocak - Haziran 2013, s. 109.
- MAKDİSÎ, Muvaffakuddîn, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. İbn Kudâme, *Delilleri ile Hanbelî fıkhu, el-Muğni Muhtasarı*, çev. A. Alparslan Tunçer, II, İstanbul 2015.
- MAKDİSÎ, Muvaffakuddîn, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, *El- Muğni*, Beyrut 1993.
- MALİK, b. Enes, *Muvatta*, Çağrı yayınları, İstanbul 1981.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, İstanbul 1985.
- MÜSLİM, b. Haccâc, *el-Câmi’u’s-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- NESÂÎ, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- NEVEVÎ, Muhiddîn Yahya b. Şeref, el-Mecmu’ Dârü İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, *Riyazü’s Salihinve Şerhi*, çev. M.Yaşar Kandemir, Erkam Yayınları, V, İstanbul 2014.
- _____ *el-Mecmû, IV, Daru’l fikir; Beyrut ts.*
- ÖĞÜT, Salim, “Hacerülesved,”*DİA*, XIV, 1996.
- _____, Salim, “İhsâr,”*DİA*, XXI, 2000.
- _____, Salim, “Sa’y,”*DİA*, XXXVI, 2009.
- _____, Salim, “Tavaf,”*DİA*, XXXX, 2011.
- _____, Salim, “Hedy”, *DİA*, XVII, 2011.
- ÖZEN, Şükrü, “Meşakkat,” *DİA*. XXXIX, 2004.
- RÂĞİB, el-İsfehânî, Ebû’l-Kâsım Huseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’an*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Mısır 1961.

- SABUNÎ, Muhammed Ali, *Ahkâm Tefsiri*, çev. Mazhar Taşkesenoğlu, I, İstanbul 2012.
- SUYUTÎ, Celalüddin Abdubdurrahman, “*el-Eşbâh ve’n-nezâir fi Kavâidi ve Furûi Fıkh’iş-Şâfiyye*”, Beyrut 1403/1983.
- YARAN, Rahmi, “Dem,” *DİA*, IX, 1994.
- SABÜNÎ, Muhammed Ali, *Ahkâm Tefsiri*, çev. Mazhar Taşkesenoğlu, I, İstanbul 2012.
- SERAHSÎ, Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mebcut*, çev. İbrahim Kutlay v.dğr. Akşit C, (edt.),IV, İstanbul 2008.
- ŞA’BÂN, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV Yayınları, 22.bs., Ankara, Ekim 2015.
- ŞÂTİBÎ, Ebu İshak, *el-Muvâfakât*, Thk: Abdullah Dıraz, 3.bs. Beyrut 1417/1997.
- ŞEKER, Dursun Ali , “Müzdelife,” *DİA*, XXXII, 2006.
- TAŞPINAR, İsmail, *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti Hinduizm ve Budizm*, 2.bs., İstanbul 2016.
- TİRMİZÎ, Muhammed b İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- UĞUR, Seyyit Mehmet, “Mezhep içi tercih açısından Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *Cumhuriyet İlahiyat dergisi*, XXII, S. 1, s. 233.
- ÜNAL, Halit, “Cem,” *DİA*, VII, 1993.
- YILDIRIM, Suat, “el-Ahrufü’s-seb’a,” *DİA*, II, 1989.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *el Veciz fi Usûlü Fıkh*, Beyrut 1999.
- ZERKEŞÎ, Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Mansûr fi’l-kavâid*, Thk: Teysîr Fâik ahmed Mahmud. ts.
- ZEYLAÎ, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu’r-râye*, III, Daru’l İihya Et-turasi, Beyrut 1987.
- ZEYDAN, Abdul Kerim, *Veciz fi Usûlil-Fıkh*, Beyrut 1987.